شاهہ ڪريم جو ڪلام

ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

Gul Hayat Institute

شاهه ڪريم جو ڪلام

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

ايڊيشن 1995

Gul Hayat Institute

روشني

روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو

فهرست

نئين ايڊيشن لاءِ ٻه اکر	4
ٻه اکر	5
فصل پهريون سوانح حيات	6
فصل ٻيو شخصيت ۽ ڪردار	21
فصل ٽيون علمي لياقت ۽ مشرب	25
فصل چوٿون سنڌ جون سياسي حالتون	27
فصل پنجون سنڌ جو علم ۽ ادب	35
فصل ڇهون شاھ ڪريم جي شاعري	39
فصل ستون بيان العارفين	59
باب پهريون شاھ ڪريم جي ولادت ۽ پيري مريدي	67
باب ٻيون حق جي واٽ جي طلب	69
باب ٽيون نماز ۽ ورد وظيفا	91
باب چوٿون سوال جواب	92
باب پنجون حلم، تواضع ۽ مجاهدي جي بيان ۾	99
باب ڇهون سخاوت جي بيان ۾	103
باب ستون محبت ۽ شوق جي بيان ۾	104
باب اٺون سماع ۽ وجد جي بيان ۾	107
باب نائون توحيد جي بيان ۾	109
باب ڏهون نبين جو احوال	114

باب يارهون بزرگن ۽ ولين جا نڪتان	115
باب ٻارهون سنڌ جي بزرگن جون حڪايتون	123
باب تيرهون شاهہ ڪريم جي تصرف بابت	126
فصل ٻيو اهي بزرگ، جن جو ذڪر بيان العارفين ۾ آيل آهي	154
فصل ٽيون بيان العارفين ۾ آيل سنڌ جا شهر ۽ پرڳڻا	167

Gul Hayat Institute

نئين ايڊيشن لاءِ ٻه اکر

خدا جي فضل سان "ڪريم جو ڪلام" جو ٻيو ايڊيشن به جلد ختم ٿي ويو. ڪيتري وقت کان ان جي گهرَ ٿيندي پئي رهي، انهيءَ ڪري هي ٽيون نئون ايڊيشن، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو نئين سر ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ڪرائي ڇپائي پڌرو ڪري رهيو آهي. جنهن لاءِ محترم علي نواز گهانگهرو صاحب بيشڪ ڪيرون لهڻي.

هن ايڊيشن ۾ ڪيترائي سڌارا ۽ واڌارا ڪيا ويا آهن. خاص طرح سان پوين حصو وڌايو ويو آهي، جيڪو ٻئي ايڊيشن ۾ ڪونه هو. هن حصي ۾ اُنهن شخصيتن، شهرن، ڳوٺن، ماڳن ۽ مڪانن جو تعارف پيش ڪيو ويو آهي، جن جو ذڪر شاھ ڪريم جي ملفوظات، "بيان العارفين" ۾ آيو آهي؛ نه فقط ايترو پر آخر ۾ شاھ ڪريم، قاضي قادن ۽ ٻين شاعرن جا بيت پڻ الڳ ڪري، سلسلي وار ڏنا ويا آهن، ته جيئن بيتن پڙهڻ ۾ سهولت ٿئي. انهن خصوصيتن جي ڪري، هي ايڊيشن بلڪل نئون نظر ايندو.

پياري شاگرد بدر ڌامراھ جا لک لائق، جنهن مسودي جي آخري حصي جي نقل ڪرڻ ۽ پروفن پڙهڻ ۾ سات ڏنو.

دُعا آهي، ته الله تعاليٰ ڪتاب جي هِن نئين ڇاپي کي محققن، شاگردن ۽ سنڌي ادب سان پيار رکندڙ پڙهندڙن ۾ مقبول بنائي.

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد 8 مارچ 1994ع

لاڙڪاڻو- سنڌ

Gul Hayat Institute

ٻه اکر

شاهہ ڪريم جي فڪر، تعليم ۽ بيتن بابت "ڪريم جو ڪلام" جي نالي سان راقم الحروف جي ڪتاب 1963ع ۾ ڇپيو هو ۽ ٿوري ئي وقت ۾ ختم ٿي ويو هو. ان ڪان پوءِ ان جي ٻئي ڇاپي ڇپائڻ جي تقاضا ٿيڻ لڳي، پر مون ان کي نئين سر سڌارڻ ۽ وڌائڻ ضروري سمجھيو. هوريان هوريان اهو ڪم ٿي رهيو هو، تہ سنڌي زبان ۽ ادب ۾ پي. ايچ. ڊي ڪرڻ جو موقعو مليو. هن ڊگريءَ لاءِ مون شاهہ ڪريم جي ملفوظات "بيان العارفين سنڌي جي ترتيب ۽ اُپٽار" جو عنوان منتخب ڪيو. انهيءَ سلسلي ۾ بيان العارفين سنڌي ۽ فارسي جا قلمي نسخا نظر مان گذريا.

هي ڪتاب، پي ايچ. ڊي جي ڊگري لاءِ لکيل ڪتاب جي روشنيءَ ۾ سڌاريو ۽ وڌايو ويو آهي. ايتري قدر جو هي هڪ نئون ڪتاب ٿي پيو آهي. هن جو مقدمہ وڏيڪ جامع آهي، جنهن ۾ ڪيترين ئي ڳالهين جي وضاحت موجود آهي. متن ۾ شاهہ ڪريم جا بيت نئين سر سڌاري ڏنا ويا آهن، ۽ حاشيءَ ۾ مختلف قلمي ۽ ڇاپيل نسخن جون پڙهڻيون ڏنيون ويون آهن. اپٽار واري ڀاڱي ۾ لفظن جي معنيٰ ۽ شرح بہ نئين رنگ ۽ ڍنگ سان پيش ڪئي وئي آهي. انسان خطا جو گهر آهي، ڀل چڪ جو امڪان رهي ٿو. جيڪڏهن ڪا ڪوتاهي نظر اچي تہ آگاهہ ڪندا.

آخر ۾ آءٌ استاد محترم ڊاڪٽر عبدالڪريم سنڌيلي جو ٿورو مڃڻ پنهنجو فرض ٿو سمجهان، جنهن لفظن جي معنائن ۾ مدد ڪئي. ان سان گڏ سيد محمد مظهر سلطان بخاري جو بہ شڪر گذار آهيان، جنهن هن ڪتاب جي پروفن پڙهڻ ۽ عبارت کي صحيح صورت ۾ ڇپڻ جو ڪم سرانجام ڏنو.

لاهوري محلو، لاڙڪاڻو ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

10 آڪٽوبر 1976ع

Gul Hayat Institute

مقدمہ

فصل پھريون

سوانح حيات

حسب نسب

حضرت شاھ عبدالڪريم بلڙيءَ وارو، متعلوي (متياري) ساداتن جي خاندان مان هو. هن خاندان جو وڏو ڏاڏو اَصل هرات جو ويٺل هو. سندس نسب جو سلسلو امام موسيٰ ڪاظم سان وڃي ملي ٿو. جيڪو هن طرح آهي:

سيّد عبدالڪريم شاھ بن سيّد لعل محمّد شاھ عرف لَلُہ شاھ بن سيّد عبدالمومن عرف مينہ شاھ بن سيّد هاشم شاھ بن سيّد حاجي شاھ[1] بن سيّد جلال محمّد عرف جرار شاھ بن سيّد شرف الدين شاھ بن سيّد مير علي شاھ بن سيّد حيدر شاھ بن سيّد مير علي شاھ بن سيّد يوسف شاھ بن سيّد حسين شاھ بن سيّد ابراهيم بن سيّد علي الجواري بن سيّد حسن الاڪبريٰ بن سيّد جعفر ثاني بن امام موسيٰ ڪاظم بن امام جعفر صادق[2].

”سيّد علي الجواري“ شيراز ۾ رهندو هو. ”سيّد ابراهيم شاھ“ ۽ ”سيّد حسين شاھ“ بہ شيراز ۾ رهيا. ”سيّد يوسف شاھ“ شيراز مان لڏي اَچي ترمذ ۾ ويٺو. ”سيّد علي شاھ“ ۽ ”سيّد حسين شاھ“ ترمذ ۾ رهيا. سيّد محمّد شاھ ترمذ ۾ بہ رهيو، تہ شيراز ۾ بہ رهيو. ”سيّد حيدر شاھ“ هرات ۾ اچي رهيو.[3]

سندن وڏن جو سنڌ ۾ اچڻ

مٿئين بيان مان معلوم ٿيندو، تہ شاھ ڪريم جا وڏا پهريائين شيراز ۽ ترمذ ۾ رهندا هئا. ”سيّد حيدر شاھ“ لڏي اچي هرات ۾ ويٺو. ان ڪان پوءِ سيّد حيدر شاھ جا پونير هرات مان لڏي سنڌ ۾ ڪيئن آيا، اهو احوال هن طرح آيو آهي:

”امير تيمور جڏهن ايران ۽ توران هٿ ڪري 2 لک، 62 هزار، 3 سؤ[4]لشڪر سان هرات[5] تي چڙهائي ڪئي، تڏهن سيّد مير علي سندس خدمت ۾ لشڪر جي تعداد جيترا روپيہ نذر رکيا. تيمور مٿس ايڏو راضي ٿيو، جو انعامن اڪرامن ڪانسواءِ سندس پٽن مان مير عبدالباقيءَ کي اجمير، مير عبدالواحد کي ملتان، مير عبدالرزاق کي بکر ۽ مير ابوبڪر کي سيوهڻ جو حاڪم مقرر ڪيائين. سيّد

Gul Hayat Institute

صاحب جي ڇهين فرزند حيدر شاھ پنهنجي پيءُ سان گڏ امير تيمور ساڻ همرڪاب ٿي رهڻ جي خواهش ڏيکاري، جا امير قبول ڪري، ڪين هندستان وٺي آيو.[6] مير حيدر جلدئي پائرن سان ملاقات ۽ سير سفر جي خيال ڪان اجازت وٺي اتي نڪتو، ۽ گهمندو ڦرندو سنڌ ۾ آيو.[7]جڏهن هالا ۾ آيو، تہ شاھ محمد پٽ دريا خان هالي جي حويليءَ جي سامهون گهر ڪري ويهي رهيو. شاھ محمد هالي سندس خاطر خواھ خدمت ڪئي. ڪجھ وقت رهڻ ڪان پوءِ اتي جي حاڪم مير محمد هالن جي ماڻهن تي 525 روپيہ ڏنڊ رکيو، جنهنڪري هو ويچارا ڏاڍا اچي ششدر ٿيا. سيد حيدر ڪي قياس اچي ويو ۽ ساري رقم پنهنجي هڙان ڀري، غريبن جي جند ڇڏايائين. شاھ محمد هالو ڏاڍو متاثر ٿيو، ايتري قدر جو سيد صاحب ڪي هميشہ رهائڻ لاءِ سنگ جي آڇ ڪيائين. سيد صاحب سندس آڇ قبول ڪري، سندس نياڻي بي بي فاطمہ سان نڪاح ڪيو. جيئن تہ سيد صاحب جي والدہ جو نالو بيبي فاطمہ هو، تنهنڪري سندس نالو متائي بي بي سلطانہ رکيائين. هڪ سال 5 مهينا[8]سنڌ ۾ رهڻ ڪان پوءِ اوچتو پنهنجي والد جي وفات جو ٻڌي هرات وڃڻ لاءِ تيار ٿيو. ان وقت سندس گهرواريءَ ڪي اميد واري هئي، جنهنڪري اڪيلو وڃڻو پيس. وڃڻ وقت پنهنجي گهرواريءَ ڪي ٽي شيون نشانيءَ طور ڏنائين: منڊي، جنهن تي سندس نالو لکيل هو، جڙادار خنجر ۽ هڪ ٻانهي، جا هرات ڪان آندي هئائين. ان سان گڏ وصيت ڪيائين تہ. ”جيڪڏهن پٽ ڄمي تہ نالو ”مير علي“ رکجوس، پر جي نياڻي ڄمي تہ ڏاڏهنس وارو نالو رکجوس.“

هرات پهچڻ ڪان پوءِ گهرواريءَ ڪي خط پٽ لکندو هو. آخر سنڌ ۾ اچڻ جو ارادو پئي ڪيائين، تہ موت مهلت نہ ڏنس ۽ 3 سالن ۽ 27 ڏينهن ڪان پوءِ هرات ۾ گذاري ويو.[9] هرات ۾ اڳين گهرواريءَ مان ٻہ پٽ: سيد محمد ۽ سيد حسن هئس، جن پيءُ واري ملڪيت پاڻ ۾ ورهائي ڪنئين.

سيد حيدر جي وڃڻ ڪان پوءِ سندس گهرواريءَ ڪي پٽ ڄائو، جنهنجو نالو وصيت موجب ”مير علي“ رکيائين. جڏهن وڏو ٿيو تہ، ڏيئي نشانيون پاڻ سان کڻي هرات ڏانهن اسهيو. اتي پهچڻ سان ڪيس معلوم ٿيو، تہ سندس والد گذاري ويو هو. پائرن ڪان ملڪيت جو حصو طلب ڪيائين، جيڪو هنن گهڻي ڪشمڪش ڪان پوءِ ڏنس. جيڪي مليس اهو وٺي واپس وطن وريو. پاڻ سان گڏ چاچي شرف الدين ڪي بہ ساڻ ورتيون آيو، جنهن ڪجھ وقت سنڌ ۾ رهڻ ڪان پوءِ وفات ڪئي. سيد مير علي سنڌ

۾ اچڻ کان پوءِ پنهنجي ملڪيت جا ٽي حصا ڪري، ٻہ حصا وري ٻہ پنهنجي ڀائرن ڏانهن موڪلي ڏنا. سيد مير علي سنڌ مان ٻہ شاديون ڪيون. هڪ هالا ذات مان ۽ ٻي ترڪ قوم مان.

بيان العارفين موجب ڪيس ٻہ پٽ ٿيا: هڪ شرف الدين، جو هالا حويلي مان ٿيس، ۽ ٻيو سيد احمد جو ترڪ گهرواريءَ مان ڄائس. پر محترم جي. ايم. سيد لکيو آهي، تہ سيد صاحب کي مرتضيٰ نالي ٽيون پٽ بہ ٿيو، جيڪو بنان اولاد گذاري ويو. هو شاھ ڀريا جي نالي سان مشهور ٿيو. سندس مقبرو مانجهند جي اتر ۾ آهي[10] سيد احمد پيءُ سان گڏ هيو. پر سيد شرف الدين شادي ڪرڻ کان پوءِ جدا حويلي ٺاهي. سيد شرف الدين جو اولاد "شرف پوٽا" سڏجڻ ۾ آيا، ۽ سيد احمد جي اولاد سندس پٽ مير جي نالي پٺيان "ميرڻ پوٽا" جي نالي سان مشهور ٿيو[11].

ڪجھ وقت هالن ۾ رهڻ کان پوءِ هي خاندان لڏي، ڪجھ پنڌ ڪري، رستي لڳ هڪ ننڍي ڳوٺ ۾ وڃي ويٺو. ان ڳوٺ جي ٻاهران رستي تي هڪ فقير مٽي پري رکندو هو، جنهنڪري ان ڳوٺ تي "مَٽ وارو ڳوٺ" نالو پئجي ويو، جو اڳتي هلي "مٽياري" مشهور ٿيو. سيدن پنهنجي عروج واري زماني ۾ ان ڳوٺ جو نالو بدلائي "مٽ علوي" رکيو، جو پارسي رسم الخط ۾ "متعلوي" لکجڻ ۾ آيو[12].

جي. ايم. سيد صاحب ڄاڻايو آهي، تہ هي خاندان 840ھ (1436ع) جي وچ ڌاري هالن مان لڏي ويل ٿو ڏسجي.[13] مٽيارين ۾ رهڻ کان پوءِ هي خاندان چئن قبيلن ۾ ورهائجي سڄيءَ سنڌ ۾ پکڙجي ويو. انهن چئن قبيلن جا نالا هي آهن:

جرار پوٽا، 2- باقيل پوٽا، 3- موسا پوٽا، ۽ 4- مئين پوٽا.

"جرار پوٽا"، "شرف پوٽا" جي شاخ آهي. اسان جو شاھ عبدالڪريم بلڙيءَ وارو هن خاندان مان هو. لس ٻيلي وارو مشهور شاعر "ڪبير شاھ" ۽ مخدوم بلال جو مريد "سيد حيدر شاھ سنائي"، مئين پوٽا" قبيلي مان هئا.[14]

Gul Hayat Institute

ولادت

حضرت شاھ عبدالڪريم مٽيارين ۾ 20 شعبان سنہ 944 هجري (مطابق 20 جنوري سنہ 1538ع) تي تولد ٿيو.[15] سندس والد سيد لعل محمد شاھ عرف سيد لله شاھ پنهنجي وقت جو بزرگ ٿي گذريو آهي.

تعليم ۽ تربيت

شاھ ڪريم اجا ننڍو ئي ھو، تہ سندس والد ھن جھان مان لاڏاڻو ڪيو. سندس تربيت سندس والده ماجده ۽ سندس مربي پاءُ سيد جلال جي زير نظر ٿي. جڏھن پنجن ڇھن ورھين جو ٿيو، تہ مڪتب ۾ وھاريائونس، پر پڙھڻ سان دل نہ لڳس. مس مس ڪري قرآن شريف جا ٻہ سيپارا ناظران پڙھيائين. بيان العارفين ۾ شاھ ڪريم جي پنھنجي زباني آيل آھي:

”ننڍپڻ جي زماني ۾ آخوند ٻين خطابين سان گڏ ڪاٺين ڪرڻ لاءِ موڪليندو ھو. حرف ڏيئي ڇڏيندو ھو، تہ واٽ سان ياد ڪندا وڃو. جڏھن جھنگ ۾ ويندا ھئاسون، تہ ٻيا سڀ سبق ياد ڪرڻ ڪي لڳي ويندا ھئا، پر مان رڳو الله جو نالو پيو ياد ڪندو ھوس. موٽڻ مھل ٻيا خطابي سبق ٻڌائي ھليا ويندا ھئا، پر مون کي اکر بہ نہ ايندو ھو. پڙھائڻ لاءِ گھڻا حيلا ھلايائون، پر وريو ڪجھ بہ ڪونہ.“

ھن بيان مان نہ فقط شاھ ڪريم جي تعليم تي روشني پوي ٿي، پر ان وقت جي تعليم ڏيڻ جي طريقي جي خبر بہ پوي ٿي. ان مان ظاھر ٿئي ٿو، تہ شاھ ڪريم کي پڙھڻ کان وڌيڪ ذڪر سان شوق ھو. ان سان گڏ سماع سان بہ ننڍپڻ کان ئي دلي لڳاءُ ھوس، ۽ پڙھڻ ڇڏي وڃي سماع جي محفلن ۾ وھندو ھو. ان سلسلي ۾ ھڪ ڀيري پاءُ جي ھٿان مار بہ ڪاڌائين. بيان العارفين ۾ شاھ ڪريم جي پاءُ سيد جلال جي زباني آيل آھي:

”جڏھن سيد عبدالڪريم کي ٿڦ ھڻي، سماع تان اٿاري ماءُ وٽ وٺي آيس، تڏھن والده مون کي ڇينڀ ڪندي، نصيحت ڪئي، تہ متان ان کي ڪجھ چيو اٿيئي، توکي ان جي مرتبي جي ڪل ڪانھي. سندس ڄمڻ جي بشارت پنھي جھانن جي سردار ڏني ھئي.

...... ان کان پوءِ مون ھن کي ڪجھ نہ چيو، جيئن چوندو ھو، تيئن ڪندو ھوس. ڪيس عيال جي ذري بہ تڪليف نہ ڏنم.“

پاءُ جي اھڙي قرب ڪري گھر جي جنجال کان آزاد ٿيو، وتندو ھو درويشن جا وعظ ۽ نصيحتون ٻڌندو. بيان العارفين ۾ نئي جي مخدوم ضياءالدين[16] جي زباني آيل آھي:

”ھڪ ڀيري اسان جو وعظ شاھ ڪريم ڪنڊ ۾ ويٺي ٻڌو. ان وقت اجا ھو معصوم ھو. جڏھن وعظ بس ڪيم ۽ سڀ اٿيا، تڏھن ھي بہ اٿيو ۽ گھر وڃڻ لڳو. منھنجي نظر سندس پٺيءَ تي پئجي ويئي. سندس منزلت جو اندازو لڳائي چيم: ھي ڇوڪرو ھنن ڏينھن ۾ ئي مھتر حضرت خضر عليہ السلام سان صحبتي آھي، جيڪڏھن جوانيءَ ۾ ڪيس ڏسان تہ ڪھڙو نہ چڱو ٿئي.“

جواني

پنهنجي مربي پيءُ جي وفات کان پوءِ گهر جو سمورو بار سندس ڪلهن تي اچي پيو. انهيءَ ڪري گهر جي گذاري لاءِ محنت مزدوري ڪرڻ لڳو. بيان العارفين ۾ اهو احوال هن طرح آيو آهي:

”اوائلي عمر ۾ والده شريفه جي خدمت ڪندا هئا. پورهئي سانگي ٻين مزورن سان گڏ ڪم تي ويندا هئا، ۽ جهنگ ڪپي زمين صاف ڪندا هئا. مزوريءَ دوران منڊ آواز سان سنڌي بيت آلاپي، مزورن کي مست بنائي ڇڏيندا هئا. انهيءَ ڪري مزور کين منت ڪندا هئا ته اوهين ويهي بيت چئو، اسين اوهان جو حصو به صاف ڪري ڇڏينداسون. اهڙيءَ طرح هو ڪيس ڪم ڪرڻ نه ڏيندا هئا، ۽ پنهنجو ڪم ڪري، سندس حصي وارو جهنگ به صاف ڪري ڇڏيندا هئا.“

شادي

شاهه ڪريم شاديءَ جي سخت خلاف هو. پنهنجي مريدن ۽ معتقدن کي شادي نه ڪرڻ جي نصيحت ڪندو هو. سندس نظريو هو، ته عام ماڻهن لاءِ نڪاح جو شرعي حڪم چڱو آهي، پر سلوڪ جي راهه جي طالب کي شادي ڪرڻ نه جڳائي، ڇاڪاڻ جو اها سندس راهه ۾ وڏي رڪاوٽ آهي.

ان سلسلي ۾ بيان العارفين ۾ سندس ڪيترائي قول آيل آهن. اهڙا خيال رکڻ جي باوجود شاهه ڪريم شادي ڪئي ۽ کيس اولاد ٿيو. بيان العارفين ۾ سندس شاديءَ جو ذڪر سندس زباني هن طرح آيل آهي:

”هڪ ڏينهن مٽيارين ۾ سماع جي هڪ محفل ۾ ويٺو هوس، ته وڏو پيءُ اچي نڪتو ۽ ٻانهن کان وٺي اچي، انهيءَ جاءِ تي ويهاريائين، جتي اڳي ئي قاضي ۽ سادات ويٺا هئا. ويهڻ کان پوءِ قاضيءَ مون کي چيو، ”فلاڻي ڌيءَ فلاڻي جي ساڻ ڇئني شرطن جي توکي قبول آهي؟ ”منجهي ڪٿي مات ڪيم. سيني وٺي زور پريو ۽ منتون ڪيون ته هائو ڪر. ڏاڍو شرمندو ٿيس، ۽ ساداتن ۽ بزرگن کي ڏسي ڪٿي قبول ڪيم، پر پرڻي کان پوءِ شاديءَ مان مون کي ڪا به خوشي حاصل ڪانه ٿي.“

بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو، ته جيتوڻيڪ شاديءَ سان دلي لڳاءُ ڪونه هوس، تڏهن به گهر ٻار جو پورو پورو حق ادا ڪيائين.

هندستاني (بهار) بزرگ جي صحبت

Gul Hayat Institute

سيد صاحب کي ننڍي کان ئي بزرگن جي صحبت ۾ ويھڻ مان روحاني راحت ملندي ھئي. انھيءَ ڪري جتي بہ ڪو بزرگ ۽ اھل دل ٻڌندو ھو، تہ کھي وڃي ان جي صحبت ۾ ويھندو ھو. ھڪ ڏينھن ھڪ پرديسي سلطان ابراھيم نالي، بھار جو رھاڪو، اچي سندس ڳوٺ واري مسجد ۾ رھيو. شاھ ڪريم کيس مسجد ۾ ٽڪيل ڏسي سندس خدمت ڪندو رھيو. جڏھن خبر پيس تہ بزرگ کي پڳل ڪڪڙ کائڻ جو شوق آھي، تڏھن کيس ڪڪڙ کھي، رڌرائي اچي کارائيندو ھو. ڇھن مھينن کان پوءِ ان بزرگ کيس پنھنجو احوال ھن طرح ٻڌايو:

”آءٌ ڪنھن بادشاھ وٽ فوج ۾ سپاھي ھوس. ھڪ ڏينھن لڙائيءَ ۾ ايترا ماڻھو ماريم، جو ترار جو مٺيو ھٿ ۾ برف جيان ڄمي پيو. اھو ڏسي خدا جي خوف اچي ورايو. انھيءَ ئي وقت گھوڙي جي واڳ پائرن جي ھٿ ۾ ڏيئي، بھانو ڪري نڪري پيس. پوءِ تہ بر منھن ڪري وڃي پڳس، ۽ جھرجھنگ جھاڳيندو، سير و سفر ڪندو، قدرت جا عجائبات ڏسندو ھت اچي نڪتو آھيان.“

ان کان پوءِ شاھ ڪريم کان سنڌ جي بزرگن جو احوال ورتائين، ۽ سندس ذڪر جي طريقي بابت پڇيائين. سيد صاحب کيس مخدوم نوح ۽ ٻين بزرگن بابت احوال ڏنو. ميران سيد يوسف جي ”اللّٰه“ جي ذڪر وارو طريقو کيس وڻيو. ان کان پوءِ اڻ ڏٺي ئي ھميشہ ميران يوسف جي تعريف ڪندو رھندو ھو.

---

[1]. ڊاڪٽر دائود پوٽي ”شاھ ڪريم جو ڪلام“ (ص 1 کان 5) ۾ سيّد اميرعلي بن سيّد محمّد تائين شجرو ڏنو آھي، جنھن ۾ ”سيّد حاجي شاھ“ جو نالو ڪٽل آھي. مرزا قليچ بيگ جي ڏنل شجري ۾ سيّد حاجي شاھ جو نالو آھي. (رسالہ ڪريمي ص-2).

[2]. ميرعبدالحسين سانگي: لطائف لطيفي، مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ڀٽ شاھ ثقافتي مرڪز 1967ع، ص 17.

[3]. ميرعبدالحسين سانگي: لطائف لطيفي، مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ڀٽ شاھ ثقافتي مرڪز 1967، ص 17 حاشي.

[4]. لشڪر جي تعداد ۾ وڏاءَ آھي. تاريخ موجب سمورو لشڪر 92 ھزار ھو. (شاھ ڪريم جو ڪلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو، ص- 92).

[5]. ابن حوقل ۽ مقدسي جي بيان مطابق ”ھرات“ ھڪ وڏو شھر ھو، جنھن ۾ ھڪ قلعو ھو ۽ شھر جي چوڌاري فصيل ھئي، جنھن ۾ چار دروازا ھئا. مغلن جي ڪاھن تائين شھر جي رونق ۾ ڪوبہ فرق نہ ايو. ”مستوفي“ جي بيان مطابق 12 صدي عيسويءَ ۾ غوري خاندان جي حڪومت جي زماني ۾ ھرات پنھنجي انتھائي عروج کي پھتو. اُن وقت شھر جي بازارين ۾ 12 ھزار دوڪان، 6 ھزار حمام ۽ 608 مدرسا ھئا. ۽ ان ۾ چار لک 44 ھزار آبادي رھندڙ ھئي. (جغرافيہ خلافت مشرق: جي- لي اسٽرينج. اُردو ترجمو. محمّد جميل الرحمان، ص-625 کان 628 تائين).

معلوم ٿئي ٿو، تہ شھر جي رونق ۽ علمي ڪشش، شاھ ڪريم جي وڏن کي ”ھرات“ ۾ آندو. امير تيمور ھرات تي ڀھريائين سن 1381ع ۾ قبضو ڪيو. ھن شھرين تي ايڏو وڏو ڏن وڌو جو شھري تباھ حال ٿي ويا.

Gul Hayat Institute

(A Literary History of Persia: Browne, 1956, P.P, 185-86)

[6]. تاريخ ۾ انهيءَ مقرريءَ جو ڪو ڏس پتو ڪونہ ٿو ملي. تاريخ ٻڌائي ٿي، تہ امير تيمور پنهنجي پوٽي ”پيرمحمّد“ کي سنہ 794ھ (1391ع) ۾ ثغور هنڌ جو والي مقرر ڪيو، جنهنجو صدر مقام قنڌار هو، ۽ پنهنجا ڪجھ امير بہ ان سان شامل ڪيا هئائين، مثلا: برلاس قبيلي جا امير سينهل، محمد درويش، بهلول (محمد درويش جو پٽ) ۽ قماري انياف ۽ قبيلي دوڪلات جو امير قطب الدين ۽ نايمان قبيلي جو امير تيمور خواجہ آقبونما. (اردو دائره معارفِ اسلاميہ. زير اهتمام پنجاب يونيورسٽي، لاهور، جلد-6، ص- 934).

[7]. هندستان تي ڪاھ جو منصوبو امير تيمور 1398ع ۾ رٿيو. هن پنهنجي لشڪر جا ٽي دستا ٺاهيا. هڪ دستو پنهنجي پوٽي پير محمد جي ڪمان هيٺ ملتان موڪليائين، ٻيو پنجاب ڏانهن اماڻيائين ۽ ٽيون پاڻ سان ڪنيائين. پير محمد، امير تيمور جي اچڻ کان اڳ مئي 1398ع ۾ ملتان تي قبضو ڪيو. امير تيمور اپريل سنہ 1398ع ۾ سمرقند ڇڏيو. واٽ تي ڪن انتظامي ڳالهين کي منهن ڏيڻ لاءِ ڪجھ وقت ترسي پيو. آخر 15 آگسٽ تي ڪابل ڇڏي، سنڌوندي پار ڪري هندستان ۾ داخل ٿيو. (شاھ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو 1937ع، ص 1 ۽ 2)

[8]. مير عبدالحسن سانگي (لطائف لطيفي، ص-20) ڊاڪٽر دائود پوٽو (شاھ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام، ص-3)

بيان العارفين جو بيان قبول ڪري ساڳيو عرصو ڄاڻايو آهي. ڊاڪٽر گربخشاڻي (مقدمہ لطيفي، ص-12) 3 سال 8 مهينا ڏنو آهي، جنهن جي سند نہ ڄاڻائي اٿس.

[9]. اها بيان العارفين جي روايت آهي، جا پوءِ جي سوانح نگارن قبول ڪئي آهي. پر تحفتہ الڪرام (سنڌي ترجمو، ص- 441) مان معلوم ٿئي ٿو تہ:

سيد صاحب مٽيارين ۾ رهي پيو. تحفتہ الڪرام جي مقابلي ۾ بيان العارفين جي روايت صحيح سمجهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ جو اها بزرگن کان سيني بہ سيني آيل آهي.

[10]. جي. ايم. سيد، ”پيغام لطيف“، ص-3

[11]. مير عبدالحسين سانگي، ”لطائف لطيفي“، ص-22

[12]. بيان العارفين: مرتب: ميمڻ عبدالمجيد سنڌي (اڻ ڇپيل)، ص 7

[13]. جي. ايم. سيد: ”پيغام لطيف“، ص-3

[14]. جي. ايم. سيد: ”پيغام لطيف“، ص- 4

[15]. اها تاريخ بيان العارفين ڄاڻائي آهي. تحفتہ الڪرام (سنڌي ترجمو ص-1)، ڊاڪٽر دائود پوٽي (شاھ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام: ص-1) ۽ مرزا قليچ بيگ رسالہ ڪريمي، ص-1) اتان نقل ڪئي آهي.

[16]. هي مخدوم ضياءالدين، اهو نہ آهي، جنهن جي ”سنڌي“ مشهور آهي. هي مخدوم صاحب کان اڳ ۾ ٿي گذريو آهي. سندس وڌيڪ احوال ڪونہ ٿو ملي.

هڪ ڏينهن سيد صاحب کي وظيفو ڏنائين، پر ٻئي کي ٻڌائڻ جي منع ڪيائينس. ڪنهن ڏينهن اوچتو سيد صاحب اها ڳالهہ ظاهر ڪري ويٺو. ان کان پوءِ مسجد ۾ وڃي ڏسي تہ نهي ئي نہ. اهو ڏسي حيران ۽ پريشان ٿيو. ڳولهيندي اچي ڪيس ”ميران يوسف“ جي دائري ۾ ويٺل ڏٺائين. هو سندس ذوق ۽ شوق

ڪي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو. روح رهاڻ کان پوءِ ڪيس مانيون آڻڻ لاءِ چيائين. سيد صاحب مانيون وٺي جڏهن دائري تي پهتو، تہ بزرگ وچي چڪو هو. سيد صاحب کي ڏاڍي تشويش ٿي. ڳوليندي اچي بندر جي شهر (شايد لاهري بندر) جي پيڙو ٿيو. چا ڏسي، تہ بزرگ ٻيڙيءُ ۾ چڙهي رهيو هو. تڪڙو وڃي ادب سان مانيون اڳيان رکيائين. هن خوش ٿي کيس دعا ڪئي، ۽ چيائينس: ”موٽي وڃي پنهنجي عيال جي خدمت ڪر. اسان حج تي اسهيا آهيون.“ ائين چئي ڪائنس موڪلايائين. ٻيڙي رواني ٿي ۽ اکين کان غائب ٿي ويئي.

اتان ٿي پير پني جي زيارت لاءِ ويو. جتي چئن فقيرن کي هڪ ڪنڊ ۾ ويٺل ڏٺائين. روزي چوڙڻ جي وقت، انهن فقيرن مان هڪ فقير وڃي گدائي ڪري آيو. گدائيءَ واري ڪاڌي جا پنج حصا ڪري، چار پاڻ ڪاڌائون ۽ پنجون شاهه ڪريم کي ڏنائون. بيان العارفين ۾ شاهه ڪريم جي زباني آيل آهي تہ، ڪاڌي سندس اندر اجاري ڇڏيو. ان کان پوءِ هڪ بزرگ کيس لٺ ڏني، جيڪا کڻي موڪلائي، گهر آيو.

مخدوم نوح جي مريدي

ان کان پوءِ سيد يوسف بکري، مخدوم آدم سميجي ۽ مخدوم نوح جي صحبتن مان فيض پرايائين. خاص طرح سان مخدوم نوح کان گهڻو فيض ورتائين، ۽ ان جي چوڻ تي اچي بلڙي وسايائين[1]. ان سلسلي ۾ دليل الذاڪرين ۾ وڌيڪ احوال هن طرح آيو آهي:

”سيد صاحب فرمايو: جڏهن مون سلوڪ جي واديءَ ۾ قدم رکيو، تڏهن مون تي اهڙي ڪيفيت طاري ٿيندي هئي، جو چوندو هوس، تہ اُگهاڙو رهان ۽ گودڙي بہ لاهي ڇڏيان. پر جڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آيس، تہ اهو خيال منهنجي دل مان نڪري ويو، شريعت جي اتباع تي پختو ٿي ويس.“[2] ”سيد صاحب فرمايو: هڪ ڀيري اسان ٿي چٽا جدا جدا هڪ تمنا دل ۾ رکي حضرت مخدوم نوح جي خدمت ۾ وياسون. جيئن ئي سندس منهن مبارڪ ڏٺوسون، تہ اسان ٽنهي (شاهه ڪريم، ميرڻ ڪاتيار ۽ هڪ بلوچ) جون تمنائون پوريون ٿي ويون.“[3]

”دليل الذاڪرين“ مان معلوم ٿئي ٿو، تہ مخدوم نوح کي باقاعدي مرشد ڪري ورتو هئائين، ۽ سندس عزت ۽ اطاعت تمام گهڻي ڪندو هو. ايتري قدر جو هڪ ڏينهن ڪنهن اچي کيس چيو، تہ مخدوم صاحب اوهان کي ياد ڪري رهيو هو. ٻڌڻ سان هر- ڦار وارو ڪارائتو ڏاند الله جي راهه ۾ ذبح ڪري فرمايائين: ”الحمد لله اِها ڳالهہ ڪيڏي نہ شڪر ۽ فخر جي آهي، جو مخدوم صاحب جن مون

ڪي ياد ڪري رهيا آهن. حالانڪ سندس ڪيفيت اها آهي، جو ڪڏهن تہ پنهنجي فرزندن ڪي بہ نہ سڃاڻندا آهن.“[4]

مرشد جي اطاعت بابت هڪ ٻي روايت خود شاهہ ڪريم جي زباني هن طرح آئي آهي:

شاهہ ڪريم فرمايو: ”انهيءَ خيال ڪان تہ حق جي طالبن ڪي کائڻ نہ گهرجي، مون کائڻ بلڪل ڇڏي ڏنو هو. جڏهن اها خبر حضرت مخدوم صاحب کي پيئي، تڏهن فرمايائون: خدا تعاليٰ فرمايو آهي: ”ڪلوا واشربوا“ انهيءَ کان پوءِ ٿورو گهڻو کائڻ لڳس.“[5]

پير پائن جي محبت

سيد صاحب کي پنهنجي پير پائن سان ڏاڍي محبت هوندي هئي، ۽ انهن جو ڏاڍو احترام ڪندو هو. سيد جعفر بکريءَ جو بيان آهي، تہ:

”حضرت مرشد سيد عبدالڪريم پنهنجي مريدن سان حضرت بهاؤالدين گودڙئي جو وعظ پئي ويا. جڏهن وعظ ختم ٿيو، تہ حضرت سيد صاحب پنهنجي چادر ڪٽي حضرت گودڙئي جي پيرن هيٺان پٿاري، ۽ جتي ڪٽي صاف ڪري ڏني. حضرت جن سان جيڪي مريد هئا، انهن کي اها ڳالهہ ناگوار لڳي. آخر انهن مان هڪ مريد سيد عبدالقدوس نالي عرض ڪيو: سائين اول حضرت گودڙئي جي جتي ڪٽي رکي، تعجب آهي، جو هن صاحب ڪنهن بہ قسم جي معذرت بہ ڪانہ ڪئي؟ پاڻ فرمايائون: ”معذرت جو تعلق بيگانگي سان آهي. پر اسان ٻئي تہ هڪ وجود آهيون. انهيءَ کان سواءِ ٻنهي جهانن جي سردار جي ڪچهريءَ ۾ آءٌ گهڻو پري ٽيونءَ صف ۾ ويهندو آهيان ۽ حضرت گودڙئو بلڪل ويجهو هوندو آهي. هيئنر اوهين انصاف ڪريو، تہ منهنجو اهو عمل ڪيتري قدر درست آهي.“[6]

جواني ۽ وچين وهي

بيان العارفين ۾ شاهہ ڪريم جي وڏن يارن جي زباني آيو آهي، تہ پاڻ جواني جو گهڻو عرصو هن طرح گذاريائون:

”صبح جو وڏي اسر مهل بانگ ڏيئي، ويهي ذڪر ڪندا هئا، جماعت سان نماز پڙهي مراقبي ۾ ويهندا هئا. اشراق پڙهڻ کان پوءِ مسجد مان نڪرندا هئا. ۽ گهر وجي عورتن وارو سمورو ڪم ڪار جهڙو: ٽانو ڌوئڻ، رڌڻ پچائڻ وغيره پاڻ ڪندا هئا. چانور رنڌي ٻارن کي کارائي، ڪاسو هٿ ۾ ڪٽي گدائيءَ تي نڪرندا هئا. گدائيءَ تان آندل ڪاڌو فقيرن کي کارائي، ڏاند ڪاهي ٻنيءَ تي ويندا هئا. ڳچ زمين ڪيڙي،

Gul Hayat Institute

هر بند ڪندا هئا، ۽ وچي گاهہ ڪندا هئا. سج لڙي گهر موٽندا هئا، ۽ وچي گاهہ ڍاندن کي وجهي، اتي ئي ٻہ رڪعتون نفل پڙهي وجي، ٽيپهريءَ جي بانگ ڏيندا هئا. جماعت سان نماز پڙهي، وري ڍاند ڪاهي هر تي ويندا هئا، ۽ سانجهيءَ سومهاڻي جي نماز پڙهي، گهر ايندا هئا. ڪارائڻ کان پوءِ وري سنڀال ڪندا هئا، تہ متان ڪو بکيو رهجي وجي. جيڪڏهن ڪو بکيو رهجي ويندو هو، تہ پنهنجو ڪاڏو ان کي ڏيئي ڇڏيندا هئا.

جڏهن سڀ فرزند ۽ مريد خادم ڪائي ڊو ڪري سمهندا هئا، تہ وضو ساري نفل پڙهندا هئا. ان کان پوءِ ٻاهر نڪري "راهوٽ" شهر جو رخ ڪندا هئا. واٽ تي ننڍن ڳوٺن جي مسجدن ۾ وچي پاڻي ڀريندا هئا ۽ وٽ لاءِ پتر رکندا هئا. جيڪڏهن ڪو ستل هوندو هو، تہ ان کي زور ڏيندا هئا. واٽ تي جهنڊي پاٽڻي ۽ ٻين بزرگن جون زيارتون ڪندا ويندا هئا. ٺٽي جي هرهڪ مسجد جو پاڻي ڀريندا هئا، ۽ جيڪڏهن ڪو ستل هوندو هو، تہ ان کي زور ڏيندا هئا. ٺٽو ڇڏي، پير پٺي ۽ ٻين بزرگن جون زيارتون ڪري، ڳوٺ موٽي اچي صبح جي بانگ ڏيندا هئا. ماڻهو چوندا هئا، تہ شاهہ ڪريم کي ننڊ ئي نہ ٿي اچي، جو هميشه هھڙو ساجهر اچي ٿو بانگ ڏئي. پوءِ نماز پڙهي اهڙيءَ طرح ڏينهن گذاريندا هئا، جيئن مٿي بيان ٿي آيو."[7]

عبادت ۽ رياضت

مٿين بيان مان معلوم ٿيندو، تہ حضرت شاهہ ڪريم شريعت جو اتباع ڪندي، باقاعدي نماز پڙهندو هو، ۽ محنت ڪري پنهنجي آل اولاد جا حق باقاعدگيءَ سان پورا ڪندو هو. ان سان گڏ فقيرن جي بہ پوري پوري خدمت ڪندو هو، ۽ هر لحاظ کان انهن جي سارسنڀال لهندو هو. ايتري قدر جو گداءُ ڪري، ۽ پاڻ نہ کائي بہ انهن کي کارائيندو هو. پنهنجي اولاد کي وري پنهنجي پگهر جو پورهيو کارائيندو هو. پر جيئن تہ مسڪين هو، فقيرن کي پنهنجي طرفان کارائي نہ سگهندو هو، انهيءَ ڪري انهن کي کارائڻ لاءِ گداء ڪرڻ کان بہ حجاب نہ ڪندو هو.

ان مان واضح ٿيندو تہ، هن عبادت ۽ رياضت کي گڏوگڏ هلايو، ۽ هر حال ۾ شريعت جي اتباع کي ضروري سمجهيو. شريعت جي پابندي ڪندي، نہ فقط فرضي نماز ادا ڪندو هو، پر نفلي نمازون بہ باقاعدگيءَ سان پڙهندو هو. اشراق تہ نہ گسائيندو هو، پر تهجد بہ پڙهندو هو. تهجد جي نماز پڙهندي پهرين رڪعت ۾ ايڏو تہ گريو ڪندو هو، جو مٿس بيخوديءَ جي حالت طاري ٿي ويندي هئي، ۽ پره

Gul Hayat Institute

ڦٽيءَ تائين سامت ۾ نہ ايندو هو. اهڙيءَ طرح ڪيس ٻہ رڪعت هٿ نہ ايندي هئي. عجب ڪائيندو هو تہ ماڻهو تهجد ڪيئن ٿا ادا ڪن.[8]

سيرو سفر

جيتوڻيڪ گهر جو سمورو ڪاروبار سندس سر تي هو، تڏهن بہ ڪڏهن ڪڏهن وقت ڪڍي سير سفر ڪيائين. سنڌ ۾ لاڙ ۽ وچولي ۾ گهڻو گهميو. سري جي سير جو پتو نہ ٿو پوي. البتہ سندس هيئين بيت مان اهڃاڻ ملي ٿو، تہ سري جو سير بہ ڪجھ قدر ڪيو هئائين:

”جي اتر جي لاھ، سڄڻ سڀ پرڪٺا،

ري پاجي ڪٺئي، سير بري نہ ٻاھ.“

بيان العارفين مان معلوم ٿئي ٿو، تہ سنڌ کان ٻاهر گجرات تائين بہ ويو هو. ڇاڪاڻ جو هڪ هنڌ احمد آباد جو ذڪر آيو آهي. ان سلسلي ۾ هڪ هندي دوهو بہ سندس زباني آيل آهي. سندس ارد گرد جيڪي بزرگ سندس همعصر هئا، تن سيني سان صحبت ڪئي هئائين، ۽ جيڪي درگاهون هيون، سي سڀ ڏٺيون هئائين.

ڪسب معاش

سهروردي سلسلي جي باني حضرت ابونجيب عبدالقاهر سهروردي (وفات 563 هجري) پنهنجي مشهور ڪتاب ”آداب المريدين“ ۾ ”صوفي ۽ ڪسب معاش“ تحت لکيو آهي:

”صوفين ڪي ڪسب معاش ۽ حلال رزق جي تلاش ڪرڻ گهرجي. صوفين جو ان اصول تي اجماع آهي، تہ حلال رزق لاءِ پورهيو ڪرڻ گهرجي. سڀ متفق آهن، تہ پورهيو ۽ واپار، ۽ هنر ۽ ڪاريگريءَ جو ڌنڌو مباح ۽ عمدو ڪم آهي. البت رزق جي طلب ۾ پاڻ ڪي صفا گم ڪري ڇڏڻ، لالچ ۾ منهن وجهڻ، ۽ مال گڏ ڪري رکڻ ڪي صوفي خراب سمجهن ٿا.“[9]

حضرت شاھ عبدالڪريم، انهيءَ اصول جو عملي نمونو پيش ڪيو آهي. حلال رزق جي حاصل ڪرڻ لاءِ هر قسم جو پورهيو ڪيائين. جهڙوڪ: جهنگ وڃڻ، ڪاتي ڪٽڻ، هر ڪاهڻ، پوکي راهي ڪرڻ وغيره. پورهيو ڪندي بہ الله جي ياد کان غافل نہ رهيو، ۽ شريعت جي اتباع ۾ بہ ڪمي نہ آندائين. يعني رزق جي طلب ۾ گم نہ ٿيو ۽ نہ ڪجھ ميڙي رکيائين. بيان العارفين ۾ هڪ روايت آئي آهي:

”هڪ ڀيري احمد فقير ڪائنس پڇيو، تہ قوت گذران لاءِ ڪهڙو ڪم ٿا ڪريو؟ فرمايائونس: ڪوڏر هٽندو آهيان ۽ ڪيڙڻ جو ڌنڌو ڪندو آهيان.“ تنهن تي وري چيائينس: ”ڪوڏر هٽندي ۽ هر ڪيڙيندي اوهان خدا کي ڪيئن ساريندا هوندا؟“ تڏهن سيد صاحب مشڪي فرمايو: ”اسان کان موليٰ سائين ڪڏهن بہ وسرڻ جو نہ آهي. اي احمد فقير، ان لاءِ مثال وٺ، تہ جڏهن ڪا عورت دلا ڀري مٿي تي رکي هلندي آهي، تہ اهي دلا ڪيس هلڻ ۽ ڳالهائڻ کان روڪيندا آهن ڇا؟“

هن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو، تہ سيد صاحب ڪيئن نہ صحيح عملي زندگي گذاري. سندس هڪ بيت جي هيءَ مصرع سندس عملي زندگيءَ جي ترجماني ڪري ٿي:

”هنيون ڏجي حبيب کي، لڱ گڏجن لوڪ.“

مسڪيني

پورهيو ڪرڻ جي باوجود مال ميڙي نہ رکيائين، ۽ ”الفقر فخري“ کي پنهنجو اصول بنايائين. شروعات ۾ تہ مالي حالت ڏاڍي تنگ هيس. ايتري قدر جو سندس فرزند پورهئي ۾ ٻڪ سبب ماندا ٿي ويندا هئا. هڪ ڀيري تہ مالي حالت اهڙي خراب ٿي وئي، جو لڏي وڃي ٻيءَ ديهہ ۾ ويٺا. لڏي وڃڻ کان 25 ڏينهن پوءِ جهنگ ۾ شيخن سندن مينهن ماري وڌي. جنهن ڪري سندس اهل عيال کي اجا بہ وڏيڪ مصيبت پيش آئي. ڇاڪاڻ جو گذاري لاءِ ٻي ڪابہ شيءِ نہ بچن. انهيءَ زماني ۾ سندن هڪ فرزند پورهئي سانگي ڪنهن ڪري تي پهتو، جتي جو پٽي ڪٽيائون. ديري جي ٻاهران پٽڪو ۽ چادر رکي. جڏهن جو ڪٽڻ ويٺو. انهيءَ وچ ۾ ڪو شاهينگ سندس پٽڪو ۽ چادر چورائي ويو. جڏهن جو ڪٽڻ کان واندو ٿيو، تڏهن بہ ٿوبا ڪميت جا اجورو مليس. اهي وٺي ڪپڙن ڌانهن جو ڏسي، تہ اهي ٿهن ئي ڪونہ. لاچار جهڙي تهڙي حال گهر پهتو.

بيان العارفين ۾ هڪ ٻي روايت آهي، تہ انهيءَ مسڪينيءَ واري حالت ۾ هڪ ڀيري پنهنجن فرزندن سان گڏجي پنهنجي ٻنيءَ ۾ ڪِرچوندڻ ويو. سنگ چونڊيندي، سندس هڪ فرزند ڪري پيو ۽ بيهوش ٿي ويو. گهڻي وقت کان پوءِ سامت ۾ آيو ۽ ٻڌايائين، تہ: ٻڪ جي غلبي ۾ هيٺائيءَ جي ڪري. اهو حال ٿيو. پوءِ ڪجهہ سنگ مهٽي کيس کارايائون، تڏهن وڃي هلڻ چلڻ جهڙو ٿيو.

اهڙيءَ تنگيءَ ۾ ٻڪ ۾ گذاريندي بہ ڪنهن کي پنهنجي حال جي خبر نہ ڏيندا هئا. سڀ ڪو ائين پيو سمجهندو هو، تہ خوش پيا گذارين. اهڙي حال ۾ بہ فقيرن جي خدمت ڪندا هئا، ۽ جيڪڏهن ڪو بکيو

ڏسندا هئا، تہ پنهنجو ڪاڌو بہ ڪٽي ان کي ڏيندا هئا. بلڪ پنهنجو رات جو ڪاڌو تہ ڪيترو وقت رکي ڇڏيندا هئا، تہ متان ڪو اويلو مهمان يا فقير اچي نڪري. جيڪڏهن ڪو اچي ويندو هو، تہ پنهنجو ڪاڌو ان کي کارائي ڇڏيندا هئا. تمام دير تائين ڏسي ڏسي، جڏهن ڪنهن مهمان يا فقير جو آسرو لاهيندا هئا، تہ پوءِ پاڻ کائيندا هئا.

پڇاڙي ۽ وفات

پڇاڙيءَ وارن ڏينهن ۾ رياضتن، فاقن، اوجاڳن ۽ عبادتن جي ڪري، سندس فاني جسم جهري پيو. ان هوندي بہ جيڪڏهن ڪو سوالي ايندو هو، تہ ان سان گڏجي گهوڙي تي چڙهي حاڪمن ڏانهن ويندو هو، جيتوڻيڪ پاڻ کي جهلي بہ ڏاڍي ڏکيائيءَ سان سگهندو هو. بيان العارفين ۾ سندس زباني آيل آهي:

”چوويهہ سال تي ويا آهن جو چار پنج مرض گهر ڪري ويا آهن.“

زندگيءَ جا پويان ڏينهن حجري ۾ گذاريائون، جتي اڌ رات جو اٺي سنڌي بيت ڳائيندا هئا. اهڙيءَ طرح محنت ۽ مشقت جي زندگي گذاري، سرزمين سنڌ کي، روحانيت جي فيض سان مالامال ڪري، ۽ تصوف جي خوشبوءِ پکيڙي سنہ 1032هہ (1622) ۾ 88 سالن جي عمر ۾ تاريخ 7 ذوالقعد آچر رات، سانجهيءَ نماز مهل لاڏاڻو ڪيائيون.[10]

ولادت ۽ وفات جون تاريخون هن طرح آهن.

شاھ عبدالڪريم سيد ما، بود از هاديان راه خدا

از نبي و علي نژادش دان، وز حسين و بتول اصلش خوان

بود از اولاد حيدري هروي، زاده شد اولاً منتلوي

سال نہ صدو چهل و چهار دگر، بود از هجرت شفيع بشر

چونڪہ سي و هزار سال گذشت، شدلقايش نصيب و صلش گش

شهر ذي قعده هفتمين از ماه، شب يڪ شنبہ آن خدا آگاه

وقت شام از جهان برضوان رفت، قد بلغ قد بلغ ز جانها رفت

سال تاريخش از ره- ابجد، جزبلغ نيست در حساب شرد

رحمت- حق براو و مريدانش، وز خدا باد عفو و غفانش.[11]

سندس مقبرو سندس ڳوٺ ”سيد پور“ (هاڻي بلڙي) ۾ آهي، جيڪو سندس پڙ پوٽي، سنڌ جي عظيم شاعر حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ، ملتان مان ڪاشيءَ جون سرون آڻي، ٺهرايو. وصال جي تاريخ تي ميلو لڳندو آهي، ۽ هر ڪنهن ماهہ پهرين سومر تي سندس درگاهہ تي سماع ٿيندو آهي.

اولاد

سيد صاحب کي يارهن ٻار ٿيا، اٺ پٽ ۽ ٽي نياڻيون، جن جا نالا هي آهن:

سيد لعل شاهہ يا لعل محمد شاهہ عرف للّٰہ شاهہ- ننڍي هوندي گذاري ويو.

سيد عبدالرحيم- هن بہ پنهنجي والد جي زندگيءَ ۾ وفات ڪئي.

سيد جمال شاهہ[12] پيءُ جي حياتيءَ ۾ هالن ڪان ٿي آيو، تہ واٽ تي چورن شهيد ڪري ڇڏيس. شاهہ عبداللطيف ڀٽائي رح هن ڀلاري جو پڙ پوٽو هو.

سيد برهان، 5- سيد مبشر، 6- سيد دين محمد، 7- سيد محمد حسن، 8- سيد عبدالقدوس.

---

[1]. تحفتہ الڪرام، سنڌي ترجمو، ص-33- 432

[2]. ۽

[3]. دليل الذاڪرين، ص- 226-227، بحوالہ تذڪره صوفياء سنڌ، اعجازالحق قدوسي، ص-31-30. دليل الذاڪرين، ص- 226-227، بحوالہ تذڪره صوفياء سنڌ، اعجازالحق قدوسي، ص-31-30

[4]. دليل الذاڪرين، بحوالہ تذڪره صوفياء سنڌ- اعجاز الحق قدوسي، ص 31- 30

[5]. دليل الذاڪرين، بحوالہ تذڪره صوفياء سنڌ- اعجازالحق قدوسي، ص- 31-30

[6]. دليل الذاڪرين، بحوالہ تذڪره صوفياء سنڌ، ص- 31 30 سيد محمد جعفر جنهن جي زباني مٿين روايت آيل آهي، سيد محمد يوسف بکريءَ جو پوٽو هو، جنهن سان شاهہ ڪريم صحبتون ڪيون هيون. سيد يوسف ۽ بهاؤالدين گودڙئي جو احوال ڪتاب جي آخري حصي ۾ ايندو. سيد يوسف، ميران محمد جونپوريءَ جو مريد هو، پر سيد جعفر شاهہ، شاهہ ڪريم جو مريد هو، ۽ ٺٽي کان شاهہ ڪريم جي درگاهہ تي ويندڙ جماعت کي ماني ڪارائيندو هو. سندس فرزند سيد محمد عرف سيد ڦتو شاعر هو. (تحفتہ الڪرام، سنڌي ترجمو، ص- 6-5)

[7]. اهو احوال بيان العارفين جو آهي. تحفتہ الڪرام جي صاحب بہ (سنڌي ترجمو، ص- 32-431) اتان نقل ڪيو آهي.

[8]. بيان العارفين ۽ تحفتہ الڪرام، سنڌي ترجمو، ص- 432

[9]. بيان العارفين ۽ تحفتہ اڪرام، سنڌي ترجمو، ص- 432

(1) ”آداب المريدين، اردو ترجمو، غلام احمد خان.

[10]. تحفتہ الڪرام (سنڌي ترجمو، ص 433) ۾ وفات جو سنہ 1030هہ آيو آهي. بيان العارفين 1032هہ ڏنو آهي. مرزا قليچ بيگ (رسالہ ڪريمي، ص 13) ۽ ڊاڪٽر دائود پوٽي (شاهہ ڪريم جو ڪلام، ص- 18) بہ بيان العارفين ۾ ڏنل سنہ 1032هہ قبول ڪيو آهي.

Gul Hayat Institute

[11]. بيان العارين فارسي، (قلمي). آخري صفحو.

[12]. شاهہ ڪريم جي هن فرزند جو نالو بيان العارفين جي بمبئي واري ڇاپي (ص- 292) ۾ ”جلال شاهہ“ آيو آهي، جيڪو غلط آهي. فارسي قلمي نسخن ۾ جمال شاهہ آيو آهي. لطائف لطيفي (ص 8 ۽ 9). مقدمہ لطيفي (ص- 11)، رسالہ ڪريمي (ص- 15) ۽ شاهہ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام (ص- 19) ۾ بہ ”جمال شاهہ“ آيو آهي.

Gul Hayat Institute

فصل پهريون

شخصيت ۽ ڪردار

فيض جي پالوٽ

حضرت شاهہ عبدالڪريم جي رهڻي ڪهڻي ماڻهن کي ڏاڍو متاثر ڪيو، ۽ ڪيترائي پرت جا پهتڙا سندس فيض جي درياهہ مان ڇڪي ڇڪي، سلوڪ جي راهہ جا پانڌيئڙا ٿيا. سندس مريدن، معتقدن ۽ صحبتن جو وڏو تعداد هو، جن مان ڪيترا تہ ڪامل درويش هئا، انهن جو ذڪر هن ڪتاب جي آخر ۾ ملندو.

شخصيت

سندس شڪل شبيهہ مان نور پيو بکندو هو. منهن ۾ ڏيا هئس، جو ڏسڻ سان هرڪو متاثر ٿيندو هو، ۽ سمجهي ويندو هو، تہ اهل دل بزرگ آهي. ڪپڙا سادا ۽ نير ۾ پڌل پهريندو هو. خاص طرح سان ڪاري چادر ضرور هوندي هيس. اڇا ڪپڙا پسند نہ ڪندو هو. کاڌو بہ تمام سادو کائيندو هو. ماني اڻ مکيل ۽ چانور بنان داغ جي کائيندو هو. ڏڪار سڪار ۾ سدائين خوش گذاريندو هو. گداءُ ڪري پاڻ بہ کائيندو هو، تہ فقيرن کي بہ کارائيندو هو. گداءُ وارو کاڌو ڏاڍو پسند هوس. ايتري قدر جيڪڏهن ڪٿي مهماني ٿيندي هيس، تڏهن بہ پهريائين گدائيءَ جي مانيءَ مان ٽڪر کائي، پوءِ ميزبان جي ماني کائيندو هو. اهو سڀ ڪجهہ محض انهيءَ لاءِ ڪندو هو، تہ جيئن نفس هيٺو ۽ هيٺاهون ٿئي.[1]

دل جو ڪشادو ۽ سخي هو. جيڪو هوندو هوس، مسڪينن ۽ فقيرن کي ڏيئي ڏيندو هو ۽ پاڻ گدائي ڪري گذاريندو هو. وقتي پنهنجو کاڌو بہ فقيرن کي ڏيئي، پاڻ بکون ڪڍندو هو.[2] سندس تحمل جو هڪ مثال هن طرح آهي:

”هڪ پيري ڪن حرڪتي ماڻهن سندن ٻنيءَ جي اڏ پچي، پاٽي وهائي ڇڏيو ۽ سندس نار بيهاري ڏاند ڇوڙي ڇڏيا. آخر سيد صاحب کي ڏک بہ هنيائون، تڏهن بہ صبر ڪيائين ۽ انهن کي ڪجهہ بہ نہ چيائين.“[3]

رحمدل بہ ڏاڍو ھوندو ھو. پنھنجي ڏاندن کي مارڻ تہ، پري رھيو، پر چيڀيائين بہ نہ. ٻني ڪيڙڻ ويندو ھو تہ، ھر بہ ڪلھي تي کڻي ويندو ھو. سڄيءَ حياتيءَ ۾ فقط ھڪ دفعو ھڪ پٽ کي چماٽ ھنيائين، جنھن جو پڇاڙيءَ تائين ارمان ھوس. سندس چوڻ ھو تہ "شرافت روح کي آھي، ۽ نہ بدن کي. شايد ھن فرزند جو روح منھنجي روح کان چڱو ھجي."

ھڪ دفعي سندس خادم زور ڏيندي آڳ پيچي وڌس، پر ڪجھہ بہ نہ ڪڇيائين، ۽ نہ زورن ڏيڻ کان ئي روڪيائينس. جڏھن خادم جي وڃڻ کان پوءِ ڏاس ۽ مٽي گھرائي ٻڌائين، تڏھن وڃي پتو پيو.

ڳوٺ ۾ ھڪ ھندو ھميشہ بيمار گذاريندو ھو. پاڻ ان کان وقت بوقت پڇڻ ويندو ھو. جيڪڏھن ڪو مسڪين ۽ منجھيل اچي حال اوريندو ھوس، تہ اوسيتائين آرام نہ ايندو ھوس، جيستائين ان جو ڪم پورو نہ ڪندو ھو. جيتوڻيڪ حاڪمن وٽ وڃڻ نہ وڻندو ھوس، تڏھن بہ منجھيل ماڻھن جي واھر لاءِ حاڪمن وٽ ھلي ويندو ھو. انھيءَ سلسلي ۾ جيڪڏھن حاڪم اڻ سھائيندڙ ھلندو ھوس، تہ اھو بہ برداشت ڪندو ھو. ڪوبہ ضعيف يا محتاج ڏسندو ھو، تہ پھريائين ان جي مدد ڪندو ھو. پوءِ ڪنھن ٻئي ڪم کي لڳندو ھو. ھڪ ڏينھن ھڪ ڪراڙي ۽ ڪمزور عورت کي تڏو اڻندي ڏٺائين. ڪھل اچي ويس ۽ ڪراڙيءَ کي ڪم تان اٿاري، پاڻ کيس تڏو تيار ڪري ڏنائين. تڏو تيار ڪري رھيو ھو تہ، اتان مرزا جاني بيگ جو وڏو امير قاسم چرڪس اچي لانگھائو ٿيو، ۽ کيس ھٿ ٻڌي بيھي رھيو. پر جيسيتائين تڏو اُٽي نہ اٿيو، تيسيائين امير ڏانھن ڪوبہ توجھہ نہ ڏنائين.

سماع جو شوق

ننڍپڻ کان ئي سماع[4] جو شوق ھوس، جنھن تي سندس وڏي پاءُ سيد جلال ڇينڀيو بہ ھوس. پاڻ بہ سرءِ الحان سان بيت ڳائيندو ھو، تہ ٻين کي بہ سڏي پاڻ سان گڏ ڳارائيندو ھو. سماع جون محفلون پاڻ وٽ بہ لڳارائيندو ھو، تہ ٻين وٽ بہ ٻڌڻ ويندو ھو. سماع کي ذڪر ۽ عبادت ڪري سمجھندو ھو. چوندو ھو، "ڪن علم پڙھيو، ڪن ھنر سکيو، پر مون رڳو سماع سکيو، ۽ ٻيءَ ڪنھن شيءِ ڏانھن خيال نہ ڪيم."

سماع وقت وجد ۽ حال جي ڪيفيت طاري ٿي ويندي ھيس. مزوريءَ تي ويندو ھو، تہ اتي بہ مزورن کي بيت ڳائي ٻڌائيندو ھو. پڇاڙيءَ وارن ڏينھن ۾ حجري جي اندران، پرپات جو، منڙي سر سان بيت چوندو ھو، جيڪي حجري جي ٻاھران ويھي مريد ٻڌندا ھئا، ۽ دل ٺاريندا ھئا.

Gul Hayat Institute

سنڌ ۾ سماع

تاريخ معصوميءَ جي صاحب ان وقت جي سماع جو نمونو هن ريت بيان ڪيو آهي: ”گھڻ جيترا ماڻهو اچي هڪ هنڌ گڏ ٿيندا آهن، جن مان ڪي پنهنجي زبان ۾ سرسان بيت پڙهندا آهن، ۽ ٻيا ان سر موافق سماع ڪندا آهن. سماع ڪندي، ڪن تي حال پوندو آهي، ۽ گهوڙي وانگر پڙ ڪڍندا آهن ۽ مست ٿي ويندا آهن. ويتلن مان هرهڪ انهن جي چيلھ کي قابو جهلي بيهندو آهي، پوءِ هو نچندا آهن ۽ وڏا آواز ڪندا آهن. ٻن ٽن سماع ڪندڙن جو اهڙو آواز هڪڙي هنڌان اچڻ، عجيب پڙاڏو وجهي ڇڏيندو آهي، ۽ ميل يا وڌيڪ مفاصلي تي ٻڌڻ ۾ ايندو آهي.“[5]

شاھ ڪريم جي درگاھ تي ٿيندڙ سماع

موجوده دؤر ۾ شاھ ڪريم جي درگاھ تي ماھ پهرين سومر رات، حج رات ۽ ميلي واري رات تي ۽ ڏينهن جو سماع ٿيندو آهي. سجاده نشين کان اجازت وٺي، فقير مچ جي چوڌاري حلقو هڻي ويهندا آهن، ڪي فقير بيٺا رهندا آهن. بيٺلن مان هڪ ڄڻو شاھ ڪريم جي بيتن جي هڪ مصرع پڙهندو آهي. ان تي ٻيا سڀ فقيراشهد آڱر مٿي ڪٽي ”القارعة“ چوندا ۽ ”مالقارعة“ چئي آڱر هيٺ ڪندا. اهڙيءَ طرح بيت پڙهندا رهندا آهن، جيسيتائين سجاده نشين يا ان جي غيرحاضريءَ ۾ سندس ولي عهد اچي ويهي. بيت گهڻو ڪري مارئيءَ ۽ سهڻيءَ جي سر مان پڙهندا آهن.

پير صاحب ٿلهي تي ويهندو آهي، سندس منهن قبلي طرف هوندو آهي. سماع ۾ شرڪت ڪندڙ فقير، حلقي وار، پير صاحب ڏانهن منهن ڪري ڦرندا آهن، پر اهڙيءَ طرح جيئن پير جي نظر مچ کان پري نہ ٿئي. ڏهن پندرهن منٽن کان پوءِ پير صاحب اندر ويندو، تہ فقير ويڙهي ويندس. ڪجھ وقت کان پوءِ پير صاحب وري اچي ٿلهي تي ويهندو. چڱو وقت ويهڻ کان پوءِ پير صاحب هلندڙ سماع مان اٿي هليو ويندو، ۽ فقير هو ۽ الله هو جو ورد شروع ڪندا.[6]

سنڌ جي سماع جي قديم توڙي موجوده طريقي جو جائزو وٺڻ سان معلوم ٿيندو، تہ سماع، راڳ جو نالو نہ آهي. سماع راڳ کان بالڪل مختلف آهي. سماع خدا جي ياد ۽ تزڪيہ نفس جو هڪ تربيتي نمونو آهي.

Gul Hayat Institute

هي هڪ اهڙو نمونو آهي، جنهن ۾ ماڻهو هڪ منو تي پنهنجي مالڪ حقيقي ڏانهن رجوع ٿئي ٿو ۽ ان جي ذڪر ۽ فڪر ۾ پنهنجي ذات کي بالڪل وساري ڇڏي ٿو. اهڙيءَ طرح سندس دل ۽ روح جي صفائي ٿئي ٿي.

Gul Hayat Institute

فصل ٽيون

علمي لياقت ۽ مشرب

علم و فضل

مٿي بيان ٿي ڪو آھي، تہ شاھ عبدالڪريم بلڙيءَ واري کي ظاھري تعليم سان شوق ڪونہ ھو. "بيان العارفين" ۾ سندس زباني آيل آھي، تہ فقط ٻہ سيپارا پڙھيو. مريدن کي بہ چوندو ھو تہ ظاھري تعليم پرائڻ ۾ گم ٿي نہ وڃن. الله تعالي جي ذڪر ۽ فڪر کي ظاھري تعليم کان بھتر سمجھندو ھو. انھي ھوندي بہ ظاھري عالمن جي صحبت ۾ ويھي گھڻو ڪجھہ پرايائين. سندس ملفوظات "بيان العارفين" مان معلوم ٿئي ٿو، تہ نبين ۽ ولين جي قولن جي کيس وڏي ڄاڻ ھئي. وقت جا وڏا عالم جھڙوڪ: مولانا دائود مفتي، مولانا محمد صدر، مخدوم حامد دودائي ۽ ٻيا جڏھن سندس مجلس ۾ ڪائنس تصوف جا باريڪ نڪتا ۽ معنائون ٻڌندا ھئا، تہ دنگ رھجي ويندا ھئا. ان وقت جو مشھور عالم ميان عبدالرشيد "بصير" چوندو ھو، تہ "جڏھن حضرت جن وٽان نڪتا ٻڌندو آھيان، تڏھن ڪيترا خيال ۽ معنائون دل تي تري اينديون اٿم. مرضي اٿم، تہ حضرت جن جي ھر ھڪ نڪتي جون ڪيتريون ئي معنائون بيان ڪريان."

شاھ عبدالڪريم کي سنڌي شاعرن جا بيت بہ ياد ھئا. قاضي قاضن جا بيت بہ ياد ھئا جيڪڏھن شاھ ڪريم جي زباني معلوم نہ ٿين ھا، تہ اسان تائين نہ پھچن ھا. فارسي ۽ ھندي جي بہ ڪجھہ قدر واقفيت ھيس.

جيتوڻيڪ سندس خيال ھو، تہ ظاھري علم مان غرور ۽ ھٺ پيدا ٿئي ٿو، جيڪو سلوڪ جي راھ ۾ وڏي رڪاوٽ آھي، تڏھن بہ ظاھري علم کي ننديو نہ اٿس. "بيان العارفين" ۾ ھڪ نقل آيو آھي، تہ ھڪ ڀيري مريدن اچي کيس چيو:

"ماڻھو چون ٿا، تہ اوھين علم ڇونہ ٿا پڙھو"؟ پاڻ کين چيائون، "انھن کي چئو تہ دعا ڪريو، تہ علم نصيب ٿئي."

مذھب ۽ مشرب

حضرت شاھ عبدالڪريم عليہ الرحمتہ وڏو صوفي بزرگ ھو. سنت جماعت جي طريقي تي ھلندو ھو. آل اطھر جي محبت دل ۾ ھيس، ۽ حضرت امام حسين عليہ السلام جي شھادت تي غم جو اظھار

Gul Hayat Institute

ڪندو هو. سيد بدران فقير سڏائيندو هو. ٻين سيدن کي بہ چوندو هو، تہ فقير سڏايو. چاڪاڻ جو فقيري ۾ "سيدي" اچي وڃي ٿي. ان جو سبب اهو آهي، جو ٻنهي جهانن جي سردار فقر تي فخر ڪيو آهي. تصوف جي سلسلي ۾ پاڻ کي اويسي[7] سڏيندو هو. شريعت موجب پورو هلندو هو. روزا ۽ نمازون ڪڏهن بہ نہ گسايائين. سندس مقام ۾ منزلت بابت ڪيترن ئي بزرگن جا بيان "بيان العارفين ۾ آيل آهن."

Gul Hayat Institute

فصل چوٿون

سنڌ جون سياسي حالتون

سياسي پس منظر

حضرت شاهه عبدالڪريم بلڙي رح، سمن جي حڪومت (سنه 1351 کان سنه 1521) کان 16 سال پوءِ سنه 944هه (1538) ۾ تولد ٿيو. سندس اک کولڻ وقت سنڌ تي شاهه حسين ارغون جي حڪومت هئي، جو سنه 928هه (1521ع) ۾ تخت تي ويٺو. سنه 927هه (1521ع) ۾ سندس والد شاهه بيگ ارغون سنڌ فتح ڪئي هئي.[8]

ڏهين صدي هجريءَ جي پهرين چوٿائي، ماوراء النهر، خراسان، ايران ۽ سنڌ وڏن انقلابن ۽ لاهن چاڙهن جي لپيٽ ۾ رهي. پريشاني، بربادي، خون خرابو، ڏاڍ ۽ ڌڪاءَ جو عجيب و غريب عالم رهيو. ڪيئي خاندان متجي ويا، ڪي ئي حڪومتون ناس ٿي ويون، ۽ ڪيترن ئي نين سلطنتن جو آغاز ٿيو. شاهه اسماعيل صفوي پنهنجي نئين سلطنت جو بنياد انهيءَ چوٿائيءَ ۾ وڌو. انهي ئي زماني ۾ محمد خان شيباني پنهنجي خونريزين ۽ لشڪر ڪشين ذريعي ايران، توران ۽ خراسان جي سرزمين کي پيليندو، خون جا واهڙ وهائيندو رهيو. آخر انهيءَ چوٿائيءَ ۾ پاڻ به سڀ ڪجهه وڃائي، مارجي ويو. آل تيمور جو آخري چراغ انهيءَ زماني ۾ هرات ۾ هميشه لاءِ گل ٿي ويو. ڪيترائي شهزادا مارجي ويا، جيڪي بچيا، اهي اهڙا ڇڙوڇڙ ٿيا، ۽ هڪ ٻئي کان اهڙا وڇڙيا، جو ڪڏهن به نه مليا. اهڙو ئي حال آل تيمور جي ٻي شاخ جو فرغانه ۾ ٿيو. بابر پنهنجي بادشاهي وڃائي، توران کان خيبر جي لڪ تائين وادين ۽ پهاڙن جي لاهن چاڙهن ۾ پنهنجي قسمت آزمائيندو رهيو.[9]

سنڌ ۾ به اهڙيون حالتون هيون. صدين کان سهڻي نموني هلندڙ سمه حڪومت، سنڌ جي نامور بادشاهه ڄام نظام الدين عرف ڄام نندي جي اک پوٽڻ (914 هجري- 1508ع) سان گهرو لڙائيءَ جي نذر ٿي ويئي.[10]

ڄام نظام الدين 25 ربيع الاول سنه 866هه کان 914هه تائين نه فقط ملڪ تي حڪمراني ڪئي، پر ماڻهن جي دلين تي بادشاهي ڪئي. هو نهايت نيڪ، ڪردار ۽ گفتار جو سچو، اعليٰ منتظم، بهادر ۽ خوش اخلاق بادشاهه هو. جاهه و جلال، شان و شوڪت، تدبر ۽ فراست ۾ سندس ڪوبه ثاني ۽ ثاني

ڪونہ هو. سنڌ تي اٽڪل ٻہ صدي سندس حڪمراني، سنڌ لاءِ سچي رحمت هئي. ملڪ ۾ امن و امان هو. ۽ ماڻهو ريئان ڪيئان هئا. دنيوي خوشحاليءَ سان گڏ، دينداريءَ جي لحاظ کان بہ وڏي رحمت هئي. ديني ۽ دنيوي علمن جي اشاعت لاءِ سنڌ جي چپي چپي تي مدرسا ۽ خانقاهون هيون. ڄام نندو پاڻ عالم، فاضل، زاهد ۽ عابد هو. تاريخ ۾ سندس زهد ۽ تقويٰ جون ڪيئي ڪهاڻيون بيان ٿيل آهن. هو گهوڙن جي ڪڙهہ ۾ وڃي، انهن جي پٺيءَ تي هٿ گهمائي چوندو هو، تہ "توهان بہ دعا ڪريو، ۽ آءٌ بہ ٿو دعا گهران، تہ خدا اهو ڏينهن نہ آڻي، جو سواءِ شرعي سبب جي اوهان تي سواري ڪريان. ۽ سواري ڪندي ڪنهن بہ مسلمان جو خون منهنجي هٿان نہ وهي. سيني تاريخن سندس اخلاق سندس اخلاق ۽ ڪردار جي تعريف ڪئي آهي.[11]

ڄام نظام الدين کان پوءِ سندس فرزند ڄام فيروز تحت نشين ٿيو. جو ننڍي عمر جو هو. انهيءَ ڪري ڄام فيروز جي هڪ عزيز ڄام صلاح الدين تخت نشين ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي. گهرو لڙائي لڳي. گجراتي لشڪر جي مدد سان ڄام صلاح الدين ٺٽي تي حملو ڪيو. جنهن ڪي ڄام فيروز، محب وطن دولهہ دريا خان (ڄام نندي جو وزير) جي مدد سان روڪيو. گجراتين کان سواءِ ڄام فيروز جي زماني ۾ ارغونن جي بہ اچ وڃ ٿي. دولت شاهي، ۽ نور گاهي ارغون ڀڄي سنڌ ۾ آيا، ۽ لشڪر ۾ شامل ٿي ويا. انهن مان مير قاسم ڪيبڪي سنڌ جي حالتن کان واقف ٿي شاهہ بيگ ارغون وٽ ويو ۽ کيس سنڌ فتح ڪرڻ لاءِ چيائين. شاهہ بيگ ارغون سنہ 1518ع ۾ ٺٽي ڏانهن روانو ٿيو. دريا خان سندس مقابلو ڪيو. پر مارجي ويو. سنہ 1520ع ۾ شاهہ بيگ ٺٽو فتح ڪري، قتل عام جو حڪم ڏنو. پر جلدئي قاضي قاضن خط ذريعي شاهہ بيگ کي متاثر ڪري قتل عام کي بند ڪرايو.[12]

آخر ڄام فيروز ۽ شاهہ بيگ جي وچ ۾ صلح ٿيو. ۽ شاهہ بيگ ٺٽو سندس حوالي ڪيو. موٽ تي سيوهڻ جي ويجهو تلٽيءَ جي ميدان تي، سنڌين ۽ شاهہ بيگ جي وچ ۾ وڏي لڙائي لڳي، جنهن ۾ سنڌ جي وڏي عالم ۽ بزرگ حضرت مخدوم بلال جي چوڻ تي دريا خان جي پٽن ۽ ٻين اميرن حصو ورتو. سنڌ جا سورهيہ سر جو سانگو لاهي، جنگ جي ميدان ۾ ڪڏي آيا. وڏي خونريز لڙائي لڳي. ڪي ئي ڪونڌر ڪسي ويا. آخر جڏهن سمورا جوڌا جوان مارجي ويا، تڏهن ميدان شاهہ بيگ جي هٿ آيو. شاهہ بيگ جي سيوي طرف رواني ٿيڻ کان پوءِ ڄام صلاح الدين ڄام فيروز تي حملو ڪيو. ڄام فيروز، شاهہ بيگ کي اطلاع ڏنو، جنهن پنهنجي پٽ شاهہ حسن کي روانو ڪيو. شاهہ حسن ۽ ڄام

صلاح الدين جي وچ ۾ لڙائي لڳي، جنهن ۾ ڄام صلاح الدين ۽ سنڌس پٽ مارجي ويا. شاهه بيگ سيويءَ کان سيوهڻ پهتو. شاهه حسن به ساڻس اچي مليو پوءِ ٻئي ڀکر پهتا. ڏاريجا قوم جي ماڻهن بغاوت ڪئي، ۽ مقابلو ڪيائون، پر ڪيترائي مارجي ويا. سنه 1521ع ۾ شاهه بيگ گجرات فتح ڪرڻ لاءِ روانو ٿيو، پر اگهم ڪوٽ وٽ 22 شعبان سنه 928هه (1521ع) تي فوت ٿيو. سنڌس لاش کي دفن ڪرڻ لاءِ مڪه مڪرمه موڪليو ويو.[13]

---

[1]. تحفته الڪرام، سنڌي ترجمو، ص- 532- بيان العارفين ۽ شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو، ص- 24-32.

[2]. "بيان العارفين" ۽ "شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام": ڊاڪٽر دائود پوٽو، ص 24-23.

[3]. مرزا قليچ بيگ: احوال شاهه عبداللطيف، ٻيو ڇاپو، 1982 ص- 56 ۽ رسالو ڪريمي، ص-19.

[4]. سماع کي صوفين جائز ته نهرايو آهي،پر ان لاءِ ڪي شرط مقرر ڪيا اٿن. امام غزالي عليه رحمته هيٺين شرطن تي سماع کي جائز سمجهي ٿو:

سماع سان گڏ شراب خوري ۽ ساز سرندا نه هجن. جي ماڻهن جي نفساني خواهشن کي اڀارين. سماع اهڙو هجي جنهن مان الله تعاليٰ جو ذوق شوق وڌي."

حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني عليه الرحمته سماع کي مڪروه ڄاڻايو آهي، شيخ شهاب الدين عمر سهروردي عليه الرحمته ان کي اجتناب فرمايو هو. ۽ شيخ بهاءالدين نقشبند فرمايو هو: "مون کي ان کان انڪار ته ڪونهي، پر مان اهو ڪم نه ڪندو آهيان."

حضرت خواجه حسن بصري فرمايو آهي: "سماع، جيڪو ماڻهو حق سان ٻڌي ٿو، اهو حق رسيده ٿي وڃي ٿو، ۽ جيڪو نفس سان ٻڌي ٿو، اهو ڪافر ٿي وڃي ٿو."

حضرت ذوالنون مصري (وفات 562هه)، حضرت ابونجيب عبدالقاهر سهروردي (وفات 562هه)، حضرت مخدوم جهانيان جهان گشت بخاري (وفات 785هه) ۽ ٻين صوفي بزرگن جا به سماع جي سلسلي ۾ اهڙائي قول آهن. يعني هو ان ۾ وڏي احتياط جا قائل هئا. حضرت خواجه نظام الدين اولياءَ دهلوي (وفات 785هه) جي ملفضات "وائد الفواد" (ص- 95 ۽ 246) ۾ سماع لاءِ هيٺيان شرط رکيل آهن:

[5]. تاريخ معصومي سنڌي، ترجمه ص- 216.

[6]. ڊاڪٽر غلام علي الانا، "لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ" (اڻ ڇپيل) ص- 564 کان 565.

[7]. اويسي طريقو حضرت اويس قرنيءَ جي نالي پٺيان مشهور آهي، جنهن حضور ﷺ کي ڏسڻ کان سواءِ ايمان آندو هو. جڏهن ٻڌائين ته احد جي جنگ ۾ پاڻ ڪريمن جو ڏند مبارڪ شهيد ٿيو آهي، ته پنهنجا سڀ ڏند پيچي ڇڏيائين. انهيءَ خيال کان ته پاڻ سڳورن جو الائي جي ڪهڙو ڏند مبارڪ شهيد ٿيو؟! صوفين مان جن بزرگن کي براه راست ٻنهي جهانن جي سردار وٽان فيض ملندو آهي، اهي اويسي سڏائيندا آهن.

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمته به اويسي مشهور آهي. شاهه صاحب پنهنجي دوست، مشهور عالم ۽ مفڪر مخدوم محمد معين ٺٽويءَ ڏانهن اويسي طريقي جي سمجهاڻي لاءِ خط لکيو هو، جنهن جو جواب ڏيندي، مخدوم صاحب اويسي طريقي جي مفصل سمجهاڻي ڏني

Gul Hayat Institute

هئي. پوءِ ان سوال ۽ جواب کي ترتيب ڏيئي هڪ رسالي ۾ جمع ڪيو ويو، جنهن جو نالو ”رسالو اويسيہ“- تصنيف مخدوم محمد معين التتوي رکيو ويو. ان رسالي موجب اويسي طريقي جو تعارف هن طرح آهي:

لفظ اويسي صوفي حضرات جي ڪلام ۾ آيو آهي. ”اويسي“ انهيءَ شخص کي چوندا آهن، جنهن جي تربيت ۽ تڪميل ۾ روح- روان کي دخل هجي. هي روحاني فيض وٺڻ، ظاهري مرشد وٺڻ جي خلاف نہ آهي. اهو دستور وڏن درويشن جي حالات ۾ پڻ موجود آهي. ڪيترن ئي اوليائن جي مرشدن جو سلسلو مشهور نہ هو. امام يافعي ”روضة الرياضين“ ۾ انهن ولين جو ذڪر ڪيو آهي. ان مان معلوم ٿئي ٿو تہ خواجہ حافظ شيرازي جي بہ ڪنهن کي خبر نہ آهي، تہ ڪنهن کان باطني علم پرايائين. مولانا جامي جي نفحات ۾ آيو آهي، تہ ظاهري مرشد وٺڻ، ولايت لاءِ ڪو شرط نہ آهي. انهيءَ ڪري طعنا ڏيڻ ۽ اهڙن بزرگن جي طريقي کي بي بنياد چوڻ گستاخي آهي.

”(هي رسالو ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، سنڌي ترجمي سان ”نئين زندگيءَ“ ۾ شايع ڪرايو آهي. ڏسو ماهوار ”نئين زندگي“، بابت ماه نومبر، سال 1953ع، ص-21 کان 22) ان مان معلوم ٿيندو، تہ اويسي طريقي وارا گهڻو ڪري باقاعدي مرشد نہ وٺندا آهن.

[8]. ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو، ص- 137 کان 243.

[9]. تذڪره روضة السلاطين و جواهر العجائب: فخري بن اميري هروي، بتصحيح و حواشي: پير حسام الدين راشدي، 1968ع ص- 24-23.

[10]. ”تاريخ معصومي،“ سنڌي ترجمہ، ص- 91

[11]. ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو، ص- 89 کان 91- ماثرحيمي، ج- 2 ص- 273.

[12].”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو، ص- 136.

[13]. ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو، ص- 139 کان 152- ترخان نامہ، سيد مير محمد شاهہ، باهتمام: سيد حسام الدين راشدي، 1965ع، ص- 12 کان 23.

شاهہ بيگ کان پوءِ شاهہ حسن تخت نشين ٿيو. ڪيس معلوم ٿيو تہ، ڄام فيروز باغي ٿي ويو آهي. انهيءَ ڪري ٺٽي طرف روانو ٿيو. ڄام فيروز ڪڇ طرف ڀڄي ويو، ۽ لشڪر گڏ ڪري ٺٽي پهتو. شاهہ حسن بہ اڳي وڌيو. چاچڪن ۽ راحمن ڳوٺن جي وچهو مقابلو ٿيو. سنڌي لشڪر جڏهن مغلن جو لشڪر ڏٺو، تڏهن گهوڙن تان لهي، مٿن تان پڳون لاهي، سندرا ٻڌائون. سندرن جون ڪنڊون وري هڪ ٻئي سان ٻڌي، جنگ شروع ڪيائون. ان وقت سنڌي سورهيائيءَ جو اهو اهڃاڻ هوندو هو، تہ جڏهن مرڻ مارڻ کان سواءِ ميدان نہ ڏيڻ جو فيصلو ڪندا هئا، تہ گهوڙن تان لهي مٿا اگهاڙا ڪري، سندرا هڪ ٻئي سان ٻڌندا هئا، تہ جيئن فولادي ديوار بنجي مقابلو ڪيو وڃي. آخر سنڌي سورهيہ سنڌ تان صدقو ٿي ويا، ۽ شاهہ حسن جي فتح ٿي. فتح کان پوءِ هو بکر ڏانهن موٽيو، ۽ موٽ تي هر جڳهہ تباهي مچائيندو آيو. سنہ 1525ع ۾ بکر کان ملتان روانو ٿيو. واٽ تي سيورائي، اڇ ۽ دلاور جا قلعا مسمار ڪيائين. اڇ جو قلعو ۽ جايون ڊهرائي، سامان ڪيرائي، ٻيڙين تي ڪٽائي، بکر موڪليائين، جيڪو بکر جي قلعي جي نئين سر اڏاوت ۾ استعمال ٿيو. آخر ملتان جي حاڪم محمود لانگاهہ کي شڪست ڏيئي،

Gul Hayat Institute

سنہ 1526 ع ۾ ملتان بہ فتح ڪيائين. بکر موٽي اچڻ تي کيس معلوم ٿيو، تہ ڪڇ جو راجا ڪنگهار ٽٽو فتح ڪرڻ گهري ٿو. انهيءَ ڪري ڪنگهار کي شڪست ڏيئي ٽٽي پهتو.[1]

مٿيان واقعا شاھ ڪريم جي ولادت کان اڳ جا آهن. شاھ عبدالڪريم عليہ رحمتہ جي ولادت کان ٻہ ورهيہ پوءِ سنہ 1540 ع ۾ شاھ حسن ارغون جي زماني ۾ همايون، شير شاھ سوريءَ کان شڪست کائي، لاهور ۽ اچ کان ٿيندو، روهڙيءَ جي ويجهو پهتو. مرزا شاھ حسن کيس پڄاڻڻ لاءِ اچ کان بکر تائين درياہ جا ڪنارا ويران ڪري ڇڏيا، تہ جيئن همايون جي لشڪر کي رسد نہ ملي سگهي. آخر اها حالت ٿي، جو همايون جا ماڻهو، اٺ ۽ گهوڙا ذبح ڪري کائڻ لڳا. اهو حال ڏسي همايون، جوڌپور جي راجا مالديو جي لکڻ تي جوڌپور روانو ٿيو. جوڌپور کان 30 ميلن جي پنڌ تي هو، تہ کيس معلوم ٿيو، تہ جوڌپور جي راجا جي دل ۾ کوٽ آهي. انهيءَ ڪري تڪڙو تڪڙو جيسلمير روانو ٿيو. جيسلمير جي راجا پاڻي روڪي ڇڏيس. انهيءَ ڪري عمرڪوٽ آيو. جتي اڪبر ڄايس. ٽن سالن جي رولڙي کان پوءِ جڏهن همايون قنڌار وڃڻ جو خيال ڪيو، تہ شاھ حسن سندس مدد لاءِ هٿ وڌايو ۽ انهيءَ ئي سال هو قنڌار هليو ويو.[2]

انهيءَ ئي سال شاھ حسن کي اڌ رنگ جي بيماري ٿي پيئي. سنہ 962ھ (1554ع) ۾ وفات ڪيائين. ڪن جو چوڻ آهي، تہ سندس زال ماہ بيگم کيس زهر ڏئي مارايو. جيئن تہ کيس ڪوبہ اولاد ڪونہ هو، انهيءَ ڪري مرزا عيسيٰ ترخان تخت تي ويٺو. جيڪو سندس نپايل هو. هن ماہ بيگم سان شادي بہ ڪئي. سال بہ ڪونہ گذريو، تہ محمود خان سان سندس اختلاف ٿي پيو، جيڪو بکر جو حاڪم هو. محمود خان پاڻ کي خود مختيار ظاهر ڪيو. سنہ 963ھ (1555ع) ۾ مرزا عيسيٰ بکر تي حملو ڪري، گهيرو ڪيو. اڃا گهيرو ئي ڪيون ويٺو هو، تہ گوا جي پورچگيزن ٺٽي تي حملو ڪيو. ٺٽي کي ڦريائون، باهيون ڏنائون، ۽ آخر ۾ ڪيترن ماڻهن کي قيد ڪري پاڻ سان وٺي ويا. ايڏي ڦر ڪيائون، جو سندن چوڻ موجب ايڏي ڦر سڄي ايشيا ۾ ڪانہ ڪئي هئائون. اهو احوال ٻڌي مرزا پوئتي موٽيو. سلطان محمود سندس پٺيان پيو، ۽ سيوهڻ تائين ربيع جا فصل تباھ ڪري ڇڏيائين. آخر سيد مير ڪلان وچ ۾ پئي صلح ڪرايو.[3]

سنہ 967 ھ (1595ع) ۾ مرزا جي ٻن پٽن: مرزا محمد باقي ۽ مرزا محمد صالح جي وچ ۾ تڪرار ٿي پيو. مرزا عيسيٰ، مرزا محمد صالح جو طرف ورتو، ۽ محمد باقي شڪست کائي، سوڍن جي

Gul Hayat Institute

رهائشگاھ ونگي ڏانهن هليو ويو. محمد صالح وڏو بهادر ۽ همت پريو هو. سنہ 970ھ (1562ع) ۾ هڪ بلوچ ڪيس قتل ڪيو، جنهن جي پيءُ کي هن ماريو هو.[4]

ان کان پوءِ مرزا عيسيٰ ۽ محمود خان بکريءَ جون آويزشون هلنديون آيون. تان جو سنہ 947 هجري (1566ع) ۾ مرزا وقت ڪئي. ڪائنس پوءِ مرزا باقي تخت تي ويٺو. جيڪو وڏو ظالم هو. هن ماه بيگم کي بند ۾ وڌو، جتي هوءَ اجن ۽ بکن ۾ مري ويئي. اهڙا تہ ظلم ڪيائين جو ٻڌڻ سان لونءَ لونءَ ڪاندارجيو وڃي. پهريائين ارغون اميرن کي وڏا اختيارات ڏنائين. پر پوءِ جو ڪاوڙ آيس، تہ انهن جي پاڙ پٽي ڪڍيائين. ان کان پوءِ سلطان محمود بکري، ارغون اميرن جي دانهن تي مرزا باقي تي چڙهائي ڪري آيو. مرزا جو ننڍيو ڀاءُ مرزا جان بابا ۽ سندس نياڻو مرزا شادمان بہ لشڪر وٺي اچي محمود خان سان مليا، پر پوءِ جدا ٿي ويا. آخر مرزا باقيءَ جي لشڪر کان شڪست کائي ڀڄي وڃي ڪڪرالي پهتا، جو سمنڊ جي ڪناري تي هو. مرزا باقي پهريائين سيد علي ثاني شيرازي ٺٽوي جي معرفت مرزا جان بابا ۽ يادگار مسڪين سان صلح ڪيو، ۽ پوءِ کين قتل ڪرائي ڇڏيو. ان کان پوءِ محمود خان بہ ڪاهيندي اچي ٺٽي کي گهيرو ڪيو. مرزا کي مقابلي جي طاقت تہ ڪانہ هئي، پر محمود خان کي معلوم ٿيو، تہ ترسون محمود خان جي ڀائرن اچ جي قلعي تي حملو ڪيو آهي، انهيءَ ڪري مقابلو ڇڏي موٽي ويو. سنہ 993ھ (1584ع) ۾ مرزا باقي چريو ٿي پيو ۽ ترار ڪٽي پاڻ کي مارڻ جي ارادي سان، پاڻ کي ڦٽي وڌائين. آخر انهن ڦٽن ئي سندس موت آندو.[5]

هي اهڙو تہ ظالم هوندو هو، جو معمولي ڳالهين تي سخت سزائون ڏيندو هو، جهڙوڪ: ڏاڙهي پٽڻ، نڪ ۽ ڪن ڪپڻ، هاٿين جي پيرن سان ٻڌي گهٽين ۽ بازارين ۾ گهمائڻ. پٽ جي موت جو ٻڌي شڪ ۾ محلي جي زالن جي سٿڻن ۾ ٻليون وجهارائي، سندن ٻبا وڍرائي ڇڏيائين، ۽ مردن کي هاٿين جي پيرن سان ٻڌرائي گهٽين ۽ بازارين ۾ گهمايائين. بي غيرت وري اهڙو هو، جو جڏهن اڪبر جي لشڪر حملو ڪيو، تڏهن بادشاھ کي راضي ڪرڻ لاءِ پنهنجي ڌيءَ شاديءَ لاءِ دهليءَ ڏياري موڪليائين، پر بادشاھ، خوني ۽ ظالم جي ڌيءَ سان شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو، ۽ هوءَ موٽي پيءُ وٽ آئي.[6]

ڪائنس پوءِ سندس پٽ مرزا جاني بيگ تخت تي ويٺو. هيءُ بہ پيءُ وانگر ظالم هو. هن پيءُ جي خون جي ڪن ماڻهن تي تهمت رکي، انهن مان ڪن کي توئن ۾ ويڙهائي ساڙائي ڇڏيو، ڪن جي مٿي کان پيرن تائين ڪرت وجهي بہ ٽڪر ڪرايو، ۽ هرهڪ اڌ کي ذرا ذرا ڪري، گهٽين ۽ بازارين ۾ اڇلائي

چڙهيو، ڪن کي سنگسار ڪرايائين، ۽ ڪن جي مٿي کان پيرن تائين کل لهرايائين. سندس حڪومت جي شروع ۾ سندس چاچي مظفر ڪاهہ ڪئي، پر ڪيس شڪست ملي. ان کان پوءِ هن پيءُ جي سڪي کي رد ڪري، پنهنجو سڪو چالو ڪيو، ۽ نيون ماپون مقرر ڪيائين. اڪبر کي جڏهن اها خبر پيئي، تڏهن ڪاوڙ لڳس، ۽ ڪيس آڻ مڃائڻ لاءِ نواب محمد صادق کي چاڙهي موڪليائين. هو سيوهڻ تائين پهتو، ۽ هار کائي پوئتي موٽي ويو. ان کان پوءِ سنہ 999هہ (1590ع) ۾ مرزا عبدالرحيم خان خانان چڙهي آيو، جنهن سخت لڙائيءَ کان پوءِ سيوهڻ فتح ڪيو. انهيءَ وچ ۾ مرزا جاني بيگ ٺٽي کي باهيون ڏيئي تباهہ ڪرائي ڏيو. انهيءَ افراتفريءَ ۾ قر بہ ٿي. سنہ 1000هہ (1591ع) ۾ خان خانان مرزا سان صلح ڪري ڪيس اڪبر جي خدمت ۾ موڪليو. اڪبر سندس پٽ مرزا غازي بيگ کي ٺٽي جو نواب مقرر ڪري موڪليو، جو ان وقت سورهن سالن جو هو. مرزا جاني بيگ کي دهليءَ ۾ ئي رهائي چڏيائين. هن اتي ئي وفات ڪئي، ۽ سندس لاش آٽي مڪليءَ تي دفن ڪيو ويو. مرزا غازي بيگ جي ڏينهن ۾ بہ ڪيتريون بغاوتون ٿيون. سنہ 1013ه (1604ع) ۾ بادشاهہ جي سلاميءَ لاءِ آگري ويو، جتي بادشاهہ ڪيس رهائي ڏيو. سنہ 1014هہ (1605ع) ۾ اڪبر جي وفات کان پوءِ چوريءَ ٺٽي ۾ آيو. پوئتان سندس دشمنن نورالدين جهانگير کي سندس خلاف اپاريو، جنهن ڪري هن ڪيس گهرائي ورتو. آخر جڏهن وفادار سمجهيائينس، تڏهن ڪيس قنڌار جو نواب ڪري موڪليائين، جتي سنہ 1021هہ (1612) ۾ وفات ڪيائين. سندس لاش آٽي مڪليءَ تي دفن ڪيو ويو. هو فارسي زبان جو بلند پايہ شاعر هو، ۽ "وقاري" تخلص ڪندو هو. شاعرن جو وڏو قدردان هو. ڪيترائي شاعر سندس دربار ۾ هوندا هئا. ايراني شاعر بہ کهي وٽس ايندا هئا. ذهين بہ هو، تہ سٺو منتظم بہ. انهن خوبين سان گڏ منجهس برايون بہ هيون. وڏو زاني هو ۽ شراب بہ گهڻو پيئندو هو.[7]

مرزا جاني بيگ جڏهن خانہ بدوش ٿي ويو، تڏهن جهانگير سنڌ کي مرڪز سان ملائي ڇڏيو. پوءِ ٺٽي تي گورنر مقرر ٿي ايندا رهيا. سنہ 1015 هہ (1606ع) ۾ خسرو چرڪس سنہ 1021هہ (1612) ۾ مرزا رستم، سنہ 1025هہ (1616) ۾ مرزا مصطفيٰ، سنہ 1028هہ (1618) ۾ مرزا با يزيد بخاري، ان کان پوءِ شريف الملڪ، سنہ 1037هہ (1627) ۾ مرزا عيسيٰ خان ٺٽي جا گورنر ٿيا.[8]

شاهہ عبدالڪريم سنہ 1032هہ ۾ وفات ڪئي، يعني انهيءَ زماني ۾ ٺٽي تي شريف الملڪ (شريف خان) گورنر هو. مٿين احوال مان معلوم ٿيندو، تہ شاهہ عبداڪريم جي جوانيءَ جي زماني کان پڇاڙيءَ

تائين سنڌ سان ڪيئي ويل وھيا. مرزا عيسىٰ ۽ محمود بکريءَ جي خانہ جنگي، گوا جي پورچوگيزن جي ڦر ۽ باھ، مرزا باقيءَ جا ظلم ۽ ڏاڍ مرزا جاني بيگ جا ڪيس ڪلور ۽ مرزا محمد صادق خان جي چڙھائين ملڪ کي ناس ڪري ڇڏيو. اھڙين حالتن جي ڪري عوام تي خوف ۽ ھراس ڇانيل ھوندو ھو. امن امان تباھ ٿي ويو ھو. اھڙي زماني ۾ انسان، تصوف جي پناہ ۾ ئي سک جو ساھ کڻي سگھيو ٿي. اھڙين حالتن ۾ صوفي بزرگن انسان ذات جي اھم خدمت سرانجام ڏني. ھنن نھنائيءَ واري تعليم سان انسانن جي دلين کي آرام بخشيو. انھيءَ فطري تقاضا موجب شاھ عبدالڪريم بلڙيءَ واري جي ڪلام ۾ بہ نھٺائيءَ، صبر ۽ شڪر جو پيغام ملي ٿو.

شاھ عبدالڪريم جيتوڻيڪ حڪومت سان ڪوبہ تعلق نہ رکندو ھو، تڏھن بہ خدا جي خلق جي خدمت لاءِ ڪڏھن ڪڏھن ڪامورن وٽ ڪھي ويندو ھو. انسانن جي سک سلامتيءَ جو ڪيس وڏو اونو رھندو ھو. جيڪڏھن ڪنھن سان زيادتي ۽ ظلم ٿيندو ھو، تہ بي اختيار ٿي ويندو ھو. مطلب تہ ھن اسلامي اصولن موجب انسانيت جو درس ڏنو، ۽ انسانن جي اخلاق ڪردار جي اصلاح ڪئي.

Gul Hayat Institute

فصل پنجون

سنڌ جو علم ۽ ادب

علمي حالت

ملڪي حڪومت جي خاتمي ۽ ڌارين جي غلبي سبب، سنڌ کي ڪنا ڪيتر ڪري ڇڏيو. ارغونن جي اچڻ کان پوءِ دربيلي ۽ پاٽ جا ڪيترائي عالم بد دل ٿي سنڌ ڇڏي گجرات ۽ مدينہ طيبہ ڏانهن هليا ويا. انهيءَ ڪري سنڌ جو علمي نظام درهم برهم ٿي ويو. انهيءَ زماني ۾ وسط ايشيا ۾ سياسي انقلابن جي ڪري ڪيترائي علمي خاندان لڏيا سنڌ ۾ آيا، جيڪي ٺٽي ۽ بکر ۾ آباد ٿيا. انهن مدرسا قائم ڪيا، ۽ علم جي شمع کي روشن ڪيو.

ارغونن جي زبان فارسي هئي. شاهہ حسن ارغون فارسي زبان جو شاعر هو، ۽ "سپاهي" تخلص ڪندو هو. انهيءَ ڪري فارسي زبان ۽ شعر کي فروغ مليو. پر ڌيهي شاعر بہ سنڌ ۾ آيا، تہ ڌيهي ماڻهن بہ فارسي ۾ شعر چيو. ان دور جي فارسي شاعرن مان هيٺين جا نالا قابل ذڪر آهن:

"مرزا شاهہ حسن، مخدوم ميران (وفات) 1542ع) حيدر هروي، شاهہ جهانگير هاشمي، شاهہ حسن تڪدري، مولانا فخري هروي، مير شاهہ مسعود صدر."[9]

فارسي جي بالادستي ترخانن ۽ مغلن جي دور ۾ بہ قائم رهي. هن دور ۾ بہ ڪيترائي فارسي جا شاعر پيدا ٿيا. خود مرزا جاني بيگ ۽ مرزا غازي بيگ فارسي جا شاعر هئا. مرزا غازي بيگ فارسي شاعرن جو وڏو سرپرست هو، ۽ ڪيترائي شاعر سندس دربار سان وابستہ هئا.

هن عرصي ۾ نہ فقط ديوان ۽ مثنويون لکيون ويون، پر فارسي نثر ۾ بہ ڪتاب لکيا ويا. خاص طرح سان ان دور ۾ سنڌ جي تاريخ تي اهم ڪتاب لکيا ويا، جهڙوڪ: مير معصوم بکري جي تاريخ سنڌ (1009هہ- 1600ع)، ادارڪي بيگلاري جو "بيگلارنامہ" (1017هہ- 1608ع)، مير طاهر نسياني جي "تاريخ طاهري" (1030هہ- 1620ع)، ميرڪ يوسف بن مير ابولاقاسم نمڪين جي "مظهر شاهجهاني" (1044هہ- 1634ع)، سيد جمال الدين حسيني شيرازي ٺٽوي جو "ترخان نامہ" (1065هہ- 1654ع)، شيخ فريد بکري جي "ذخيرة الخوانين" (1060هہ- 1650ع) وغيره.

Gul Hayat Institute

مغلن جي زماني ۾ هندوستان مان ڪي اهڙا شاعر بہ آيا، جيڪي اردو ۾ شعر چوندا هئا، جهڙوڪ: محمود صابري، محمد سعيد راهبر، مير علي جعفر بي نوا وغيره. اهوئي سبب آهي، جو ان دور ۾ فارسي شعر سان گڏ سنڌين ۾ اردو ۾ شعر چوڻ جو ذوق بہ پيدا ٿيو. ان هوندي بہ مغلن جي دور ۾ بہ فارسي جي بالادستي برقرار رهي.

ان زماني ۾ جيڪو سنڌي فارسي ڄاڻندو هو، ان کي قدر جي نگاهہ سان ڏٺو ويندو هو. انهيءَ ڪري سنڌين بہ فارسي زبان ۽ شعر ۾ دلچسپي ورتي. سنڌي شاعريءَ کي جڻ تہ علمي محفلن ۽ اميرن جي درٻار مان تڙي ڪڍيو ويو. ان وقت فقيرن ۽ درويشن سنڌي شعر کي پنهنجي جيءَ ۾ جاءِ ڏني. صوفين جي سماع جون محفلون سنڌي بيتن سان گرم رهيون. ان جو ثبوت "بيان العارفين" آهي.

سنڌي شعر

ملڪ جي لاهن چاڙهن جي ڪري شاهہ ڪريم کان اڳ جو سنڌي شعر گهڻو ڪونہ ٿو ملي. ٻڌيءَ ٻيڙيءَ جي هريڙن جي مصداق سومرن ۽ سمن جي دور جا ڪجهہ بيت ملن ٿا، سي بہ جيئن تہ زباني روايتن ذريعي مليا آهن، انهيءَ ڪري شڪ گاڏئان آهن. البتہ تاريخن مان ايتري پڪي ثابتي ملي ٿي، تہ ان زماني ۾ سنڌي شاعر موجود هئا، ۽ سنڌي زبان ۾ شعر چيو ويندو هو.

ان زماني جو سومرن ۽ سمن سردارن جي سورهيائي، سخا ۽ رومانوي داستان بابت پڙن، پانن ۽ چارڻن جا ڪجهہ بيت مليا آهن. ڪيترا بيت تہ گمنام سگهڙن ۽ شاعرن جا آهن. البت ڪجهہ بيت پاڳو پان ۽ سمنگ چارڻ جي نالن ۾ مليا آهن. سومرن جي دور جي مشهور واقعي دودي چنيسر جي لڙائيءَ بابت بہ ان زماني جا ڪجهہ بيت مليا آهن.

سومرن جي دور جي اسماعيلي ملغن جا شعر بہ مليا آهن. جن کي گنان سڏيو وڃي ٿو. انهن اسماعيلي بزرگن جا نالا هي آهن: پير شمس سبزواري (1065ع- 1167ع)، پير صدرالدين (1290ع- 1409ع) ۽ پير تاج الدين.

تاريخ مان ان زماني جي ڪن شاعرن جا نالا بہ ملن ٿا، جهڙوڪ: شيخ حماد جمالي، اسحاق لوهر ۽ راڄو ستيو دل. سمن جي دور ۾ ساموئيءَ جي ستن درويشن جا ست بيت مليا آهن. ساموئي درويشن جي شهادت جو واقعو ڄام تماچيءَ جي ڏينهن ۾ ٿي گذريو، جيڪو 1375ع ۾ تخت تي ويٺو. انهن ستن

Gul Hayat Institute

بيتن مان بہ ڪيترا پوئين دور جا نهيل آهن، جن مان معلوم ٿئي ٿو، تہ سمن جي دور ۾ سماع جي محفلن ۾ سنڌي بيت پڙهيا ويندا هئا.

ان کان پوءِ اسان کي شاهہ ڪريم جي ملفوظات "بيان العارفين" ملي ٿي، جنهن ۾ قاضي قاضن، شاهہ ڪريم ۽ ٻين شاعرن جا بيت محفوظ ڪيل آهن. جيئن تہ هي بيت اسان کي تحريري صورت ۾ دستياب ٿيا آهن، انهيءَ ڪري هنن بيتن کي سنڌي شعر جي عظيم عمارت جي پيڙهہ جو پٿر چئي سگهجي ٿو. ان کان سواءِ ڪن ٻين ڪتابن مان شاهہ ڪريم جي ڪن همعصرن جا سنڌي بيت بہ مليا آهن. انهن شاعرن جو تعارف هيٺ ڏجي ٿو:

مخدوم پير محمد لکوي

لکي تعلقي سکر جو ويٺل هو. سنہ 1590 يا 1600ع ڌاري وفات ڪيائين. الف اشباع جي سٽا ۾ سندس هڪ نظم مليو آهي، جنهن ۾ روضئہ اقدس جي ديدار جو اشتياق ڏيکاريو اٿس. نظم هن طرح شروع ٿئي ٿو:

اي صبا! واءِ صبح جا خاطي خير هتا

تون ريبارو رحمان جو ۽ قاصد قريبا

مخدوم نوح

شاهہ ڪريم جي مرشد حضرت مخدوم نوح وفات (1590ع) جا ڪجهہ سنڌي بيت مليا آهن. هڪ بيت هت ڏجي ٿو:

سمو بہ ساٿين گڏ، تون لوچج لڄ کي،

هلندي سمي سامهون، تون پڻ ڪيرت ڪج،

تہ تو پڻ ٿئي ڏڄ، سمي بہ سوپ ٿئي.

سيد علي ثاني ٺٽوي

شاهہ ڪريم جي پير پائي ۽ ٺٽي جي مشهور عالم ۽ فاضل سيد علي ثاني شيرازي (وفات 1573ع) جو هڪ سنڌي بيت مليو آهي:

سرتن سانگ سکن جو، مون کي رويو رهائين،

آءُ تي هلان هوت ڏي، هو ٿيون واريو وهارين،

وريتيون ورن سين، ويٺيون گھر گھارين،
کهندا ٿيون ڪارين، ڪانھ هلندي هوت ڏي.

انھن ڪان سواءِ ٻين بہ ڪن شاعرن جا نالا ملن ٿا، جھڙوڪ: درس علاوالدين سومرو ٺٽو، سيد ابوبڪر لڪياري ڳوٺ آراضي سيوهڻ، شاھ خيرالدين جيلاني سکر، سيد هارون، يوسف سهتو ٺٽو، ڪافي گو شاعر فاضل بکري ۽ جرڪس فقير هنگورو.

Gul Hayat Institute

فصل ڇهون

شاهہ ڪريم جي شاعري

ڪريم جو ڪلام

حضرت شاهہ عبدالڪريم بلڙيءَ واري جي طبع نندي هوندي کان ئي شعر ۽ سماع ڏانهن مائل هوندي هئي. جڏهن مٿن جذبو طاري ٿيندو هو، تہ بي اختيار ٽي بيت چوندا هئا، ۽ اهي بيت وري مٺي آواز سان سماع ۽ وعظ جي مجلسن ۾ پڙهائيندا هئا. ڪن اڳين شاعرن جو شعر بہ ڪافي ياد هو، جو وقت بوقت مجلسن ۾ پڙهائيندا هئا. قاضي قاضن جا بيت بہ شاهہ ڪريم جي زباني ئي معلوم ٿيا آهن.

بيتن جو تعداد

بيان العارفين ۾ شاهہ ڪريم جا قول بہ آهن تہ بيت بہ. سنڌس قولن جي وچ تي جيڪي سنڌس بيت آيل آهن، انهن جو تعداد 93 آهي. جيڪڏهن انهن مان شيخ پراڻ وارو بيت بہ ڌار ڪبو، تہ پوءِ ڪل بيت وڃي 92 ٿيندا. ان کان سواءِ هيٺيين بيت بابت بہ يقين نہ آهي، تہ شاهہ ڪريم جو آهي يا قاضي قاضن جو. مضمون ۽ سٽا جي لحاظ کان قاضي قاضن جو معلوم ٿئي ٿو. پر جيئن تہ بيت کان اڳ قاضي قاضن جو نالو نہ ڪنيو ويو آهي، انهيءَ ڪري شاهہ ڪريم جو بيت ڪري، شامل ڪيو ويو آهي.

ڪنز قدوري ڪافيا، جي پڙهي پروڙين سپ،

تہ ڪرمنڊي ماڪوڙي، ڪوہ ۾ پئي ڪڇي اپ.

انهن بيتن مان ہہ بيت هڪ مصرع وارا، ہہ ٽن مصرعن وارا ۽ باقي ٻن مصرعن وارا آهن.

شعر جو وزن

شاهہ ڪريم جو شعر هندي شعر جي وزن ”چند وديا“ موجب معلوم ٿئي ٿو.

Gul Hayat Institute

[1]. ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو- ص 169 کان 193.

[2]. ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو، ص-169 کان 193. ”ترخانہ نامہ“، ص-30 کان 36.

[3]. ”ترخان نامہ“، ص- 43 کان 46- ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو، ص 228 کان 231 ۽ 225 کان 246.

[4]. ”ترخان نامہ“، ص 43 کان 46- ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمہ، ص 228 کان 231-225 کان کان 246 ”جنت السنڌ“ 403-406.

[5]. ”ترخان نامہ“ ص 51 کان 95- ”تاريخ معصومي“، سنڌي ترجمو، ص- 247 کان 309.

[6]. "ترخانہ نامہ"، ص 51 کان 95- "تاريخ معصومي" سنڌي ترجمو- ص-247ع کان 309- حواشي مڪلي نامہ، ص- 238 کان 257.

[7]. "ترخان نامہ"، ص- 51 کان 95- "تاريخ معصومي" ص- 247 کان 309، حواشي مڪلي نامہ، ص- 407 کان 415- مرزا غازي بيگ ترخان اور اس کي بزم- سيد حسام الدين شاہ راشدي، سال 1970ع، ص- 56 کان 166.

[8]. "تحفة الڪرام"، سنڌي ترجمو، ص- 228 کان 236.

[9]. تاريخ معصومي، سنڌ، ص 240 کان 245.

Sadarangani, H.I. Persian Poets of Sind PP:20 to 42

شاعريءَ جي فن جي علم کي هنديءَ ۾ "ڇند وديا" چيو ويندو آهي. جهڙيءَ طرح "علم عروض ۾" اصول ۽ ارڪان آهن، اهڙيءَ طرح هندي ڇند وديا ۾ بہ آهن. البتہ فرق اهو آهي، تہ علم عروض ۾ اصل ثلاثي (ٽن حرفن وارا)، رباعي (چئن حرفن وارا) ۽ خماسي (پنجن حرفن وارا) ٿيندا آهن، پر "هندي ڇند" جا اصول هڪ حرفي (هڪ حرف متحرڪ) ۽ ٻہ حرفي (هڪ حرف متحرڪ سان گڏ هڪ حرف ساڪن) ٿيندا آهن. هڪ حرفي اصول کي "لگھہ ماترا" ۽ ٻہ حرفي اصول کي "گر" چيو ويندو آهي. علم عروض توڙي ڇند وديا ۾ اصول ارڪان جوڙين ٿا، پر ٻنهي ۾ فرق آهي. علم عروض ۾ حرفن جي تعداد کي اهميت آهي، مثلاً فاعلن ۾ پنج حرف آهن، انهيءَ ڪري اهو رڪن خماسي (پنجن حرفن وارو) چيو ويندو، فاعلاتن ۾ ست آهن، انهيءَ ڪري سباعي (ستن حرفن وارو) سڏيو ويندو. ڇند وديا ۾ رڪن کي "گن" چيو ويندو آهي. هر "گن" ۾ ٽي ٽي اصول رکيل هوندا آهن.پر انهن جي ترتيب علم عروض جهڙي نہ هوندي آهي. "گن" هي آهن، جن جي تقطيع ۽ "لگھہ" لاءِ "8" نشاني آهي ۽ "گر" لاءِ هيءَ- نشاني آهي. وضاحت لاءِ علم عروض جا "رڪن" بہ ڏنا وڃن ٿا:

1- يگن (- - 8= فعولن) 2- مگن (888= فعل) 3- تگن (8--- =م مفعول) 4- ڀگن (88- فاعل)
5- جگن (8-8= فعول) 6- رگن (-8- = فاعلن) 7- سگن (-88= فعلن) 8- مگن (----= فعلاتن)
9- لگھہ (هڪ حرفو=8) 10- گر (ٻہ حرفو= -).

ڇند وديا ۾ بحرن قسمن جا آهن. "ماترڪ"، جن جو سمورو دارومدار اصولن جي تعداد تي هوندو آهي. "اصول" کي ڇند وديا ۾ "ماترا" چيو ويندو آهي. انهن بحرن ۾ ماترائن جو مقرر ڪيل تعداد نظر انداز ٿيڻ نہ گهرجي، باقي اهو ضروري نہ آهي، تہ حرفن جو تعداد برابر هجي. هيٺ "سمير ڇند" جو مثال ڏجي ٿو، جنهن ۾ 19 ماترائون هونديون آهن:

8- -88-8-88-8- - سدا جسم ڦند سون رهہ هو اپيتا

8- - -88- 8-8- - پجو جو ميت هي سون رام سيتا

(معنيٰ: هميشه ملڪ الموت جي چنبي کان بي خوف رهندين. جيڪڏهن تهہ دل سان رام سيتا جو ذڪر ڪندين.)

پهرين مصرع ۾ 6 گر ۽ 7 لگهہ آهن، يعني ڪل 19 ماترائون آهن. ٻي مصرع ۾ 7 گر ۽ 5 لگهہ آهن، جن جو تعداد بہ 19 ٿئي ٿو پر پهرين مصرع ۾ 13 ۽ ٻيءَ ۾ 12 حرف آهن.

ڇند وديا ۾ بحرن جو ٻيو قسم آهي: ”ورنڪ“. يعني حرفن وارو. انهن ۾ رڪنن جي پابندي لازمي آهي. يعني ٻنهي مصرعن ۾ هڪ جهڙا ”گن“ هئڻ گهرجن. انهيءَ پابنديءَ جي ڪري فقط ”گر“ ۽ ”لگهہ“ ماترائن ۾ مطابقت ضروري نہ آهي، پر حرفن جي تعداد ۾ بہ هڪ جهڙائي هجڻ گهرجي، نموني لاءِ وڏين مالا ڇند جو مثال هيٺ جي ٿو:

– – – – – – –

مومين گنگا تاري پگتي

– – – – – – –

پاڙهي ايسي ديجئہ پگتي

(معنيٰ: اي گنگا مون ۾ تنهنجي پوڄا وڌي، اهڙي قوت عطا ڪر.)

هر مصرع ۾ بہ مگن (- - -) ۽ بہ گر (-) آهن.

ماترڪ ڇند جي هر بيت ۾ گهٽ ۾ گهٽ چار پد هئڻ گهرجن. ۽ هر پد ۾ 7 کان 148 تائين ماترائون هجڻ گهرجن.

دوها ڇند

هن ۾ بہ مصرعون ٿين، جن مان هر هڪ ۾ بہ پد يا چرن ٿين. پهرين ۽ ٽين پد کي ”وشم“ (طاق) چيو ويندو آهي، جنهن ۾ 13 ماترائون ٿينديون آهن. ٻئي ۽ چوٿين پد کي ”سم“ (جفت) چيو ويندو آهي، جنهن ۾ 11 ماترائون ٿينديون آهن. هندي دوهو نموني طور هيٺ ڏجي ٿو:

8 _ 88 88 _ 88 888 88 _ 8 _ 88 _

چم چماٽ چنچل ٿين تج گهونگٽ پٽ جهين

8 _ 888 88888888 _ 88 88 _ _

Gul Hayat Institute

مانو سر سر تابمل، حل اچرت يگ مين

13 ، 11

---

13 ، 11

(چنچل اکيون سنهي رئي جي گهونگهٽ مان اهڙي طرح سان چمڪن ٿيون، جيءَ طرح گنگا نديءَ جي پاڻيءَ مان مڇين جو جوڙو).

دوهي جي هر سٽ کي ”دل“ چيو ويندو آهي، ۽ هر دل جي سٽا ۾ هيٺين ڳالهين جي پابندي ضروري آهي:

”وشم“ پدن (پهرين ۽ ٽين) جي شروع ۾ جگن (8-8) رڪن نہ اچڻ گهرجي ۽ ماترائون 13 هجن. آخر ۾ رڪن سگن (-88) يا رگن (-8-) يا نگن (888) اچڻ گهرجي.

سم پدن (ٻي ۽ چوٿين) ۾ 11 ماتائون اهڙيءَ طرح اچن، جو آخر ۾ جگن (8-8) يا نگن (8- -) رڪن اچن. ان کان سواءِ ”وشم“ ۽ ”سم“ پدن ۾ هيٺين ڳالهين جو خيال رکڻ بہ ضروري آهي:

(الف) جنهن وشم پد جي شروع ۾ (-8) يا (8-) نگن (888) اچي، ان ۾ ماترائن جي ترتيب هن طرح ٿيندي:

-- 3 x3 x2 x3 x3 2. چوٿون جوڙو، جو ٽن ماترائن جا آهي، ان جي ترتيب هن طرح نہ هئڻ گهرجي:(-8)

جنهن وشم جو شروع ۽ سگن (-88) يا (- -) يا (8888) هجي، ان جي ماترائن جي ترتيب هن طرح ٿيندي: 2x3x4x4، پر ان ۾ بہ ٽين جوڙي جي ترتيب هن طرح جائز نہ آهي(-8)

(ج) ”سم“ پدن ۾ ماترائن جي ترتيب يا تہ 3 x 4 x 3 ٿيندي يا هن طرح ٿيندي: 3 x 2x 3 .3 x3 ٻنهين ترتيبن ۾ آخري جوڙو هن طرح اچڻ گهرجي:(8-)

ڪڏهن ڪڏهن يگن (88-) جي جاءِ تي جگن (8-8) ايندو آهي. اهڙيءَ حالت ۾ گر لگهه شروع ۾ هجي، تڏهن بہ اهو دوهو ”سم“ وارو دوهو مڃيو ويندو آهي.

Gul Hayat Institute

گرءِ لگھہ ماترائن جي گھٽ وڌ ٿيڻ سان دوھي جا ڪيترائي قسم ٿين ٿا. انھن مان 123 قسم هندي شاعرن عام جام آندا آهن. البت ايترو آهي، ته هر حال ۾ دوهي جون ماترائون 48 رهڻ گهرجن. نموني طور دوهي جا قسم هيٺ ڏجن ٿا:

1- پرمر (گر 22 x لگھہ 4) 2- سير امر (گر 21 x لگھہ 6) 3- شرپ (گر 20 x لگھہ 8) 4- شيين (گر 19 x لگھہ 10) 5- منبوڪ (گر 18 xلگھہ 12) 6- مرڪٽ (گر 17 x لگھہ 14) 7- ڪرپ (گر 16 x لگھہ 16) 8- نز (گر 15 x لگھہ 18) 9- هتس (گر 14 x لگھہ 20) 10- گيند (گر 13 xلگھہ 22) 11- پيودھر (گر 12 x لگھہ 24) 12- چل يا بل (گر 11 x لگھہ 26) 13- بانر (گر 10 x لگھہ 38) 14- ترڪل (گر 9 x لگھہ 30) 15- ڪڇپ (گر 8 x لگھہ 32) 16- مڇ (گر 7 x لگھہ 24) 17- شاردول (گر 6 x لگھہ 36) 18- اهور (گر 5 x لگھہ 38) 19- بيال (گر 4 xلگھہ 40) 20- وڊال (گر 3 x لگھہ 41) 21- شوان (گر 2 x لگھہ 44) 22- اور (گر 1 x لگھہ 46) 23- سرپ (لگھہ 48).

سنڌي شاعرن دوهي جي سٽا ته اختيار ڪئي آهي، پر ڇند وديا جي ايتري پابندي نه ڪئي آهي. ايتري قدر جو ڪڏهن ته دوهي جي نموني جي سنڌي بيتن ۾ 48 ماترائن کان گهٽ وڌ ماترائون به ٿين ٿيون. البت ايترو آهي ته ماترائون لڳ ڀڳ 48 آهن ۽ قافيو ٻنهين سٽن جي پڇاڙيءَ ۾ ايندو آهي. اهو ئي سبب آهي جو دوهي ۽ بيت جي هيئت ۾ ڪا ڳالهه ساڳي نظر ايندي آهي.

شاهه ڪريم جا ڪيترا بيت دوها ڇند مطابق آهن. هڪ بيت هيٺ ڏجي ٿو:

چرئن جنءَ چت ڪري، سڳ سيئي چن،
جي پائين پريءَ مڙان، ته مت موجيءَ ڳن.

2. سورٺا ڇند

هن ۾ به ٻه مصرعون ٿين، ۽ هرهڪ مصرع ۾ ٻه پاڱا ٿين. هرهڪ مصرع جي پهرين پاڱي ۾ 12 ۽ پوئين ۾ 13 ماترائون ٿين. ٻنهي مصرعن جا پهريان پاڱا هم قافيه ٿين:

_________0_________

_________0_________

شاهه ڪريم جا ڪجهه بيت هن سٽا موجب آهن، پر ماترائن جو ٿورو فرق آهي. هڪ بيت نموني طور هيٺ ڏجي ٿو، جنهن جي پهرين پاڱي ۾ هڪ ماترا ڪتل آهي، ته پوئين ۾ وڌيل آهي:

Gul Hayat Institute

هنج تتهين هوءِ، اونهي ۾ اوڙاھ جو،
اي ڪانيرو ڪوءِ، جو ڇاڇر ۾ ڇيرون ڪري.

خاص سنڌي صنف

اسان جي سنڌي شاعرن مٿي بيان ڪيل ستائن جي ميل جول سان نيون ستائون بہ جوڙيون آهن، جي هن ريت آهن:

(الف) ٻن مصرعن واري بيت جي پهرين مصرع ”سورٺا“ جي ستا جي، تہ ٻي مصرع ”دوها“ جي رٽا جي آهي:

_ _ _ _ _ _ _ _ 0 _ _ _ _ _ _ _ _

_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 0

قاضي قاضن ۽ شاھ ڪريم جا ڪجھ بيت انهيءَ ستا موجب ملن ٿا. ان مان معلوم ٿئي ٿو، تہ اها صنف گھڻو اڳ سنڌ ۾ ايجاد ٿي چڪي هئي. مثال طور شاھ ڪريم جو هڪ بيت ڏجي ٿو:

ڪن ڪلاچي پار، سڏ نہ سجي سائين،
گھاتوئين سندا مڪڙا، ڪي تڙ ٻي نهار.

(ب) ٻن مصرعن واري بيت جي پهرين مصرع ”دوها“ جي ستا جي تہ ٻي مصرع سورٺا جي رٽا جي:

_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 0

_ _ _ _ _ _ _ _ 0 _ _ _ _ _ _ _ _

شاھ ڪريم جا بيت هن ستا موجب بہ ملن ٿا:

ڦٽيون ڪر ڦڙڪيون، ور ونگائي پاءِ،
جا تن اندر ڪاءِ، سا معلوم محبوبن کي.

(ج) ٻن مصرعن کان مٿي وارن بيتن ۾ پهرين مصرع ”دوها“ يا ”سورٺا“ جي ستا جي هوندي، تہ پوئين مصرع گھڻو ڪري ”سورٺا“ جي هوندي. شاھ ڪريم جي ٽن مصرعن واري بيت ۾ پهرين مصرع دوهي جي ستا واري، ۽ پوئين سورٺا جي ستا واري، ۽ وچين دوهي جي ستا واري آهي:

جاڳي جاڳي سسئي، جان هيجان هٿ وڏاءِ،

Gul Hayat Institute

تان سجي سيج پرين ري، پنهون پٽر ناهہ.

نڪرندي چئاءِ، گهوڙا گهر نہ سپرين.

شعرجي ٻولي

ٻين زندهہ زبانن وانگر سنڌي زبان جون بہ مختلف اپ ڀاشائون يا محاورا يا لهجا آهن، جن جي سٽا ۽ ساخت ۾ ملڪ جي مختلف جغرافيائي حالتن، تاريخي پس منظر ۽ پاڙيسري ملڪن سان تعلقات کي دخل آهي. سنڌي زبان جا هيٺيان لهجا مڃيا ويا آهن:

سريلي يا اترادي، 2- وچولي، 3- لاڙي، 4- ٿري، 5- ڪڇي، 6- لاسي، 7- ڪوهستاني، 8- اورماڙي، 9- گوادري، 10- جدگالي، 11- ياڳ ناڙي وارو، 12- جهونا گڙهي يا ڪاٺيا واڙي.

شاهہ ڪريم جو شعر لاڙي لهجي ۾ آهي. لاڙي لهجي جون خصوصيتون هيٺ ڏجن ٿيون:

1- علم لسان موجب آواز ٻن قسمن جا ٿيندا آهن: سر آواز ۽ وينجن. جن کي پراڻي گرامر موجب حروف علت، ۽ حروف صحيح چيو ويندو هو. وينجنن ۾ ادائگيءَ وقت هوا جي ڌوڪ شامل نہ هوندي آهي، مثلا پ، ب، ٿ، ت وغيره. اهڙن آوازن کي او سرڳ آواز چيو ويندو آهي. ڪن آوازن ۾ وري هوا جي ڌوڪ شامل هوندي آهي، مثلا ق، پ، ٿ، ٺ، گهہ، ڙهہ، ٺهہ وغيره. اهڙن آوازن کي وسرڳ آواز چيو ويندو آهي.

لاڙي لهجي ۾ گهڻي قدر وسرڳ آواز جي بدران اوسرڳ آواز اچاريندا ويندا آهن. مثلا گهہ جي بدران گ، لهہ جي بدران ل، نهہ جي بدران ن ۽ ٺهہ جي بدران ڻ يا ڙ اُچاريو ويندو آهي. شاهہ ڪريم جي شعر ۾ ڪيترن وسرڳ آوازن جي بدران اوسرڳ آواز آيا آهن، مثلاً:

”پريان سندي ڳالڙي، جيڪو ٻي ڪري،“

هت ”ڳالهہ“ کي ”ڳال“ ڪري آندو ويو آهي.

يعني الهہ وسرڳ جي بدران اوسرڳ ا ل ا آيو آهي. هيٺين مصرع ۾ ”ماڻهو“ جي بدران ”ماڙو“ آيو آهي. يعني اٺهہ ا جي بدران اڙا آيو آهي:

”سو ماڳوئي ڦير، جتي ڪوڙ ڪماڙوئين.“

هيٺين مصرع ۾ ”پنهون“ بدران ”پنون“ آيو آهي. يعني اانهہ جي بدران ا ن ا آيو آهي:

”تان سجي سيج پرين ري، پنون پٽر ناهہ“

Gul Hayat Institute

هيٺين مصرع ۾ "منجها ران" جي بدران "منجا ران" آيو آهي. يعني اجهه ا بدران ا ج ا آيو آهي:

"مه ڪر منجاران، ڀهر ڍونڍ م ڍور جنءَ."

(2) لاڙي لهجي ۾ ڪن لفظن ۾ ا هه ا جو آواز ئي ترڪ ڪيل هوندو آهي. اهوئي سبب آهي، جو شاهه ڪريم جي شعر ۾ "منهنجي" جي بدران "موجي" آيو آهي، مثلا:

"مت موجي ڪن ڪري، ته ڪي جاب م ڏي."

"پهرين" بدران "پيرين" آيو آهي، مثلاً:

"پيرين پاڻ وڃاءِ، پاڻ وڃائي هوءُ لَهُ."

"پنهنجي" بدران "پاجي" آيو آهي:

"ريءَ پاجي ڪٺئي، سيربري نه باهه"

3- سر آواز

وينجن ادا ڪرڻ وقت، هوا ڪي منهن ۾ ڪنهن نه ڪنهن هنڌ روڪ رنڊڪ ٿئي ٿي، پر "سر آواز" اچارڻ وقت هوا ڪي روڪ رنڊڪ نه ٿئي ٿي. سر آواز ٻن قسمن جا ٿيندا آهن: ڊگها سر ۽ ننڍا سر. آ، اي، او ڊگها سر آهن، ۽ آ، اِ، اُ انهن ج ننڍا سر آهن. ڪن سر آوازن ۾ گهٽائپ هوندي آهي، جهڙوڪ: آن، اين، اون.

لاڙي لهجي جي ڪيترن لفظن ۾ گهٽائپ ترڪ ڪيل هوندي آهي. انهن کان سواءِ لاڙي لهجي ۾ ڪيترن لفظن ۾ ڊگها سر بدلائي ننڍا ڪيل هوندا آهن، ۽ ننڍا بدلائي ڊگها ڪيل هوندا آهن. معياري لهجي ۾ جيڪي لفظ "آ" سان شروع ڪيل هوندا آهن، لاڙي لهجي ۾ "آ" ڪي بدلائي "اِ" ڪيو ويندو آهي. هيٺ شاهه ڪريم جي شعر مان اهڙا لفظ ڏنا وڃن ٿا، جن ۾ معياري لهجي ڪان سر آواز تبديل ٿيل آهن:

نوٽ نشاني د جو مطلب آهي:..... بدلجي..... ٿيو آهي.

4- پد

سر آواز غ وينجن گڏجي پد ٺاهين ٿا، ۽ پدن مان لفظ جڙن ٿا. لاڙي محاوري ۾ لفظ جي هر ٻي پد تي (اَ) سر استعمال ٿيندو آهي. اهوئي سبب آهي جو شاهه ڪريم جي شعر ۾ "هڪڙو" بدران "هيڪڙو" آيل آهي.

لاڙي لهجو	معياري لهجو	تبديلي

Gul Hayat Institute

تن	تون	اون<اُن
جنءَ	جيئن	اين<اِ
پِئو	پَيو	اَ<اِ
لُهُ	لوه	او<اُ
پري	پرين	اين<اي
تِه	تنهن	اَن<اِ ۽ اِن<اِ
جاب	جواب	وا<اَ
جِهِ	جي	هہ<ي
مُن	مون	اون<ا
ٻهار	ٻاهر	آ<اَ ۽ اَ<اَ
ٻَهر	ٻاهر	آ<اَ
ڪِهِ	ڪنهن	آن<اِ ۽ اِن<اِ
مُهُ	منهن	اُن<اُ
ٻئي	ٻي	اِي<اِئي
تِهين	تَهين	اَ<اِ
جني	جنين	اين<اي
انين	اونهي	او<اُ ۽ هي<اين
پاهجي	پنهنجي	ان<آ ۽ اِن<اِ
ڪِنءَ	ڪيئن	اِي<اِ
مٿا	مٿان	آن<آ
هُندَ	هوند	اون<اُن
ڪِجن	ڪَجن	آ❋<اِ
نڪَري	نڪري	آ<اِ
هون	هجن	ج❋<وَ

Gul Hayat Institute

چُڱان	چوان	اُ<اُ ءِ و گم ڪيل آهي
پوئي	پوي	آ<او
آن	اوهان	و هه گم ٿي ويو آهي.
چُڱاءِ	چيائين	اَاُ، ء د ي ءِ ئين دا َ
سڪهون	سڪئون	ئون د هون
وجهون	وجئون	ئون د هون

انهن ڳالهين کان سواءِ مخصوص لاڙي لفظ بہ استعمال ٿيل آهن، جن جي معنيٰ ۽ شرح اپٽار واري پاڱي ۾ ملندي.

شعرجو مضمون

شاهه ڪريم جي شعر جو مضمون تصوف جي تعليم مطابق آهي. هو ذهن نشين ڪرائي ٿو، تہ ڪائنات جو مالڪ ۽ خالق الله آهي، جيڪو هڪ آهي، ۽ سندس ڪوبہ شريڪ ڪونهي. هر شيءِ مان ان ذات جو جلوو عيان آهي:

وائي ٻي م ڀل، مرئان موران پڪٽان،
بلا، سندو سڄڻين، هو هلا وهل.

طالب کي تصوف جي واديءَ جي واٽن جي پرک ۽ پروڙ ڀڏائيندي سمجهائيندي تہ هي اهو پنڌ آهي، جنهن کي طئي ڪرڻ ۾ عقل ۽ هوش، علم ۽ فهم ڪم نہ ايندو، پر سڪ ۽ محبت مان عشق جي راهه ۾ وک وڌائڻي آهي. يعني لوڪ جا لاڳاپا لاهي، معرفت جي منزل ڏانهن وڌبو، تہ اوکي واٽ بہ سولي نظر ايندي:

متيون ميڙي ڪانءِ، واڇا ڪجي وچ پُو،
جو تو سائر پائيو، سو هر پوئي ناهه.

هو ان ڳالهہ کي بہ پسند نہ ٿو ڪري، تہ طالب ڪم ڪار ڇڏي، سنڌن سڪو ٿي، وڃي جهنگ وسائي. هو سمجهائي ٿو، تہ دنيا جو ڪاروبار بہ ڪندو اچجي، ۽ پنهنجي مالڪ حقيقي سان بہ تعلق قائم رکجي:

Gul Hayat Institute

هنيون ڏجي حبيب کي، لڳ ڳڏجن لوڪ،
ڪڏيون ۽ ڪروتون، اي پڙ سڳر ٽوڪ.

پر زندگي جو مقصد ”سپرين جي سڪ“ کي سمجهجي، ۽ نه لوڪ جي لاڳاپي کي. يعني دنيا ۾ محو ٿي، ان کي پنهنجي منزل ۽ مقصد ڪري نه وٺجي:

پنيوران ٻه ٽوڪ، ڪِنِهِ نه نيا پاڻ سين،

پهاڪا ۽ چوڻيون

انهن خوبين کانسواءِ شاهه ڪريم جي شعر جي وڏي خوبي اها آهي، ته هن زندگيءَ جي تجربن ۽ انساني نفسيات کي نظر ۾ رکي، حقيقتون سمجهايون آهن. اهوئي سبب آهي، جو سندس اهڙا بيت پهاڪا ۽ چوڻيون ٿي پيون آهن، مثلا:

زندگيءَ جي اها هڪ وڏي حقيقت آهي، ته جيستائين پاڻ وجي پنهنجي سر ڪم نه ٿو ڪجي،
تيستائين نياپي سنيهي تي ڪم ڪونه ٿو ٿئي:
”نيِهِ نياپي نه ٿئي، سڏين سيڻ نه هون.“

اهڙيءَ طرح اهو به زندگيءَ جي تجربي جو نيوڙ آهي، ته جيڪڏهن ڪنهن ڪم لاءِ پاڻ ڪوشش نه وٺبي، پر فقط پنهنجي سنگتي ساٿيءَ تي لاهي پائي رکبو، ته ڪجهه نه ورندو. شاهه ڪريم اها حقيقت هن طرح سمجهائي آهي:

جي اُتر جي لاهه، سڄڻ سپ پرکٿا،
ري پاجي ڪٿئي، سير ٻري نه باه.

سياڻن جو چوڻ آهي، ته جيڪڏهن ماڻهو مشڪل وقت ۾ ڪنهن سونهين کان صلاح وٺندو، ۽ پڇا ڳاڇا ڪندو ته اڙيو نه رهندو، ۽ وڃي منزل مقصود کي رسندو. شاهه ڪريم اها حقيقت هن طرح آندي آهي:

”جي پڇٽا، سي نه منجهٽا، جي پڇن سي وير“

اها انساني نفسيات جي تقاضا آهي، ته راز اوستائين راز آهي، جيستائين پنهنجي دل ۾ آهي. ٻاهر ٻاڦ نڪتي ته پوءِ اهو لڪ لڪي نه سگهندو. شاهه ڪريم اها ڳالهه هن طرح بيان ڪئي آهي:

مٺ پيڙيائي پلي، جه اپٽي ته واءِ،

Gul Hayat Institute

جو پڌر وڏي ڳالڙي، تہ ڇڏي وڃي ساءُ

اها انساني فطرت آهي، تہ جنهن ڳالھ ۾ گهڻي دلچسپي هوندي اٿس، ننڊ ۾ بہ ان جي تات تنوار هوندي اٿس، شاھ ڪريم ان ڳالھ ڏانهن اشارو ڪري چيو آهي:

جي جاڳندي من ۾، ستي پڻ سيئي،
من پريان نيئي، پڳهيو پاڻ ڳري.

صنعتون

شاھ ڪريم جو شعر، نہ فقط قدامت جي لحاظ کان ارفع ۽ اعليٰ آهي، پر زبان ۽ بيان جي خوبين جي خيال کان بہ مٿاهون آهي. مضمون کي موثر بنائڻ لاءِ تشبيهن ۽ تمثيلن کان ڪم ورتو اٿس، ۽ اهي تشبيهون پنهنجي وطن جي رسمن رواجن، ڌنڌن ڌاڙين ۽ ڏيکن ويکن مان ڪنيون اٿس. لوهار ڪي سنداڻ تي ڌڪ هڻندو ڏسي چوي ٿو تہ، لوھ کي جڏهن سنداڻ تي ڌڪ لڳن ٿا، تہ ورچي وڃي ٿو، پر منهنجي دل جيئن تہ، پنهنجي محبوب کي ياد ڪندي رهي ٿي، انهيءَ ڪري ورچي نہ ٿي وڃي، توڙي جو ان کي دنيا جي حرص و هوا جا ڌڪ لڳن ٿا:

ڌڪين ڌات پئو، هينئڙو له سنداڻ جنءَ،
سنياري کي سڄڻين، ورچي تان نہ وئو.

ڳوناٺي عورت کي بہ دلا مٿي تي کڻندو ڏسي، ۽ پڪيءَ کي پاٽيءَ تي ترندو ڏسي، چوي ٿو، تہ جهڙي طرح عورت جي مٿي تي رکيل بہ دلا هڪٻئي سان مليل آهن، ۽ پاٽيءَ تي وينل پڪي پاٽيءَ سان مليل آهي، اهڙيءَ طرح منهنجي دل بہ پنهنجي محبوب سان مليل آهي:

پاٽيهاري سر ٻهڙو، جر تي پکي جنءَ،
اسان سڄڻ تنءَ، رهيو آهي روح ۾.

هينين بيت ۾ مڇ کي استعاري طور آندو اٿس. جهڙيءَ طرح مڇ لالچ جي ڪري ڪنڍيءَ ۾ ڦاسندا آهن، اهڙيءَ طرح مادي شين جو طالب بہ دنيا جي مهاجار ۾ ڦاسي پوي ٿو:

جا تو گهيڙي گهت، ماڪرياڙي مڇڙا،
ان ڪنڊيءَ ڪدي ڪيترا، نيئي پچاڙئا پٽ.

ڇاڇر معنيٰ ننڍو پاڻي. هيٺين بيت ۾ ڇاڇر مان مراد آهي: دنيوي يا مادي شيون. اونهي پاڻيءَ مان مطلب آهي: معرفت جي مام. ڇڇير مان مطلب آهي: دنيا جو طالب. گهاتو مان سندس مطلب آهي: معرفت جي منزل ماڻيندڙ:

ڇاڇر ڇڇيرن، گهور نہ اڇي گهاتوئين،
اڪيون انين سنديون، ڪڏا ڪرون پڇن.

ساڳي نموني هيٺين بيت ۾ "هنج" مان سندس مطلب آهي: حق جو طالب، ۽ ڪانيرو مان سندس مراد آهي: دنيا جو طالب:

هنج تتهين هوءِ، اونهي ۾ اوڙاه جو،
اي ڪانيرو ڪوءِ، جو ڇاڇر ۾ ڇيرون ڪري.

اهڙيءَ طرح ملڪ جي نظارن جي ترجماني ذريعي زندگيءَ کي سنوارڻ ۽ سڦلو بنائڻ جا اعليٰ اصول نهايت سولي ۽ اثرائتي نموني بيان ڪيا اٿس. يعني سندس شعر زندگيءَ جي تجربن، مشاهدن ۽ سچ جي ساڃاھہ جو آئينہ دار آهي.

علم بديع جي لحاظ کان سندس بيت "پاڻيهاري سر...." تشبيہ جو سهڻو مثال پيش ڪري ٿو. ان کان پوءِ آيل ٻن بيتن ۾ استعاره باالڪنايہ استعمال ٿيل آهي، جنهن موجب "مشبہ بہ" مخفي رکيو ويندو آهي. هيٺين بيت ۾ بہ استعاره استعمال ٿيل آهي:

"تلها ڍانديا سڪڻا، هنئين جاڙ جين."

هيٺين مصرع ۾ مجاز مرسل ڪم آيل آهي:

"هنيون ڏجي حبيب کي، لڱ ڳڏجن لوڪ."

هتي "هنئين" مان مراد "محبت" ورتل آهي. يعني مڪان مان مڪين مراد ورتل آهي، ڇاڪاڻ تہ محبت هنئين (دل) ۾ رهي ٿي. هن مصرع جي ٻي لفظ "لڱ" مان "ڪم ڪاريون" معنيٰ ورتل آهي. هن حالت ۾ "لڱ" آهن سبب، ۽ ڪم ڪاريون آهي، ان جو نتيجو.

هيٺين بيت ۾ صنعت جمع بالتفريق ڪم آندل آهي، جنهن موجب: پهريائين ٻن يا وڌيڪ جنسن کي هڪ معنيٰ ۾ شريڪ ڪري، پوءِ انهن جو فرق يا تفاوت ڏيکاريو ويندو آهي. هن بيت ۾ پهريائين سيني

Gul Hayat Institute

پاڻيءَ وارين کي هڪ ڏيکاري، پوءِ ٻي مصرع ۾ انهن جو فرق ڏيکاريو ويو آهي، ته ڪا سڄڻن لاءِ ٿي ڀري، ته ڪا پورهئي ڪاڻ ٿي ڀري:

پاڻيهاري سڀ ڪا، جا سر گهڙو ڀري،

ڪا ليءِ سندي سڄڻين، ڪا پورهئي ڪاڻ ڀري.

هيٺين بيت ۾ صنعت جمع بالتقسيم استعمال ٿيل آهي، جنهن موجب پهريائين ٻن يا وڌيڪ جنسن کي هڪ معنيٰ ۾ شريڪ ڪري، پوءِ اهي ڌار ڌار ڪري ڏيکاريون وينديون آهن.

هن بيت ۾ پهريائين پنيور مان پاڻ سان ڪٺي وڃڻ ۾ ٻن شين کي شريڪ ڪيو ويو آهي. پوءِ ٻي مصرع ۾ اهي شيون "سڪڻ سپرين کي" ۽ "لاڳاپوسين لوڪ" جدا جدا ڪري ڏيکاريون ويون آهن:

پنيوران ٻه ٿوڪ، ڪه نه نيا پاڻ سين،

سڪڻ سپرين کي، ۽ لاڳاپو سين لوڪ.

هيٺين بيت ۾ صنعت ارصاد ڪم آيل آهي. ارصاد جي لغوي معنيٰ آهي: "چوڪيدار ڪري ويهارڻ." هن صنعت موجب پهرين مصرع ۾ ڪوبه قافيو آڻي، ٻيءَ مصرع ۾ اهڙا لفظ ڪتب آڻبا آهن، جو انهن جي ٻڌڻ سان ٻڌندڙ بناائڪ چئي، ته ٻيءَ مصرع جو فلاڻو قافيو ٿيندو. هن بيت ۾ ٻيءَ مصرع جي ٻڌڻ سان، ٻڌندڙ پاڻيهي چوندو: "ڀت".

پنندي پريءَ سان، ويلا ڪندي وت.

ڪا پائيندءِ مانيون، ڪا پائيندءِ....

رومانوي داستان

شاھ ڪريم جي شعرجي هڪ خوبي هيءَ به آهي، ته هن پنهنجا افڪار ۽ الاهي اسرار روماني ڪهاڻين جهڙوڪ: سسئي پنهون، عمر مارئي وغيره ذريعي بيان ڪيا آهن. سندس تمثيلي انداز اشاراتي آهي. يعني هو ڪهاڻي بيان نه ٿو ڪري، پر ان جي ڪنهن واقعي ڏانهن اشارو ڪري، پنهنجو مقصد نروار ڪري ٿو. شاھ ڪريم ڪان پوءِ انهيءَ انداز بيان کي شاھ عبداللطيف اختيار ڪيو، ۽ ان کي وڌيڪ موثر بنايو. ان ڪان پوءِ اها سنڌي شاعريءَ جي روايت بڻجي ويئي، جنهن جي پيروي سمورا شاعر ڪندا آيا آهن.

شاھ ڪريم جا اهي بيت هيٺ ڏجن ٿا، جيڪي سنڌ جي مشهور رومانوي داستانن موجب چيل آهن:

سسئي پنھون

وھاڻيءَ ئي وچ، تو نہ سرندي تن ري،
تان سا وجي پچ، پيئي جا ڪاڻ پرين سين.
جاڳي جاڳي سسئي، جان ھيجان ھٿ وڌاءِ،
تان سڃي سيج پريءَ ري، پنھون پٽر ناھ،
نڪرندي چئاءِ، گھوڙا گھر نہ سپرين.

عمر مارئي

ڪاڏياريون ڪيءَ ڪن، عمر اڇا ڪپڙا،
جن جا ٽڙن ۾، ور ٽا ويڻ سھن.

سھڻي ميھار

جيڪي گھران ۾ وچ، جيڪي موٽ ۾ سوھڻي،
ھيڪڙيائي ھٿ ڪر، ٻيون پاڇوءِ جنءَ پچ.

مومل راڻو

ڪاڪ وٽن ساڻ، اوٺيين نہ او رڳي،
جي گڻ ھون گھٽا، راڻا توءِ روئندا وئا.

ليلا چنيسر

جوري اتي جن، داغ تو جو داسڙا،
تن ڪِي مٿان تن، چنيسر چٽ ڪٽين.

Gul Hayat Institute

پوين شاعرن تي اثر

اهو تہ اظهر من الشمس آهي، تہ مضمون توڙي هيئت جي لحاظ کان پوين شاعرن، شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي تتبع ڪئي آهي. اها ڳالهہ بہ ڏينهن ڏٺي جيان چٽي آهي، تہ شاهہ صاحب جي شعري روايتن جو سرچشمو ڪريم جو ڪلام آهي. انهيءَ ڪري ڀٽائيءَ ۾ صفائيءَ سان چئي سگهجي ٿو، تہ سنڌي شاعرن، شاهہ ڪريم جي شعر کي بنيادي پٿر بنائي، سنڌي شعر جي عمارت اڏي آهي. جيتوڻيڪ هو جدت ۽ انفراديت پيدا ڪندا رهيا، پر ان هوندي بہ ڪريم جو ڪلام جي روايت سان پنهنجو سلسلو منسلڪ رکيائون.

شاهہ ڪريم ۽ شاهہ لطيف

شاهہ لطيف کي ڪريم جي ڪلام سان دلي رغبت هئي. روايت آهي، تہ شاهہ صاحب سان شاهہ ڪريم جو رسالو (بيان العارفين) ساڻ هوندو هو.

اهوئي سبب آهي، جو شاهہ جي رسالي جي قلمي نسخن ۽ ڪن ڇپيل رسالن ۾ ڪيترائي شاهہ ڪريم جا بيت شاهہ لطيف جي بيتن سان گڏيل آهن. مثلاً رواجي نسخن جي پهرين داستان ۾، شاهہ ڪريم جا چار بيت آيل آهن.[1] انهن مان هڪ بيت نموني طور هيٺ ڏجي ٿو[2]:

سوئي هيڏان، سوئي هوڏان، سوئي من وسي،
تنهين سندي سوجهري، سوئي سو پسي.

اهڙي طرح رواجي نسخن جي سريمن ڪلياڻ جي داستان 3 ۾ هڪ بيت، داستان 5 ۾ بہ بيت، داستان 7 ۾ هڪ بيت ۽ داستان 8 ۾ بہ بيت آيل آهن.[3]سريراڳ جي داستان چوٿين ۾ بہ بيت آيل آهن.[4] سر سهڻي جي داستان 3 ۾ هڪ بيت، ۽ داستان 9 ۾ هڪ بيت آيل آهي.[5] سرديسي جي داستان 6 ۾ هڪ بيت آيل آهي[6].

ان کان سواءِ شاهہ لطيف جي ڪن بيتن ۽ واين ۾ شاهہ ڪريم جي بيتن جون مصرعون ملايل ملن ٿيون. يعني شاهہ لطيف، شاهہ ڪريم جون مصرعون تضمين طور آنديون آهن. مثلاً سر ڪنيات جي هيٺينءَ وائي جي ٽل جون ٻئي مصرعون شاهہ ڪريم جي بيت جون آهن:

سڏين سيڻ نہ هون، نيہ نياپي نہ ٿئي.
ڪاري رات، رت ڦڙا، جان جان نيڻ نہ رون،

Gul Hayat Institute

نيءَ نياپي نہ ٿئي.

سر ڪنيات جي ھڪ وائيءَ جي ھيٺين بند ۾ ھي فقرو "مون ٻيا در گھڻا نھارئا"، شاھ ڪريم جي ھڪ بيت تان ڪنيل آھي.

"مون ٻئا در گھڻا نھارئا، آھين تونھين تون،

يا الا! تو درئوءِ نہ ڇڏيان"

مضمون جي لحاظ کان شاھ لطيف جي شعر تي ڪريم جي ڪلام جو اثر ٻن نمونن جو نظر اچي ٿو. ھڪ اھو، تہ شاھ صاحب ڪيترا بيت، شاھ ڪريم جي بيتن جي پِران چيا آھن، جنھن ڪري شاھ ڪريم جي بيت واري مضمون جي وڌيڪ وضاحت ٿئي ٿي. ٻيو ھي تہ شاھ صاحب شاھ ڪريم جي بيت وارو مضمون پنھنجي بيت ۾ پيش ڪندي، پنھنجي بيت ۾ جدت ۽ انفراديت پيدا ڪئي آھي. ھيٺ ٻنھي قسمن جا ڪجھ مثال ڏجن ٿا:

اي درسندي مڱڻين، اڳي اِيءَ نہ ھير،

جنءَ ڏگھا ڪري پير، سڄيون راتيون سمھين.

(شاھ ڪريم)

شاھ لطيف انھيءَ خيال کي ڏاڍو تفصيل سان بيان ڪيو آھي. سر پرڀاتي سڄو، ۽ سر ڪوھياريءَ جو پھريون فصل انھيءَ سمجھاڻيءَ تي مشتمل آھي. سر پرڀاتيءَ جو ھڪ بيت نموني طور ڏجي ٿو:

سيرانديءَ ساز ڪئو، سمھين ساري رات،

جاجڪاڻي ذات، اِيَ نہ ھوِ اڳھنن؟

(شاھ ڪريم)

تون چو الله ھيڪڙو، وائي ٻي م سک،

سچو اکر من ۾، سوئي لکيو لک.

(شاھ ڪريم)

انھيءَ نوعيت جا بيت بہ شاھ لطيف جي رسالي ۾ ڪيترائي ملن ٿا، مثلاً:

وحدہٗ لاشريڪ لہٗ، ايُ ھيڪڙائي حق،

ٻيائي کي ٻک، جن وڌو سي ورسئا.

Gul Hayat Institute

(شاهہ ڪريم)

سوئي هيڏان، سوئي هوڏان، سوئي من وسي،
تنهين سندي سوجهري، سوئي سو پسي.

(شاهہ ڪريم)

هن ۾ وحدت الوجود جو فڪر بيان ڪيل آهي. شاهہ لطيف انهيءَ فڪر جي ڪيترن ئي بيتن ۾ وضاحت ڪئي آهي. هڪ بيت هيٺ ڏجي ٿو:

سو هي، سو هو، سو اجل، سو الله،
سو پرين، سو پساه، سو ويري، سو واهرو.

(شاهہ ڪريم)

وائي ٻي م ڀل، مران موران پڪٽا،
بلا سندو سڄٽي، هو هلا چو هل.

(شاهہ ڪريم)

اهو خيال بہ وحدت الوجود جي فڪر مطابق آهي. شاهہ لطيف اهو خيال هن طرح بيان ڪيو آهي، ۽ شاهہ ڪريم جي بيت جي پوئين مصرع تضمين طور آندي اٿس. صرف مصرع جا بہ ڀاڱا ابتا سبتا ڪيا اٿس:

وحدتا ڪثرت ٿي، ڪثرت وحدت ڪل،
حق حقيقي هيڪڙو، ٻولي ٻي مَ ڀل،
هو هلا چو هل، با الله سندو سڄٽين.

(شاهہ ڪريم)

5- جي جاڳندي من ۾، سُتي پڻ سيئي،
من پريان نيئي، پڳهيو پاڻ ڳري.

(شاهہ ڪريم)

شاهہ لطيف اهو خيال هن طرح بيان ڪيو آهي:

تن تسبيح من مڻيو، دل دنبورو جن،

Gul Hayat Institute

تندون جي طلب جون، وحدت سر وڄن،
وحده لاشريڪ له، اهو راڳ رڳن،
سي ستائي جاڳن، ننڊ عبادت ان جي.

(شاهہ لطيف)

خواجہ محمد زمان لنواريءَ وارو فرمائي ٿو:

ستي ان شراب، جن سري سي سون ٿئا،
سمهڻ تن ثواب، ڪتڻ تن کي ڪيميا.

(خواجہ محمد زمان)

چرئن جنءَ چت ڪري، سڳ سيئي چن،
جي پائين پري مڙان، تہ مت موجي ڳن.

(شاهہ ڪريم)

شاهہ لطيف اهو خيال ڪيترن ئي بيتن ۾ بيان ڪيو آهي. هڪ بيت هيٺ ڏجي ٿو، جيڪو هن بيت جي پران معلوم ٿئي ٿو:

جي پائين جوڳي ٿيان، تہ سڳ سيئي چن،
وجي در دوستن جي، نانگا ڪيم نن،
پٽ تنين جي پن، جن پڇهي نہ پڇهڻو.

هي مثال نموني طور ڏنا ويا آهن، ورنہ بيا بہ ڪيترائي اهڙا مثال ملندا. هي مثال ائين سمجهڻ گهرجن، جيئن ٻار مان ٿوبو. فني سٽا جي لحاظ کان شاهہ لطيف جي بيتن جو بنياد بہ شاهہ ڪريم جا بيت آهن. شاهہ لطيف بہ ٻن مصرعن وارا بيت چيا آهن، پر گهٽ قدر ٻن کان مٿي مصرعن وارا بيت چيا اٿس. شاهہ ڪريم جا فقط ۾ بيت ٽن مصرعن وارا ملن ٿا. انهن بيتن جي خاص خوبي هيءَ آهي، تہ انهن جي پوئين مصرع ۾ وچ تي قافيو اچي ٿو. شاهہ لطيف جي سيني اهڙن بيتن ۾، جن ۾ ٻن کان مٿي مصرعون آهن، قافيو پوئين مصرع جي وچ تي اچي ٿو يعني بيت جي پوئين مصرع جي وچ تي قافيو جو اچڻ سنڌي بيت جي عام روايت ٿي ويئي، جنهن جي سيئي بيت جا شاعر پابندي ڪندا اچن.

اهوئي سبب آهي، جو شاهه ڪريم کي ”شاهه لطيف جو مبشر“، ”سنڌي ادب جو وهائو تارو“، ۽ ”سنڌي شعر جو چاسر“ چيو وڃي ٿو.

Gul Hayat Institute

فصل ستون

بيان العارفين

ترتيب

شاهہ ڪريم جي ملفوظات بيان العارفين سندس مريد محمد رضا سندس وفات کان 6 سال پوءِ سنہ 1038هہ (1628) ۾ مڪمل ڪئي. هن مختلف هنڌن تي وڃي، شاهہ ڪريم جي حياتيءَ جو احوال، سندس هدايتون، علم ۽ حڪمت جا قول ۽ بيت سندس مريدن کان معلوم ڪري قلمبند ڪيا. اهو احوال ۽ قول فارسي نثر ۾ لکيائين. انهيءَ احوال جي وچ وچ تي سنڌي بيت بہ آهن، جيڪي شاهہ ڪريم انهيءَ احوال هلندي پڙهيا. انهن بيتن مان گهڻا شاهہ ڪريم جا آهن. انهن سان گڏ ڪجهہ بيت قاضي قاضن ۽ ٻين سنڌي شاعرن جا بہ آيا آهن. ڪي هندي ۽ فارسي شعر بہ آيا آهن. سنڌي بيت پهريائين قديم زماني ۾ هلندڙ سنڌي رسم الخط ۾ لکيا اٿس، ۽ پوءِ انهن جي هيٺان فارسي نثر ۾ انهن جو ترجمو لکيو اٿس.

هيءَ ملفوظات مقدمہ، 7 بابن ۽ خاتمہ تي مشتمل آهي. ڪتاب جي منڍ ۾ حمد ۽ نعت کان پوءِ ڪتاب تاليف ڪرڻ جو سبب ڄاڻايو اٿس. ان ۾ هن پنهنجو مختصر تعارف بہ ڏنو آهي. ان مان معلوم ٿئي ٿو، تہ سندس نالو محمد رضا هو، مير دريائي ولد داروغہ گهر جو پٽ هو، ۽ ٺٽي جو ويٺل هو. سندس وڌيڪ احوال ڪونہ ٿو ملي.

منظوم سنڌي ترجمو

عبدالرحمان ولد محمد ملوڪ ڪاٺ ٻنيڻ، ويٺل ڪڇ ملڪ جو شهر پيچ، ان جو الف الشباع جي نظم ۾ سنڌي ترجمو ڪيو، ترجمي جو ڪم ربيع الاول سنہ 1213هہ (1798ع) ۾ شروع ڪيائين، ۽ يارهن باب ساڳي مهيني جي 20 تاريخ پورا ڪيائين. انهن يارهن بابن کي ”جلد پهريون“ نالو ڏنو اٿس، ۽ پوين پنجن بابن کي ”جلد ٻيو“ ٺهرايو اٿس. باقي پنج باب ڪڏهن ترجمو ڪيائين، ان جي تاريخ نہ ڏني اٿس. يعني هن فارسي نسخي جي مقدمہ، ستن بابن ۽ خاتمہ کي 16 بابن ۾ ورهايو آهي.

فارسي نسخي ۽ سنڌي ترجمي جي ڀيٽا کان پوءِ معلوم ٿئي ٿو، تہ ترجمو اصل مطابق آهي، ۽ ان ۾ ڪابہ ڳالهہ ڇڏي نہ وئي آهي، البتہ ڪٿي ڪٿي ٿورو مضمون وڌايل آهي، تہ جيئن ڳالهہ جي وضاحت

Gul Hayat Institute

ٿئي. ترجمو سنڌي ٻوليءَ جي ڪڇي لاڙي لهجي ۾ ڪيل آهي. ڪڇي لهجو ٻه لاڙي لهجي جي لڳ ڀڳ آهي.

قلمي ۽ ڇاپي نسخا

بيان العارفين جا جيڪي فارسي قلمي نسخا، ۽ منظوم سنڌي ترجمي جا جيڪي قلمي ۽ ڇاپي نسخا ملي سگهيا آهن، انهن جو وچور هن هيٺ جا ٿو:

1. پير حسام الدين وارو فارسي نسخو

هي نسخو 22x 17/8 سائيز ۾ آهي، ۽ 414 صفحن تي مشتمل آهي. هر هڪ صفحي ۾ 17 سٽون آهن. هي نسخو پير عبدالباقي ولد حافظ حبيب الله وينل هنگورجا تاريخ 17 صفر 1051ھ تي نقل ڪيو. محترم ڊاڪٽر دائود پوٽه جي لکئي موجب هن پنهنجو سڄو ڪتاب فقير ڏٽي پرتي بلڙيءَ واري جي اتاريل نسخي تان جوڙيو، جيڪو 15 صفر سنه 1196ھ جو نقل ڪيل آهي. هي نسخو ان کان قريباً ڏيڍ سؤ سال اڳ جو آهي، ۽ معلوم ٿئي ٿو، ته اصل نسخي تان نقل ڪيل آهي. هي نسخو صحيح صورت ۽ صاف اکرن ۾ لکيل آهي.

2. پير جهنڊي واري ڪتبخاني جو فارسي نسخو

هن جي سائيز ساڳي آهي. ڪتاب ۾ 448 صفحا آهن، ۽ هر صفحي ۾ 12 سٽون آهن. محمد سعيد عرف الهرڪئي سنه 1183ھ ۾ نقل ڪيو. نقل ڪرڻ واري ڪٿي ڪٿي روايتون ڇڏيون آهن، ۽ ڪي سنڌي بيت به حذف ڪيا اٿس.

3. منصوره ڪاليج وارو فارسي نسخو (م)

هي نسخو 18x 23/8 سائيز ۾ آهي. پويان ٻه ورق قاتل معلوم ٿين ٿا. قاتل ورقن کانسواءِ ڪتاب 606 صفحن تي مشتمل آهي، ۽ هر صفحي ۾ 15 سٽون آهن. محمد صالح ڪاتب سنه 1241ھ ۾ نقل ڪيو. ڪاتب اصل ڪتاب شروع ڪرڻ کان اڳ ڪجھ صفحا فارسي نثر ۽ نظم ۾ پنهنجي طرفان لکيا آهن. انهن ۾ شاهه ڪريم جي زندگيءَ جو مختصر احوال به ڏنو اٿس، ته شاهه ڪريم جي توصيف به ڪئي اٿس. نه فقط ايترو، پر شاهه ڪريم ۽ شاهه ڪريم جي توصيف به ڪئي اٿس. نه فقط ايترو، پر شاهه لطيف ۽ شاهه لطيف جي وفات جون ڪيتريون ئي تاريخون به ڏنيون اٿس.

Gul Hayat Institute

هي نسخو جيتوڻيڪ گھڻو پوءِ جو لکيل آهي، پر گھڻي قدر صحيح نموني اُتاريل آهي. عبارتون صحيح آهن، ۽ ڪٿي بہ ڪا ڳالھ ڇڏيل نہ آهي.

4. سنڌي ادبي بورڊ وارو بيان العارفين سنڌي قلمي (س)

هن جي سائيز 20x 30/8 آهي، ۽ منجهس 277 صفحا آهن. هر صفحي ۾ 17 سٽون آهن. ڪاتب سيد غلام شاھ قادري 4 ربيع الاول سنہ 1244 ھ تي لکي مڪمل ڪيو. هي فقط پهرين جلد جو نقل آهي. سنڌي تحرير جيتوڻيڪ قديم صورتخطي ۾ آهي. ان هوندي بہ صاف ۽ چٽي آهي. صحت جو پورو پورو خيال رکيو ويو آهي.

5. بمبئيءَ وارو سنڌي ڇاپو (بم)

هي ڪتاب ڏي سائيز جي 296 صفحن تي مشتمل آهي. هر صفحي ۾ ٻہ ڪالم آهن، ۽ هر ڪالم ۾ 21 سٽون آهن. هي ڪتاب مخدوم عبدالصمد ولد حاجي محمد مقيم مخدوم نورنگ زاده، ڪتب فروش ميرپور بٺورو، مطبع مرغوب هرديار بمبئيءَ مان سنہ 1293ھ (1876ع) ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو. ڪتاب لٿو ۾ آهي، ۽ خود ڇپائيندڙ جو ڪتابت ڪيل آهي.

ڪتاب جي پڇاڙيءَ واري نوٽ مان معلوم ٿئي ٿو، تہ ڇپائيندڙ اصلوڪي نسخي ۾ ڦيرڦار ڪئي آهي. نتيجو هي نڪتو آهي، جو هن ڇاپي نسخي مان ڪيترا سنڌي بيت حذف ٿي ويا آهن، ڪجھ قول بہ ڇڏجي ويا آهن، ڪيتريون عبارتون مختصر ٿي ويون آهن، ڪيترن هنڌن تي مضمون اڳي پوءِ ٿي ويو آهي، ۽ ڪن هنڌن تي مورڳو مضمون ئي غلط ٿي ويو آهي. نہ فقط ايترو پر قديم ٻولي بدلائي ان وقت جو مروج لاڙي لهجو رکيو ويو آهي، ۽ منظوم ترجمي کي آسان بنائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي.

هريسنگ وارو ڇاپو

هي ڪتاب وچولي سائيز ۾ ڇپيل آهي، ۽ 246 صفحن تي مشتمل آهي. هر صفحي ۾ ٻہ ڪالم آهن، ۽ هر ڪالم ۾ 35 سٽون آهن. هي ڪتاب لٿو ۾ ماستر هريسنگ ڪتب فروش سکر سن 1909ع ۾ اسلامي پريس لاهور مان ڇپائي پڌرو ڪيو. ڪاتب در محمد وينل لقمان (خيرپور ميرس) آهي، جنهن ڪتابت ۾ موجوده صورتخطي اختيار ڪئي آهي، البتہ ڪٿي ڪٿي اون اون جي بدران اءُ ۽ اين جي بدران ا=ا آندو اٿس.

Gul Hayat Institute

هي ڇاپو بمبئيءَ واري ڇاپي تان نقل ڪري ڇاپيو ويو آهي. البتہ ڪاتب لاڙي لهجي بدلائڻ جي ڪوشش ڪئي، جنهن ڪري عبارت ۾ مونجهارو ٿيو آهي، ۽ صحت بگڙجي وئي آهي.

(7) بيان العارفين جي ڇاپن ڪانسواءِ بيان العارفين تان هيٺيان ڪتاب جوڙيا ويا آهن، جن ۾ شاهہ ڪريم جا سمورا بيت، ۽ سندس ٿورا قول سنڌي نثر ۾ ڏنا ويا آهن. شروع ۾ شاهہ ڪريم جي حياتيءَ جو احوال آهي، ۽ سندس بيتن تي تبصرو آهي.

(الف) رسالہ ڪريمي

مرتب: مرزا قليچ بيگ، صفحا 20، سال 1904، سائيز 30x20/16 ٽائيپ ۾ ۽ موجود رسم الخط ۾.

(ب) شاهہ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام

مرتب: ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽو، صفحا 126، سال 1937، سائيز 23/8 18 ٽائيپ ۾ پيپلس پريس حيدرآباد ۾ ڇپيل.

(ج) ڪريم جو ڪلام

مرتب: ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، صفحا 224، سال 1963ع سائيز 18x23/8، پريس: قادري پرنٽنگ پريس لاڙڪاڻو، ڇپائيندڙ: سنڌي ادبي سوسائٽي، اسلاميہ ڪاليج سکر.

(8) بيان العارفين سنڌي (اڻ ڇپيل)

هي نسخو ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ڊاڪٽريٽ جي ڊگريءَ لاءِ نئين طرح سنواري سڌاري سنہ 1973ع ۾ سنڌي يونيورسٽيءَ کي پيش ڪيو. هن ۾ بيان العارفين سنڌي جي صحيح متن ڪانسواءِ مقدمہ، بيتن جي شرح ۽ تاريخي ڳالهين جي اپٽار آهي.

موجوده ڇاپو

هن ڇاپي جي متن جون هي خصوصيتون آهن:

1. سنڌي بيت، مختلف قلمي نسخن ۽ ڇاپي ڪتابن ۾ آيل سنڌي بيتن سان ڀيٽي، ڪوشش ڪري صحيح صورت ۾ ڏنا ويا آهن. حاشيءَ ۾ مختلف پڙهڻيون ڏنيون ويون آهن.

2. بيان العارفين مان فقط اهي قول سنڌي نثر ۾ ڏنا ويا آهن، جيڪي سنڌي بيتن سان لاڳاپيل آهن، ۽ بيتن جي مفهوم جي اپٽار ڪن ٿا.

Gul Hayat Institute

صورتخطي

موجوده صورتخطي 1853ع ۾ تيار ٿي. ان کان اڳ ۾ سنڌي بيت ۽ الف اشباع ۾ لکيل ڪتاب پراڻي رسم الخط ۾ لکيا ويندا هئا، جنهن ۾ ٺيٺ سنڌي اکرن لاءِ ڪي صورتون مقرر ڪيون ويون هيون. اهي بہ جدا جدا نمونن جون هيون. بيان العارفين فارسي جي قلمي نسخن ۾ جيڪي سنڌي بيت ڏنا ويا آهن، انهن جي صورتخطي بہ قديم نوعيت جي آهي. هن هيٺ اهڙو پيٽا جو چارٽ ڏنو وڃي ٿو: بمبئي واري ڇاپي وقت موجوده رسم الخط مروج ٿي چڪي هئي. ان هوندي بہ مٿين چارٽ مان معلوم ٿيندو، تہ بمبئي ڇاپي ۾ ڪي اکر پراڻي رسم الخط ۾ آيل آهن. هن ڪتاب وانگر اهڙي نموني جا ٻيا الف اشباع وارا مذهبي ڪتاب بہ اهڙي ئي نموني جي صورتخطي ۾ ڇپيل آهن. هيٺ ڏنل پيٽا جي چارٽ مان اها ڳالهہ واضح ٿيندي.

هاٽوڪي	ح	جھ	ھ	س	ٻم
ٻ	ب	ب	ب	ب	ٻ
ڀ	ڀ	ٻھ، ڀ	ب	ڀ	ڀ
ٿ	ٿ	ٿ	ت	ٿ	ٿ
ٽ	ٽ، ٽر	ٽ	ت	ٽ	ٽ
ٺ	ٺ	ت	ت	ٺ	ٺ
ڄ	ڄ	ڄ	ج	ڄ، ج	ڄ
ڃ	نج	نج	ج، نج	نج	نج
ڇ	ڇ	ڇ، چ	ڇ، ج	ڇ	ڇ
ڌ	ڌ، د	ڌ	د	ڌ، د	ڌ
ڏ	ڏ	ڏ	د، ڏ	ڏ	ڏ
ڍ	ڊ	ڊ	د	ڊ	ڍ

Gul Hayat Institute

ڙ	ر،ڙ	ر	ر	ر	ر
ڦ	ق	ق	پ، ف	ق	ق
ڪ	ڪ	ڪ	ڪ، ک	ڪ	ڪ
ک	ڪ، ک	ک	ڪ	ک	ک
ڳ	گ	ک، گ	ک	گ	ڳ
ڱ	نگ	نگ	ک	نگ	نگ
ڻ	ن	ن	رُن	ن	ڻ
ئون	وَ	وَ	وَ	وَ	وَ
اين	=	=	=	=	=

هاڙوڪي	ت	ب	ن	ص	ي	ج
ڃ	نج	نج	ڃ	ڃ	نج	ڃ
ڄ	ڄ	ڄ	ڄ	ڇ	ڄ	ڇ
ڌ	ڌ	ڌ	ڊ	ڌ	ڌ	ڌ
ڏ	ڏ	ڏ	ڏ	ڏ	ڏ	ڏ
ڍ	ڍ	ڊ	ڊ	ڍ	ڍ	ڊ
ڙ	ر،ڙ	ڙ	ر	ڙ	ڙ	ڙ
ڱ	ڱ	ڱ	ڱ	ڱ	ڱ	ڱ
اون	وَ					
اين	=	=	=	=	=	=

Gul Hayat Institute

ان ڪانسواءِ املا ۾ بہ اختلاف آهي. انهن ڪتابن ۾ م، نہ، تہ. لفظن سان اڳيان ملائڻ جا نمونا ملن ٿا، جهڙوڪ: تڪر= تہ ڪر، نلڪن= نہ لڪن، تجيڪو=تہ جڪر. "۾" وري پويان ملايو ويندو هو، جهڙوڪ: خلوت ۾= خلوت ۾، "سين" بہ ڪن ڪتابن ۾ لفظن سان پويان ملايل آهي، جهڙوڪ: اڪينسين= اڪين سين:

اهڃ

نمبر	نسخي جو نالو	اهڃاڻ
1	پير حسام الدين جي ڪتب خاني وارو فارسي قلمي	ح
2	پير جهنڊي واري ڪتبخاني وارو فارسي قلمي	جهہ
3	منصوره ڪاليج وارو فارسي قلمي	م
4	سنڌي ادبي بورڊ وارو سنڌي قلمي	س، سنڌ
5	بمبئيءَ وارو ڇاپو	بم
6	هريسنگ ڪتب فروش وارو ڇاپو	هر
7	رسالہ ڪريمي: مرزا قليچ بيگ	ق
8	شاهہ ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام: ڊاڪٽر دائود پوٽو	د
9	محمد رضا وارو اصلوڪو نسخو (هن نسخي جون پڙهڻيون ڊاڪٽر دائود پوٽي جي مرتب ڪيل ڪتاب تان ڪنيل آهن.)	ر

10	فقير ڏتي پرتي وارو نسخو	د
11	تنبيه الجاهلين، مطبع ڪريمي بمبئي، 1336ھ (1917ع)	ت
12	بدرالمنير: مخدوم عبدالله نرئي وارو، مطبع علوي بمبئي	ب
13	مصلح المفتاح: سيد علي محمد شاهہ، مطبع فيض سبحاني ڪوٽڙي، 1322ھ (1904ع)	ص
14	معراج نامون، مطبع ڪريمي بمبئي، 1332ھ (1913ع)	ن
15	سير بستان (قصص الانبياء)، تصنيف 1070ھ، مصنف محمد حسين، مطبع ڪريمي بمبئي، 1331ھ (1912ع)	ي
16	مجموعہ مدحيات، مطبع ڪريمي بمبئي، 1334ھ (1915ع)	ج

Gul Hayat Institute

باب پهريون

شاھ ڪريم جي ولادت ۽ پيري مريدي

شاھ ڪريم کي ننڍپڻ کان ئي سماع جو ڏاڍو شوق هوندو هو. ننڍپڻ وارن ڏينهن ۾ هڪ پيري سماع جي محفل ۾ ويندو هو، تہ ائين ڪندي سندس وڏو ڀاءُ اچي اتي نڪتو. هو ڪيس چماٽ هڻي اٿاري گهر وٺي ويو، ۽ وڃي والده جي اڳيان حاضر ڪيائينس. والده کي چوڻ لڳو ”منڙي امڙ، مون کي، هن کي هدايت ڪرڻ کان منع نہ ڪجانءِ. مان تہ علم نہ پڙهيس، پر هيئنئر هي بہ ٿو پري رهي. نبي ڪرم ﷺ جن فرمايو آهي، تہ علم کان خالي نہ رهجي، ۽ اپوجھہ نہ ٿجي. پنهي جهانن ۾ علم افضل آهي. هي وري علم پرائڻ ڇڏي وڃي ٿو سماع ۾ مشغول ٿئي. پاڻ کي ائين ڪرڻ نہ جڳائي.“ ان تي سيد صاحب پنهنجي ڀاءُ سيد جلال ڏانهن مخاطب ٿي هي بيت چيو:

ان در سنڌي مَڱڻي[7] اڳي اِيَ نہ هير[8]،
جِنءَ[9] ڊِگها) ڪري پير، سڄيون راتيون سمهي[10].

باب ٻيو

شاھ ڪريم جي بزرگيءَ جي تعريف ۾

• فقير حاجي سوري فرمايو، تہ ان وقت جيڪي بزرگ مون ڏٺا، انهن بزرگن کي واحد سان وصال جو ڪو وقت مقرر هو، پر حضرت شاھ ڪريم پنهنجي مالڪ جي محبت ۾ سدائين مستغرق رهندو هو.

• هڪڙي فقير ٻڌايو، تہ حاجي سوري وٽ ويس، ۽ ڪيس چيم، تہ ”حضرت شاھ ڪريم جا مريد چون ٿا تہ، حضرت سيد صاحب موليٰ جي مشاهدي ۾ سدائين مستغرق رهندو هو، اها ڳالھہ ڪيتري قدر درست آهي.“ حاجي سوري فرمايو تہ، اهي فقير پنهنجي قول ۾ سچا آهن. مون پنهنجي وقت جي ايڪويهن بزرگن، جهڙوڪ: مخدوم محمد اسماعيل جاڳو، سيد رڪن الدين جي خدمت ۾ رهيس، پر مون کي اهڙو مقصد حاصل نہ ٿيو، جهڙو سيد صاحب جي صحبت مان حاصل ٿيو.

• حاجي صابو سومرو مخدوم نوح جي مريدن مان هو. انهي فرمايو، تہ حضرت شاھ ڪريم کي سدائين موليٰ جو مشاهدو حاصل هو. جاڳڻ وقت توڙي سمهڻ وقت هو اهو مشاهدو ماڻيندو رهندو هو.

Gul Hayat Institute

• مخدوم نوح جي مريد بهاءالدين گوڏڙي فرمايو، تہ هڪ ڏينهن حضرت شاهہ ڪريم وٽ ويس ۽ ڪيس عرض ڪيم، تہ مون تي بہ اهڙي نوازش جي نظر ڪيو، جو مون کي بہ ائين مولىٰ جو مشاهدو نصيب ٿئي، جيئن اوهان کي حاصل آهي.

• حضرت بهاءالدين گوڏڙي فرمايو، تہ حضرت شاهہ ڪريم جيڪڏهن سمهي پوي، تہ هن جي اها ننڊ بہ اسان جي عبادتن کان بهتر آهي.

---

[1]. هوتچند گربخشاڻي، ڊاڪٽر: شاهہ جو رسالو جلد 1. سال 1923 ص 15 مقدمہ

[2]. لنڊن ص 323.

[3]. گربخشاڻي: شاهہ جو رسالو، جلد 1، ص- 66- 365

[4]. ايضا، ص- 447

[5]. ايضاً، ج 3، ص- 31

[6]. ايضاً ص- 447.

[7] مڱٽين (ق)

[8]. اڳيئي تہ هير (س)

[9]. جي (س)

[10]. هي لفظ (ق) ۾ ڪونهن.

نوٽ: شاهہ ڪريم جي بيتن جي اڳيان (1) (2) وغيره نمبر ڏنل آهي.

قاضي قاضن جي بيتن جي اڳيان ❊ نشاني ڏنل آهي.

ٻين شاعرن جي بيتن جي اڳيان • نشاني ڏنل آهي.

Gul Hayat Institute

باب پيون

حق جي واٽ جي طلب

• هڪ مخلص جو بيان آهي، تہ: هڪڙي ڏينهن ميان عبدالله سان گڏجي حضرت سيد صاحب جي خدمت ۾ ويس. گهڻا ڏينهن سندس خدمت ۾ گذارڻ کان پوءِ، جڏهن هڪ ڏينهن صبح جو موڪل گهريسون، تڏهن نصيحت ڪيائون، تہ ظاهر توڙي باطن ۾ هر وقت خدا کي ياد ڪندا رهجو، ۽ سندس محبت ۽ خوف دل ۾ ڌرجو. جيڪڏهن ياد نہ ڪندا، تہ الله تعاليٰ جي بارگاهہ ۾ شرمسار ٿيندا. خدا کي جيڪڏهن سندس قرب ۽ محبت جي ڪري ياد نہ ڪريو، تہ پوءِ اهو شرم ڪجو، تہ ڪهڙيءَ ڪچهريءَ مان ٿي آيا آهيون، ۽ ڪهڙي شخص سان ملي آيا آهيون. ائين چئي هي بيت فرمايائون:

(1) تُن چوءِ[1] الله هيڪڙو، وائي ٻي مَ سِکُ.

سچو[2] اکر من ۾، سوئي لکئو لکُ.

• فرمايائون تہ: فوت الانفاس قتل الانبياء (هڪ دم خدا جي ياد کان غافل رهڻ ائين آهي، جيئن هڪ نبي قتل ڪرڻ) ان مقولي جي سمجهاڻي ڏيندي فرمايائون، تہ جيڪو دم خدا جي ياد ۾ ڪٽجي ٿو، اهو رسول يعني "پيغام پهچائيندڙ" آهي، جيڪو ٻانهي جو پيغام ڌڻي جي دربار ۾ پهچائي ٿو. جيڪو دم الله تعاليٰ جي يادگيريءَ کانسواءِ ڪٽجي ٿو، اهو رب جي بارگاهہ ۾ نہ ٿو وڃي. يعني هڪ رسول يا پيغام پهچائيندڙ ختم ٿي ويو. انهيءَ ڪري پنهنجي دم جو خيال رکو، ۽ هرهڪ دم سان الله جو نالو وٺو. دم جڻ تہ اوهان وٽ الله جي امانت آهي. جنهن هر دم سان الله جو نالو ورتو، تنهن جڻ تہ امانت سلامت رکي. پر جيڪڏهن ڪنهن ان ۾ غفلت ڪئي، تہ ان امانت ۾ خيانت ڪئي.

• فرمايائون، تہ: جيڪو چوي ٿو، تہ هي ڪم ڪري، پوءِ الله تعاليٰ جو ذڪر ڪندس، تہ ان خطا ڪئي ۽ گمراهہ ٿيو. ڇاڪاڻ جو دنيا جا ڪم ڪڏهن ختم ٿيڻ جا ئي نہ آهن. هڪڙي ڪم کان پوءِ ٻيو نڪرندو. دنيا جي ڪمن جو مثال ائين آهي، جيئن واري جو پرڻ (گيچڻ) پري مٽي تي رکي ڊوڙڻ. جيئن پيو ماٺهو ڊڪندو، تيئن واري پٽي منهن ۾ پوندس.

• فرمايائون، تہ: طالب ڪي ائين نہ جڳائي، تہ جڏھن دنيا جو ڪاروبار ھٿ ۾ ھجيس، تہ ان وقت اللّٰہ تعاليٰ جي ذڪر کان غافل رھي. طالب لاءِ ان ۾ وڏو نقصان آھي، تہ دنيا جي ڳالھين مان واندو ٿي، پوءِ خدا کي ياد ڪري. پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(3) ذَڪين[3] ذاتِ[4] پئو،[5] ھِينُڙو لَہَ سنداڻَ[6] جِنءِ،

سنياري کي سَڄڻِين،[7] وِرچِي[8] تان نہ وئو.

• فرمايائون تہ: انسان لاءِ ٻيو ڪو اھڙو شرف ڪونھي. جھڙو اللّٰہ تعاليٰ قرآن شريف ۾ فرمايو آھي: فَاذكُرُوني اَذكُركُم. (مون کي ياد ڪر، تہ مان توکي ياد ڪريان.)

• فرمايائون تہ: فوت کان موت پلو آھي، ڇاڪاڻ جو فوت معنيٰ خدا کان غافل رھڻ، ۽ موت معنيٰ انسان کان غائب ٿيڻ.

• فرمايائون تہ: کير ۾ سنياڻ وجھي ٿانءُ ڪٽي ھلبو، تہ ڏونرو نہ ڄمندو. پر جيڪڏھن ٿانءَ کي ٿورو وقت ھڪ ھنڌ رکي ڇڏبو، تہ ڏونرو ڄمندو، ۽ ولوڙڻ کان پوءِ ان مان مکڻ نڪرندو. فڪر کان پوءِ ذڪر بہ انھيءَ مثال وانگر آھي. "اَلذِڪرُ بِلا فِڪرِ كَالّشَجَرُ بِلا ثمر" (فڪر کانسواءِ ذڪر ائين آھي، جيئن ميوي کانسواءِ وڻ.)

• ھڪ ڀيري فرمايائون تہ: ٻيا فڪر ڇڏي اللّٰہ اللّٰہ چئو. دنيا جون ڳالھيون، ۽ فلاڻو فلاڻو چوڻ ڇڏي ڏيو. پوءِ ھي بيت فرمايائون:

(4) چَرِئَنِ[9] جنءَ چِتُ ڪري، سگ سِپيئي[10] ڇِنُ،

جي پائيين پرِيءَ مِڙان،[11] تہ مَتِ موجِي ڳِنُ.

• ھي موقعي تي ساڳيو بيت ٿوري ڦيرڦار سان ھن طرح چيائون:

اٿي جُلُ چرئن جِنءَ، سگ سيئي ڇِنُ،

جي پائين پريءَ مڙان، تہ مت موجي ڳِنُ.

• فرمايائون تہ: جيڪڏھن ڪنھن طالب کان ڪو گناھ ٿي پوي، تہ ڪيس افسوس ڪرڻ نہ گھرجي. پر انھيءَ وقت يا غفار، يا غافر، يا غفور چئي. گھڻو افسوس ڪرڻ نہ لڳي، پر اللّٰہ تعاليٰ جي ذڪر ۾ مشغول ٿي وڃي. پوءِ ھي بيت فرمايائون:

(5) پريان سَندي ڳالَڙي،[12] جيڪو ٻِئي ڪري،

مَتِ موچِي ڪَنِ ڪري، تي ڪي[13] جَابُ[14] مَ ڏي.

فرمايائون تہ: اجوري يا ثواب جو خيال رکي عبادت نہ ڪريو. ڏٺي تعاليٰ فرمايو آهي، تہ مون کي ڪشف ۽ ڪرامت لاءِ ياد نہ ڪجو، پر شوق، محبت ۽ لقا پسڻ لاءِ ياد ڪجو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(6) وائي ہِي مَ پُلَ، مروئان[15] موران[16] پکڻان.

بلا سندو سَڄڻين،[17] هُو[18] هُلاچو هُلَ.

• فرمايائون تہ: ذڪر جلي (ظاهري ۽ بلند آواز سان) تمام گهڻو ڪريو. اهڙي زور سان ضرب هڻو جو پهرينءَ ئي ضرب سان دل پڃي پورا پورا ٿي پوي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(7) متيون ميڙي ڪانءِ، واڇا[19] ڪجي[20] وڃ پَوءِ،

جو تو سائِرِ پائيو، سو هُرَ ہوئِي ناهِ.

• فرمايائون تہ: دل جي گهراين سان ماڻهن سان ملي جلي نہ رهو. حرص و هوا ختم ڪري، پنهنجي مالڪ سان لَنو لڳايو. پوءِ هي بيت فرمايائون:

(8) هنيو ڏجي حبيب کي، لڳ گڏجن[21] لوڪَ.

ڪُڏيون[22] ۽ ڪَروتون،[23] اي پڻ سڳِر[24] توڪَ.

• روايت آهي، تہ هڪڙو پير مرد حضرت سيد صاحب جي خدمت ۾ آيو، ۽ چيائينس: "ڪراڙو ۽ ڪمزور ٿي ويو آهيان، ۽ هينئر عبادت نہ ٿو ڪري سگهان. اهڙي ڪا عبادت ڏسيوم جنهن ۾ تڪليف گهٽ ۽ اجر گهڻو هجي." تنهن تي حضرت سيد صاحب چيس، تہ "وڃي الله الله ڪر ۽ بيون ڳالهيون ڇڏي ڏي. هن کان وڌيڪ سٺي شيءِ نہ ملندءِ." پوءِ هي بيت فرمايائون:

(9) وهاڻيءَ ئِي وَڄ، تو نہ سَرَندِي[25] تَن رِي،

تان[26] سا وَڃِي پَڄُ[27]، پيئي جا ڪاڻِ[28] پرين سين.

• فرمايائون تہ: نبي ڪريم ﷺ وسلم فرمايو آهي، تہ مَنْ اَحَبّ شَيئاً فَاکثَرَ ذِکْرَہٗ" (جنهن ماڻهو جي جنهن شيءِ سان محبت هوندي آهي، اهو اڪثر ان جوئي ذڪر ڪندو رهندو آهي.) پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(10) جي جاڳَندي مَنَ ۾، سُتي پڻ سيئي،

مَنُ[29] پريان نيئي،[30] پڳهِيو پاڻ ڳري.[31]

• حضرت سيد صاحب جي هڪ مريد ٻڌايو، تہ هڪ ڀيري آءٌ سيد صاحب سان گڏ ڪنهن طرف تي ويس. ٻيا مريد بہ اسان سان گڏ هئا. هلندي مون ”هو“ جي ضرب هڻئين. اهو آواز ٻڌي ڊاڍي ٻچان لڳس، ۽ مون کي مخاطب ٿي چيائون: ”ان جي معنيٰ تہ ٻيا ذڪر نہ ٿا ڪن. جو انهن کي ٿو ٻڌائين.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(11) مُٺِ ڀيڙِيائي ڀَلي، جُه[32] اَپني[33] تہ واءُ،

جُهِ[34] ٻَڌَرِ وِڌِي[35] ڳالِڙِي، تہ ڇڏي وجي[36] ساءُ.

• فرمايائون تہ: پنهنجي خالق کان اها اميد رکڻ نہ گهرجي، تہ آءٌ سندس عبادت ڪريان، تہ ڪشف ۽ ڪرامت حاصل ٿئي. نہ فقط ايترو، پر خدا جو ذڪر، مشاهدي ۽ معرفت ماڻڻ يا غوث ۽ قطب ٿيڻ لاءِ بہ نہ ڪجي. پر محض خدا ڪارڻ (لوجہ الله) ذڪر ڪجي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(12) پاڻيهاري[37] سڀ ڪا، جا سِرِ گهڙو ڌَري،[38]

ڪا ليءِ سَندي[39] سَڄڻي، ڪا پورهئي ڪاڻ ڀري.

• هڪ ڀيري مريدن کي نصيحت ڪندي فرمايائون، تہ اوهان مان جيڪڏهن ڪو گهڻو پري مشرق ۾ رهندڙ هجي، پر خدا جو ذڪر ڪندڙ هجي، تہ اهو جڻ منهنجي ويجهو آهي. پر جيڪو ماڻهو اوڏو هجي، پر هڪ گهڙي بہ خدا جي ياد کان غافل ٿئي، تہ اهو مون کان ڏور آهي. پوءِ هي سنڌي بيت پڙهيائون:

(13) وَرَ[40] وِسَري تہ ڪوهُہ، پرِ وَرَ نہ وِسَرِئِوس،[41]

ڪو نہ چُوندو ڪَڏِهين،[42] تہ اَگُڻُ اُونداهوسِ،[43]

• احمد فقير رونجهي ٻڌايو، تہ هڪ ڏينهن مون حضرت سيد صاحب کان پڇيو، تہ ”قوت گذران لاءِ اوهان ڪهڙو ڪم ڪندا آهيو؟“ جواب ۾ فرمايائون، تہ: ”ڪوڏر هڻندو آهيان ۽ هر ڏيندو آهيان.“ ان تي وري عرض ڪيم، تہ: ”اهي ڪم ڪندي اوهان خدا کي ڪيئن ياد ڪندا هوندا؟“ تڏهن مرڪي جواب ڏنائون، ”الله تعاليٰ اسان کان ڪڏهن بہ وسرڻ جو نہ آهي. ان لاءِ هي مثال خيال ۾ رکڻ گهرجي: جڏهن ڪا عورت دلا ڀري مٿي تي رکي هلندي ويندي آهي، ان وقت اهي گهڙا ڪيس هلڻ ۽ ڪچڻ کان روڪيندا آهن ڇا؟“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(14) پاڻيهارِي[44]سِرِ ٻَهڙو، جَرَ[45] تي پَڪِي جِنءَ،[46]

اسان سَجَڻُ[47] تِنءَ، رهيو آهي روح ۾.[48]

فقيرجو ڪاڏو

• هڪ ڏينهن هڪ مريد سيد صاحب وٽ آيو. ڪيس ڪاٺ لاءِ چانور آڻي ڏنائون. جي ڪائي سيد صاحب کي چيائين: "سائين، مون اهڙو ڪاڏو اڳي تہ ڪڏهن نہ ڪاڏو آهي." پڇيائونس: "تڏهن واٽ تي چا ٿي ڪاڏءِ؟" وراڻيائين: جَون جو اٽو ساڻ ڪنيو هوم، ان مان ماني پچائي تي ڪاڌم." اهو ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو. هي بيت پڙهيائين:

(15) اسِين تِئان آئِيون،[49] جتِ ڪُونبو ناهِ،
وَجَهُون جي وِياهِ،[50] تہ پُڻُ مَتَهُون[51] لوئِيون.

• جيڪڏهن ڪو فقير ڪنهن وٽ اچي مهمان ٿئي، تہ ان کي جڳائي تہ ان کي قرض ڪڻي بہ ڪارائي، توڙي جو ڪيس هڪ درم جي بدران لک درم ڏيڻا پون. ان هوندي بہ سندس فائدو آهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(16) پَنجين دِرمين[52] دِرَمُ، ڪَدِ جي ڪي[53] سَجڻِين،
تہ پُڻُ توهِين[54] ڪَتِئُو جي سو سَرَءِ[55] ڪَمُ.

فقيرجي رهڻي ڪهڻي

• فرمايائون تہ: طالب کي گهرجي، تہ هو نڪرجي ڪُني جهڙو ٿئي، جنهن ۾ پاڻي وجهي باهہ تي رکبو آهي. پوءِ جيڪڏهن ڏاڍي تَوَ تي هڪ دم پچي پيو، تہ باهہ جي عذاب کان ڇٽي پوندو. پر جيڪڏهن سچو نہ پڪو ۽ ٽنگ ٿيس، تہ پوءِ گهڻا ڏينهن پيو عذاب سهندو. پوءِ هي بيت فرمايائون:

(17) جي مُنّ سَڌَ ڪِئا، پنيوران ٻَهار[56] تي،
جي سي[57] پِريَ سُئا، تہ هُونَدَ نہ ويا نِڪَري.

• فرمايائون تہ: طالب کي گهرجي، تہ جتي رات پويس اتي رهي پوي، پر سفر ۾ ڪنهن جو مهمان نہ ٿئي. جيڪڏهن ڪنهن ڳوٺ وٽ رات پويس، تہ ايستائين شهر کان ٻاهر ترسي پوي، جيستائين ماڻهو سمهي پون. جڏهن سمجهي تہ ماڻهو سمهي چڪا هوندا، تڏهن شهر ۾ وڃي. وڌيڪ فرمايائون، تہ فقير کي گهرجي، تہ اڪيلو رهي ۽ ماڻهن سان ميل جول نہ رکي. ڪنهن اهڙي هنڌ سچ ۾ وڃي رهي، جي ٻيو ڪوبہ نہ ڏسيس. هميشہ اڪيلو رهڻ سنو آهي، جيئن ماڻهو پنهنجو خزانو جهنگ ۾ وڃي رکندا آهن. محبوب بہ اڪيلائيءَ ۾ ئي ملندو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

Gul Hayat Institute

(18) وَرُسا سُجِيِ[58] ويڙ،[59] جتي سَجَڻُ هيڪَلو،[60]
سو ماڳوئي ڦيرِ،[61] جتي ڪوڙِ[62] ڪُماڙُوئين.[63]

• فرمايائون تہ: فقير کي گھرجي تہ خلق کان پري اڪيلو رھي. پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(19) جي تَجريدا نِڳَّيا،[64] پينا ۾[65] تَفرِيدَ،
ڪِنِين[66] ڪَڏهين،[67] تِئي،[68] هِنِين[69] ڏِياڙي[70] عِيدَ.

• فرمايائون، تہ فقير کي گھرجي، تہ پھريائين تجريد (ڇڙائي) جا حق پورا ڪري. ان کان پوءِ تفريد (خدا سان ھڪ ٿيڻ) جي معنيٰ معلوم ڪري.

• فرمايائون، تہ: تجريد جي معنيٰ آھي: جھان کان جدا ٿي، جھان وارن کان لاڳاپا ڇنڻ، ۽ تفريد جي معنيٰ آھي: فاني في الله ٿيڻ، ۽ پنھنجو وجود وڃائڻ.

• فرمايائون، تہ جيڪو چوي ٿو، تہ مان فقير آھيان، ۽ ائين بہ چوي ٿو، تہ خلق سان ميل جول رکڻ ۾ فائدو آھي، ۽ نقصان ڪونھي، تہ اھو فقير نہ آھي، ڪوڙي دعويٰ ٿو ڪري. پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(20) پَنيوران ہِ توکَ، ڪِہ[71] نہ نِٺا پاڻَ سين،
سِڪَڻُ[72] سُپيرِيَن سين،[73] ٻِئُو لاڳاپو سين لوڪَ.

• فرمايائون، اَلشّهَرَہُ اُفَہ وَلا ڪِنّ النّاسَ يُحِبُو نَها وَالْخُمُولُ راحة وَلا ڪِنّ النّاس لايَرضيٰ (شھرت ھڪ آفت آھي، پر ماڻھوان کي پسند ڪن ٿا، گمنام رھڻ ۾ راحت آھي، پر ماڻھوان کي پسند نہ ٿا ڪن.)

• فرمايائون، تہ: مَنَ مَدُ حَڪَ فَقَدُ ذَبحَڪَ (جنھن تنھنجي تعريف ڪئي، تنھن ڄڻ تہ توکي ڪٺو.)

• فرمايائون تہ: فقير کي ڪرامت ۽ مرتبي تي مرڪڻ نہ گھرجي، پر ھو بلند ھمت ھجڻ گھرجي. پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(21) وِنگا وَرَ پاڳِنِ،[74] گَھور اُبَتي گھوٽيين،[75]
سنيگِڙِين پَرَ ڏِئُو، وِٺا[76] ڪَڄَ[77] ڇَرنِ.

• فرمايائون تہ: روئڻ جا ويھہ قسم آھن، جن مان فقط ھڪ الله واسطي آھي، ۽ باقي 19 غير جي لاءِ آھن. پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(22) نِيِہُ نياپي نہ ٿئي، سَڏين[78] سيڻَ نہ ھُونِ،
ڪارِنِ راتِين،[79] رُتُ ڦڙا، جان جان نيڻ نہ رُونِ.

• فرمايائون تہ: طالب کي انهيءَ دل مان ڇا حاصل ٿيندو، جنهن ۾ حرص ۽ هوا جا خطرا آهن. پوءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

❊ سَجَڻ مَنجِ هئامِ، [80] مَنّ اتي وِئا او نِئا [81]
هيڏانہ هوڏانہ [82] هٽڙا، [83] هُنئِين جاڙ [84] وِڏامِ.

• فرمايائون تہ: عمل ڪانسواءِ علم اجايو آهي. انهيءَ ڪري علم سان عمل بہ ضروري آهي. طالب کي گهرجي، تہ پنهنجو وجود وڃائي. ائين ڪرڻ سان اهي الاهي راز هٿ ايندس، جيڪي فصوص ۽ لمعات ۾ بہ نہ ملندس، جيڪي سلوڪ جا مشهور ڪتاب آهن:

بيت

اونفي وجود ڪن ڪہ دريابي
سر ڪہ نيابي نہ فصوص لمعات.

• فرمايائون تہ: جيستائين طالب پنهنجو پاڻ قربان نہ ڪندو، تيستائين خدا جي معرفت حاصل نہ ٿيندس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(23) پيرِين [85] پاڻ وڃاءِ، [86] پاڻ وڃائي هوءُ لَہُ، [87]
تُهان [88] ڏارَ نہ سُپرين، مُ رُہ [89] مَنجهيين پاءِ.

• سندس هڪ مريد مجازي عشق ۾ گرفتار هو. ان ڏانهن هي بيت چوائي موڪليائون:

(24) مجازي مَ مِٽَ ڪر، اَڪِيُون اِيَ مَ قيِر، [90]
هارِيَ [91] حقيقتن [92] جي، پڇي ٿيين نہ پير. [93]
(25) اي مجازي ماءِ، [94] جي تو پائيا سُپرين، [95]
هاري [96] حقيقي پَري، [97] ڪَڇو [98] ڪوهُ [99] ٿيَاءِ.

• فرمايائون تہ: طالب کي گهرجي، تہ جڏهن بہ ڪنهن بزرگ کان ڪو خدائي سخن سڻي، تڏهن ماٺ ڪري ويهي دل ۾ گهرائيءَ سان اهو گفتو بڌي. جيڪڏهن اها ساڳي ڳالهہ اڳ بڌل هجيس، تڏهن بہ ائين نہ چوي، تہ مون کي انهيءَ ڳالهہ جي خبر آهي. اها دل جي ڏاڍائيءَ جي نشاني آهي. پوءِ هي بہ بيت پڙهيائون:

(26) هِي ڪَنَ [100] گاڏِهان [101] وڪٽي، ڪَنَ کي بِيا ڳِنيج [102]

Gul Hayat Institute

سَندي پِريان ڳالڙَي، تِنين سِين[103] سُڏيج[104]
(27) ڪَرَها ڪاميَا، جَرَاڻِيُو چونَہ پيوءِ،[105]
مُنّ[106] آن گهٽو سِڪارِئو، وَسا لَڏو[107] نہ هوءِ.
• فرمايائون، تہ: طالب ڪي گهرجي، تہ انهي ماڻهوءَ جيان ٿئي، جيڪو ماڪهڻ لاءِ ڦرندو وتندو آهي، ۽ وڻ وڻ ۾ نهاريندو وتندو آهي. ائين ڪرڻ سان اهڙي وڻ ۾ ماکي ملي ويندي اٿس، جنهن ۾ پهرائين گمان ئي نہ هوندو اٿس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:
(28) مُنڌ مَ مَنَہِ وِيُہِ، اِيي اوسَڙَڪُ[108] اس ۾،
تو سيئي سيڻَ ڪِئا، ڏور جَنين جو ڏِيُہ.
• فرمايائون، تہ: طالب ڪي گهرجي، تہ هيڪلائيءَ ۾ رهي، جيئن جيڪي ڏسڻو اٿس، سو ڏسي وٺي. ان جو مثال هن طرح آهي، تہ جڏهن درياهہ زور سان پيو وهندو، ۽ ان ۾ نهاربو، تہ پنهنجي صورت پاڻيءَ ۾ ڪڏهن بہ نظر نہ ايندي. پر جڏهن پاڻيءَ جو ٿانءُ پري ڀاهر رکبو، تہ پاڻي آترڻ ڪان پوءِ ان ۾ پنهنجي صورت ڏسڻ ۾ ايندي. پوءِ فرمايائون:
(29) جي لياڪا لوڪَ ڏُون،[109] جان جان سي نہ لِتاءِ،[110]
تان تان ٿئي نہ ماءِ، پورو پسڻ[111] پِريَ سين.
• فرمايائون تہ: جيستائين طالب حرص هوا ۾ گرفتار آهي، تيستائين هو خدا کان پري آهي. اها ڳالهہ هن مثال مان سمجهڻ گهرجي: ڪو ڏاند هَر جو هِريل آهي، پر مالڪ ڪيس ان ڪم مان ڪڍي ٻي ڪم ۾ لڳائڻ گهري ٿو. ان لاءِ جيستائين هو ان کي ٻک اُڄ نہ ڏيندو، ۽ هَر کان پري نہ رکندو، تيستائين ٻيو ڪم ڪڏهن بہ نہ ڪندو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:
(30) اَمَڙِ[112] ڪوءِ گهروءِ، مُنهان[113] ساتَڙو وجي نِڳَئو،[114]
هِنَيڙو[115] ڏيئي[116] وَتِ جَنءَ، مُنُ جِنءَ[117] تانہ بَروءِ.
• فرمايائون تہ: عام خلق جون ٻيڙيون هڪ طرف ٿيون هلن، ۽ حق جي طالبن جون ٻيڙيون ان جي ابتڙ هلنديون آهن. عالمن جي هڪڙي وات آهي، تہ طالبن جي ٻي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:
(31) چورِيءَ پاهَتُ[118] ڳَجَهہ سين، پَڌَرِ ناهِ اَرَتُ،
پِيرين[119] پاڻُ لَڪائين، تِهان پوءِ وَتُ[120]

Gul Hayat Institute

• نقل آهي تہ: هڪ پيري هڪ مريد سندس خدمت ۾ آيو. ان کي نصيحت ڪيائون، تہ جيڪو ماڻهو پاڻي نہ پئندو ۽ اڪيلو گذاريندو، اهو خدا کي جلد پهچندو. اهو ٻڌي اهو مريد وڃي اڪيلو رهڻ لڳو، ۽ پاڻي پيئڻ بہ ڇڏي ڏنائين. تان جو ڏاڍو ضعيف ٿي ويو. پوءِ هڪ ڏينهن ڏاند تي چڙهي سيد صاحب جي خدمت ۾ آيو، ڇاڪاڻ جو اڳي وانگر پنڌ هلي نہ ٿي سگهيو. خدمت ۾ اچي افسوس ظاهر ڪيائين، تہ کھڙو نہ چڱو ٿئي ها، جيڪڏهن اڳي وانگر پيادل اچي سگهان ها. سيد صاحب فرمايو: جنهن پنهنجو نفس ماريو، ان کي سواريءَ تي چڙهڻ روا آهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(32) سِڪان[121] جي نہ سُٽين، پارايا[122] پِريءَ[123] جا،
سي[124] ساڻِي نہ ٻُجهَٽا،[125] جي ڏِيين کي ڏين.[126]

• فرمايائون تہ: خلوت ۾ ويهڻ ان کي جڳائي، جنهن پاڻ کي پنهنجي پاڻ مان ڪڍي ٻاهر ڪيو هجي. ان کان پوءِ ئي ڪيس حجري ۾ وهڻ جڳائي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(33) ڳالِ اُو[127] هَيڪَڙي، جا مُنُ ڪالَ ڪِئي،[128]
پينَر ڪيمَ پَڪُتِئو[129] ٿيندي تان نہ ٿئي.

• جيڪڏهن ڪو اوهان کي نالي سان سڏي، تہ ان کي ٻيٽي مروت سان جواب ڏيو. پر جيڪڏهن اوهان کنهن کي سڏ ڪيو، تہ پهريائين "ميان" چئي، پوءِ سندس نالو وٺو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(34) تُندُ مَ تاءِ ڪُتاءِ،[130] ٻوڏُ چُوني[131] جيُ چوءُ،
جي پائين پِريَ مڙان، تہ ڏوهنُون[132] ڳن پاءِ.

فقير جو لباس

• فرمايائون تہ: هڪ پيري دل ۾ خيال آيو، تہ سٺي پوشاڪ پهريان، پر انهيءَ خيال کان نہ پاتم، تہ متان مريد حجت ڪن، تہ پير اوچو لباس پهريو هو.

• هڪڙي ڏينهن سيد صاحب سوار ٿي، مريدن سان گڏجي سير تي نڪتو. اوچتو هڪ شخص واٽ تي مليس، جيڪو درويشي، مجاهدي ۽ ترڪ لباس کان مشهور هو. ان وقت اچي چادر، اچي دستار، وڏا ۽ اڇا ڪپڙا پيل هيس. حضرت سيد صاحب سان اچي مليو. سيد صاحب ڏانهس نهاري فرمايو: "تون اهوئي آهين، جيڪو اڳي هوندو هئين." هو مطلب سمجهي ويو، ۽ هي بيت پڙهيائين:

• ڦِٽيون[133] ڪر ڦَڙَڪيون،[134] وَرَ وِنگائي پاءِ،[135]

Gul Hayat Institute

جا تنَ[136] اندرِ ڪاءِ،[137] سا[138] معلوم محبوب کي.

اهو بيت سيد صاحب کي نہ وڻيو، ۽ بچان لڳس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(35) فڪر ڪر ڦَڙَ ڪِيبنِ،[139] وَرَ وِنگائِي[140] لاهہ،[141]

سائي ساري هٿ ڪر،(10) سيڻَنِ جا سُهاءِ.

اهو ٻڌي ان شخص کي مات وٺي وئي، ۽ ڪن پوساٽيون هليو ويو.

• جيڪو گودڙي پائيندو، ۽ جلال ڪائيندو، اهو جيڪا دعا گهرندو، اها مستجاب ٿيندي.

• پرهيزگاريءَ جو لباس اهڙو آهي، جهڙو قرآن شريف جو حرف.

• هڪڙي ڏينهن سيد صاحب جي گودڙي فقير تڙ تي ڌوئڻ لاءِ ڪٽي ويا، ۽ پاڻ تيستائين لڱين اگهاڙو ويٺو رهيو. اٿين ڪندي سندس فرزند ميان حسين اچي اتي نڪتو، ۽ پنهنجي والد صاحب کي لڱين اگهاڙو ڏسي پنهنجي چادر لاهي ڪٽي، سندس ڪلهن تي وڌائين. سيد صاحب کي اها ڳالهہ نہ وڻي، ۽ چادر لاهي زمين تي رکي فرمائڻ لڳو: "سفيد چادر انهن کي ڍڪڻ گهرجي، جن جي دل بہ اڇي هجي. اسان کي اها اوڍڻ واجب نہ آهي." ان وقت هي بيت پڙهيائون:

(36) ڪاٽياريون ڪِيَ[142] ڪَنِ، عمر اڇا ڪَپڙا؟[143]

جني جا ٽرن ۾، وَرَ تا ويڻ سَهَنِ.

• فقير جو قوت اهو آهي، جيڪو وقت تي موجود ٿيو، لباس اهو آهي، جيڪو فرض وارا انگ ڍڪي، ۽ سندس اوتارو اهو آهي، جتي رات پويس: "قوت الفقير ما وجد و مالباسه ماستر، وسکنه حيث در لَه"

• گودڙي پهرڻ سندس عادت هوندي هئي. هڪ ڏينهن اها گودڙي اوڍي سيد جلال شيرازي وٽ ويو، جنهن اها گودڙي ڏسي کيس چيو، "اها گودڙي لاهي نہ ٿا ڇڏيو، ان مان ڪهڙو مرتبو ۽ ڪرامت حاصل ٿئي ٿي؟" سيد صاحب کيس جواب ۾ چيو: ان جو "جُبو" نالو مشهور آهي. قرآن شريف ۾ آيت آهي: "يا بَنِي آدَمَ قَدّ اَنْزَلنا عَلَيڪمُ لَباسَا يُوارِي سَوّاَتِڪمُ وَرِيشاً (الاعراف-26)"

(اي آدم جا اولاد، اسان اوهان تي پوشاڪ لاٿي آهي، جيڪا اوهان جي اوگهڙ ڍڪي ۽ زينت ٿئي ٿي.)

---

[1]. تنهنجو (س)

[2]. سچو (بم. هر)

* د ۽ غ ۾ پهريون نمبر بيت ڪري ڏنو ويو آهي. ق ۾ ٻيو نمبر آهي.

[3]. ڏڪيہ (بم، هر)

[4]. دات (س)

[5]. پيٽو (بم، هر)

[6]. سانڊاڻ (بم)، ساران (س)

[7]. سچو (س)، سچري (م)

[8]. وڃي (س) وائو (م)

[9]. چرئو (م)

[10]. مڙيئي (بم، هر)

[11]. ملان (بم، هر، ق)

[12]. ڳالهڙي (ق) (5) منهنجي (ق)، مهجي (س، بم)

[13]. تي (رد، ع)، تنهن (ق)،

[14]. جواب (بم، هر، س)

[15]. موئا (س)، مران (د، م،)

[16]. مورن (بم، هر)

[17]. سچو (س)

[18]. هي (س)

[19]. واجا (س، ق)

[20]. ڪجي (س، ق)

[21]. ڏجن (ن)، گڏجي (بم، هر)

[22]. گڏيون (بم، هر)، گڏ (س)، ڪڏي (ن)

[23]. ڪروت (ن)، ڪروٽ (س)، گروٽون (پم، هر

[24]. سڪر (س، بم هر)

[25]. سرندوءَ (ن، س، بم، هر)

[26]. تاسا (ق، بم، هر)، ساتا (س)

[27]. پڇ (ن، بم، هر)

[28]. ڪا (ن)، ڪا (م)

[29]. مون (ن)

[30]. پيئي (ن، پم، هر،)

Gul Hayat Institute

[31]. ڪري ق، ٻمر، هر، س)

[32]. جو(س، م، د، ع)، جي (ٻمر، هر، ن)

[33]. اپٽين (ق)، اپٽيائين (س)

[34]. جي (ن، س، م، د، ع)

[35]. پيئي (س)، وڏ ءِ(ق)

[36]. وئي (ن)

[37]. پاٽياري (ن، س، ٻمر، هر)

[38]. پري (س، ٻمر، هر)

[39]. وٽ (ن، س، ٻمر هر)

[40]. وَرَ (ق)

[41]. وساريوس (ن)

[42]. اکين (س)

[43]. اودائوس (ن، ٻمر، هر)

[44]. پاٽياري (ق، ٻمر هر)، پاهياري (س)

[45]. چر (ٻمر، هر)

[46]. پکي جي (س)

[47]. تي (س)

[48]. مناهور نہ وسري (س)

[49]. آيون (م)

[50]. جي وجون وياھ (د)، وجيون جي ويهاءِ (س)

[51]. مٿئون (م)، مٿي (س)

[52]. ڊمين ڊم (د)، درمين درم (م)

[53]. گڏجي لپءِ (س)، ڪيجي ڪي (ق)

[54]. توهر (جھ)، توئي (ڏ،ق)

[55]. سري (جھ، ڏ)، سرئو (ق)

[56]. ٻهر (ٻمر، ق، هر)

[57]. سي جي (ٻمر، ق، س)

[58]. سچي (س)

Gul Hayat Institute

[59]. ويڙھ (ھر)

[60]. ھيڪڙو (س،د)

[61]. پيِر (م)

[62]. ڪوڙُ (س، جھ)

[63]. ڪمايو (س، ھر، بم)

[64]. نڪتا (م)

[65]. منجھ (س)، تَنِ (ھر)

[66]. ڪِنِ (ھر، بم، س، د)

[67]. ڪڍھين (د، ھر، م، بم)، ڪڍھن (س)

[68]. نہ ٿئي (س)

[69]. ھن (س، د)، ان (ھر، بم،)

[70]. ڏھاڙي (بم، ھر، ڏ)، ڏھاٽي (س)

[71]. ڪنين (ھر، ب، د)، ڪن (س)، ڪي (ر، م،) ڪين (ق)

[72]. سڌ (م)

[73]. ۽ (د)، ئي (س)

[74]. پاگو (د، ن، م،)

[75]. ڪورابتي ڪوتين (ق)

[76]. وا (م)

[77]. ڪچ (جھ)

[78]. سڌي (جھ). سڌئين (ڌ)

[79]. راتين (د)، رات (س۽ ڌ).

[80]. ھئم (م)

[81]. مون ويني واءُ ٿئا (س، م، د)

[82]. ھيڏاھ ھيڏاہ (س)، ھيڏانھن ھوڏانھن (ھر)، ھيڏنہ (ق).

[83]. مھم (س)، ھنھي

[84]. جار (ق)

[85]. پھرين (ھر، بم، جھ، ڌ، ق)، پھريان (س)

[86]. واچاءِ (م)

Gul Hayat Institute

[87]. پهريان وڃاءِ پاڻ، وڃائي پاڻ وڃاءِ (س)

[88]. هوتُهان (س)

[89]. منجائي (س)، منجهائي (بم، هر).

[90]. پيير (بم، هر، ق، م) (بم، هر، ق، م)، پنيپي اي مَ پيير (س).

[91]. هاٽي (بم، س)

[92]. حقيقي (بم، هر)

[93]. سِر (بم هر، ق).

[94]. ماهه (س)

[95]. پانيان (بم، هر)

[96]. هاٽي (بم، هر، س)

[97]. پرين (بم، هر، د)

[98]. ڳجهو (بم، هر)

[99]. ڪوٽ (س)

[100]. ڪن هي (جهہ، بم هر)

[101]. گڏ هٽا (د)

[102]. ڪٽيج (بم، هر، س)، ڪن هي وڪٽي ڪن ڪي ٻيا ڪٽينج (بم، هر)

[103]. ساڻ (بم، هر، س)

[104]. تنين سين سٽيج پاراپا پرين جا (س)

[105]. جو اوتيو (جہ)

[106]. موهان (س، جهہ)، مون ان (ق)، آن (د)

[107]. پسالڏو (جهہ)، ساڪرو (م)

[108]. اوسر (جهہ ۽ ق)، اوسڙ (م ۽ د)

[109]. ڏوهه (س)، ڏونه (بم)، جا (جهہ، هر)

[110]. لتا (هر)

[111]. پسڻ پورو (بم، هر، م)

[112]. امڻ (س، امٹا (د)

[113]. مونئا (بم، هر، د)

[114]. نگرو (بم)، نڪري، نڪريو (ق)، نڪرئو (م، ر)

Gul Hayat Institute

[115]. جيرو (س)

[116]. ڏين (س)

[117]. جي (س)، جو (بم، هر)

[118]. پهت (س) (د)

[119]. پهرين (س، جهہ)

[120]. پهرين لڪاءِ پاڻ کي، پوءِ لڪاءِ وَتُ (س)

[121]. سگها (بم، هر)

[122]. پاراپنا (بم، هر)

[123]. پرين (بم، هر، س، ق)

[124]. ستئي (م)

[125]. پچٽا (م، جهہ)

[126]. جي تن کي تسيانہ ڏين (س)

[127]. اهائي (س)

[128]. ساجا ڪال ڪئي (س)، اوهائي هيڪڙي، جا مون ڳال ڪئي (بم، هر)

[129]. پڪنُو(جهہ) ٻِي من رڪئم پڪنئا (بم، هر)

[130]. تاءِ ڪتاءِ(ق)

[131]. جي ڏين (ج)

[132]. ڏهنون (ج)، ڏوهنئو

[133]. فڪر(س)

[134]. م فرڪي (س)

[135]. پِئو ڳڙپر ڪئو، ور وڪائي پيي (بم، هر)

[136]. تو(بم، هر، ق، ڏ،

Gul Hayat Institute

[137]. ڪائي (س)، ڪار (م)

[138]. معلوما (بم، هر)

[139]. م فرڪي (س)، پرڪي (بم، هر، ق)،

[140]. وڪائي (بم، هر)

[141]. لاءِ (بم، هر، جهہ)، پاءِ (س)

[142]. ڪيئن (بم، هر، س)

[143]. عمراچا ڪپڙا، ڪاٺياريون ڪِيَ ڪن (جهه)

شاديءَ بابت رايا

• فرمايائون تہ: طالب کي گهرجي، تہ ڇڙو رهي، ۽ ڪڏهن بہ نڪاح نہ ڪري. جڏهن ٻڌندو آهيان تہ فلاڻي طالب نڪاح ڪيو آهي، تڏهن گهڻو افسوس ٿيندو آهي، ۽ متي ۾ سُورُ پوندو آهي.

• عيال وارو ماڻهو ٻارن ٻچن ۾ ائين ڦاسي پوي ٿو، جيئن مڇي جار ۾. جيئن مڇي نڪرڻ جي ڪوشش ڪندي آهي، پر نڪري نہ سگهندي آهي، تئين هو بہ ڦاسي پوندو آهي. ان باري ۾ مثال ڏيندي فرمايائين، تہ جڏهن مڇي پن ۾ هوندي آهي، تڏهن نڪرڻ لاءِ ٽپا ڏيندي آهي، ٻيون مڇيون، جيڪي پن جي ٻاهران هونديون آهن، اهي وسهنديون آهن، تہ هن کي ڪو وڏو مال هٿ آيو آهي، انهيءَ ڪري هو اهو مال حاصل ڪرڻ لاءِ تڪڙو تڪڙو ڊوڙنديون آهن، ۽ نتيجو اهو نڪرندو آهي، جو وڃي ڦاسنديون آهن.

• هڪڙي مخلص مريد کان نقل آهي، تہ هڪڙي ڏينهن ڪيترا مريد ۽ خادم گڏجي حضرت سيد صاحب جي خدمت ۾ وياسون. جڏهن حجري وٽ پهتاسون، تڏهن ٻيا سڀ پنهنجي پنهنجي جاءِ ڏانهن راهي ٿيا، باقي مان ۽ ٻيو هڪ مريد هڪ حجري ڏانهن وڌياسون. چا ڏسون، تہ حضرت پير صاحب حجري ۾ ڪپڙو اوڍيون، پاسي پر ليٽيل آهي، ۽ مالڪ جي محبت ۾ مستغرق آهي. ٽي ڏينهن برابر وينا هئاسون، پر اسان کان ڪابہ خبرچار نہ ورتائون. آخر اهو خيال ڪري اندر حجري ۾ گهڙيس، تہ ڪين پيرين پئي موڪلائي وڃان. اوچتو منهن تان چادر لاهي، هٿ هٿ ۾ ڏيئي، احوال ورتائون، ۽ منهنجي ڇڙائيءَ جي تعريف ڪيائون. ان کان پوءِ چيائون: "مون ٻڌو آهي، تہ تنهنجي فلاڻي سنگتيءَ ٻي شادي ڪئي آهي، پر حقيقت ۾ طالب کي شادي ڪرڻ نہ گهرجي." پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(37) مَتارَڪا[1] ڳَيَرو ڳَرتُ[2] نہ ٻڌن گوڏِ،
آئيا اگڻِ[3] هوڏِ، سِرُ ڏئو سَرو پَنِ.[4]

هي پارسي بيت بہ پڙهيائون:

اي جوانِ تاتواني زن مڪن- چنبري پر خاڪ را برسر مڪن
اگر پارسا باشد و خوش سخن- نظر برنڪوئي وزشتي مڪن

Gul Hayat Institute

اگر زشت باشد زنِ نيڪخو- ولي گر زنِ بد خدايا پناھ

• فرمايائون تہ: جيڪو پائين، تہ مون کي مولا پاڪ ايتري سگھہ ڏني آهي، جو الله تعاليٰ جي ذڪر کان بہ غافل نہ رهندس، ۽ پارن پچن سان بہ پورو رهندس، تنهن کي نڪاح ڪرڻ درست آهي. جيڪو پاڻ ۾ ايڏي سگھہ ساري نہ سگھي ان کي نڪاح ڪرڻ نہ جڳائي.

• ڪي چون ٿا، تہ شادي سنت آهي. بيشڪ سنت آهي، پر نبي ڪريم ﷺ جن رات جو ايترو بيهي عبادت ڪندا هئا، جو سندن پير مبارڪ سجي پوندا هئا . اها بہ تہ سنت آهي، پوءِ اها سنت چونہ ٿا پاڙين؟!

• نقل آهي، تہ حضرت سيد صاحب هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد جي وهانَوَ تي ويا. واٽ تي هي بہ بيت پڙهندا ٿي ويا:

(38) جا تو گھيڙي[5] گَھتِ،[6] ما ڪَرِياڙي[7] مَڇڙا،
ان ڪُنڊيءَ ڪڍي ڪيترا، نيئي پَڇاڙِئا پَٽِ

(39) ڏُورا پَسي ڏورِ، جي وِئين[8] وِهرو ڪري،
ما ڪَرِياڙي مَڇڙا، هُندَ[9] نہ وِڏين هور.

علم بابت رايا

• فرمايائون: شَمَةٌ مِنَ المَعرِفةِ خَرمِنَ كَثُرَتِ الّعِلّمِ "

(معرفت جو هڪ اشارو، علم جي گھڻائيءَ کان بهتر آهي.)

• فرمايائون تہ: علم جا طالب گھڻائي ليندا، ۽ عليم جا طالب ٿورا ليندا، پوءِ قاضي قاضن جا هي بہ بيت پڙهيائون:

❋ ڪَنُز قُدُورِي ڪافيا، ڪِ[10] ڪِينَ پَڙِئو مِ[11]،
سو پارُئي[12] ٻئو ڪو، [13] جِئان پِرِي لَڌو مِ.[14]

❋ لوڪان نَحّوَ صَرّفُ، مُنّ[15] مُطالعُ سُپِرين،
سوئي پڙهئو سو[16] پڙهان، سوئي سو حَرّفُ.

• هي بيت بہ هڪ پيري پڙهيائون[17]:

(40) ڪَنُز قُدوري ڪافيا، جي پڙهي پَروڙئين سَپُ.

Gul Hayat Institute

تہ ڪَرَ مَنڊي ماڪوڙي، ڪوهہ ۾ پيئي ڪَڇي اُپُ.

• فرمايائون تہ: اَلعِلمُ بِلا عَمَلٍ كَشَجَرٍ بِلا ثَمَرٍ (عمل ڪانسواءِ علم ائين آهي، جيئن ڦَر ڪانسواءِ وڻ.)

• فرمايائون تہ: منهنجي اڇي مرضي ٿي، تہ ڪتاب ڪشف الاسرار جو مطالعو ڪريان. پر صابوءَ سومري، جيڪو زماني جي عارفن مان هو، چيو تہ: "مطالعي کي ڇڏي، فقط خدا کي ياد ڪيو." سندس انهيءَ نصيحت مان مون کي گهڻو نفعو حاصل ٿيو. پوءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

سيئي سيلَ[18] ٿِئامِ، پَڙئام[19] جي پاٽان،[20]
اَڪَرَ اَڳِئان اپري،[21] واڳون ٿي وَرِئامِ.[22]

ذڪر ۽ وصال

• هڪ ڀيري هڪ مريد سيد صاحب جي خدمت ۾ آيو. سيد صاحب کانئس پڇيو: "ذڪر ڪندو آهين؟" ان تي چيائين: "مون کان ذڪر تہ ڪونہ ٿو ٿئي، پر دل ۾ سو سدائين ان کي ياد ڪندو آهيان." اهو ٻڌي فقير کي چيائين: "جيڪو جنهن شخص جي طلب رکي ٿو، اهو چڱ سدائين ان کي ياد ڪندو رهي ٿو. ۽ ان جو ذڪر ڪري ٿو. جيڪو رزق جي طلب رکي، اهو وري "رزاق" جو نالو وٺي. الله جو نالو اهو وٺي، جيڪو دنيا جي جنهجهٽ کان آجو هجي، ۽ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(41) جيڪي گهران مَ وَج، جيڪي موٽ مَ سوهَٽي[23]
هيڪڙَيائي[24] هٿ ڪَرِ[25] ٻيون،[26] ڀيري پَجُ[27]

• هڪڙي ڏينهن هڪ مريد سندس خدمت ۾ آيو ۽ نهٺائيءَ مان عرض ڪيائين: "اوهان سيني کي فيض حاصل ٿيو آهي، پر عجب جي ڳالهہ آهي، تہ اجا تائين مون کي ڪوبہ فائدو نہ رسيو آهي. ان تي سيد صاحب چيس: "ائين چوڻ نہ جڳائي. تڏهن پلا توکي هن منزل تي ڪنهن پهچايو." پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(42) سوئي هيڏاه[28] سوئي هوڏاه،[29] سوئي، مَنِ وسي،[30]
تِنهين[31] سندي سوجهري، سوئي سو[32] پسي.[33]

• هڪ مخلص مريد ٻڌايو، تہ مون سيد صاحب جي مجلس ۾ حضرت سفيان ثوريءَ جو هي قول ٻڌايو: "انّما حَرَمَ الوُصُولَ لِيَقَنَع انّاصُولَ (اهڙي ملاقات حرام آهي، جيڪا اصول کي ٽوڙي.) اهو ٻڌي ڏاڍا

Gul Hayat Institute

خوش ٿيا، ۽ ڪيترا پيرا اهي ورجايائون. ان ڪان پوءِ مريدن ڏانهن منهن ڪري فرمايائون: خدا جي وصال لاءِ چار اصول آهن:

پاڻ کي گهٽي ڪائڻ کان روڪڻ، 2- ماڻهن سان ٿوري محبت رکڻ، 3- ننڊ ٿوري ڪرڻ، 4- الله تعاليٰ جو گهڻو ذڪر ڪرڻ.

جيڪي طالب انهن اصولن تي نہ هلندا، اهي واحد جي وصال کان وانجهيل رهندا.

شريعت ۽ طريقت

• شريعت خدا جي راهہ ۾ دروازي جيان آهي. جيڪو دروازو ڇڏيندو، اهو گمراهہ ٿيندو ۽ واٽ نہ لهندو. جيڪڏهن ڪو بادشاهہ جي دربار ۾ ويندو آهي، تہ دروازي کان ويندو آهي، پر جيڪڏهن دروازو ڇڏي پٽ ٽپي دربار ۾ ويندو، تہ بي ادب ۽ گستاخ چئبو ۽ سزا جي لائق سمجهيو ويندو.

• فرمايائون تہ: جيڪي ڪماليت وارا آهن، سي شريعت جا اهڙا تہ پابند آهن، جو جَوَ جيتري وزن جوبہ خيال رکن ٿا:

هما مردي تمامت در تمامي- ڪند با خواجگي ڪار غلامي

(اهو مرد انتها کي پهتو، جيڪو بزرگيءَ کان پوءِ، غلامي اختيار ڪري ٿو.)

• عابد جي نماز رڪوع ۽ سجدي سان آهي، پُر عارفن جي نماز وجود وڃائڻ سان آهي.

• خدا جي راهہ ۾ هٿن پيرن ۽ زبان سان نہ هلجي، پر دل جي حضور سان هلجي. پر جيڪڏهن دل ۾ ڪو شڪ شبهو جاڳيس، تہ ٻين کان پڇي تحقيق ڪري. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(43) جي پُڇٽا، سي نہ مُنجهٽا، جي پڇن سي وِيرَ،

جو لَڪَڻُ[34] مَنج ماڙُوئين، سو مڪڻ [35] منج [36] ڪير.

• فرمايائون تہ: محبوب جو راز ظاهر ڪرڻ معنيٰ، سر سٽيءَ ۾ ڏيڻ، جيئن منصور ڪيو، ۽ ان جو نتيجو ڏٺائين.

• فرمايائون تہ: محبوب توڙي طالب جي انتها نہ آهي، ڇاڪاڻ جو جيڪڏهن محبوب کي انتها هجي ها، تہ طالب کي بہ انتها هجي ها. انتها پڻ روحاني منزلن مان هڪ منزل جو نالو آهي. انهيءَ جي معنيٰ اها نہ آهي، جيئن عام ماڻهو سمجهندا آهن، تہ انتها کان مٿي ٻيو ڪو مقام ئي ڪونهي. ائين سمجهڻ غلط آهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

Gul Hayat Institute

44 چاڄرِ چڳيَرنِ، گهورَ نہ اچي گهاتُوئين،[37]

اڪيون اُنين سنديون، ڪَڏا ڪَرون پُڇن.[38]

(45) هَنُ تِتَهين[39] هوءِ، اُونيِ[40] ۾ اوڙاهہ جو،

اي ڪانيرو ڪوءِ، جو چاڄرِ ۾ چيُرون ڪري.

• مبتدي هجي توڙي منتهي تيستائين ڪابہ خبر نہ اٿس، جيستائين راز جي خبر نہ اٿس.

• حسب ۽ نسب تي مرڪڻ نہ گهرجي، چاڪاڻ جو اهو پڻ دنيا جي اسباب مان هڪ آهي. حقيقت ۾ پنهنجو پيءُ ڏاڏو پاڻ ٿيڻ گهرجي. اڄ اهو زمانو آيو آهي، جو مري ويلن جي ڪرامتن تي پٽ پوٽا مرڪن ٿا. پنهنجي جان کي جفا ڏيئي، چونہ ٿا پاڻ الله تعاليٰ جي عبادت ڪن. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(46) جي اُتَرجي لاهہ،[41] سچڻ سپ پَرڪِيا،

ري پاجي[42] ڪَتِئي، سُيَر ٻري[43] نہ باهہ.

• شريعت ۾ حقيقت ائين آهي، جيئن کير ۾ مکڻ سمايل هوندو آهي.

• طالب کي گهرجي، تہ جيڪڏهن ڪو ڪيس ايذاءُ رسائي، تہ دلگير نہ ٿئي. اهو سڀ ڪجهہ خدا جي طرف کان سمجهي ۽ ان جي بدلي ۾ تڪليف ڏيندڙ کي ڏک نہ ڏئي. مثال طور: جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن کي لڪڻ يا لٺ هڻي، ۽ اهو ماڻهو ان کان لڪڻ يا لٺ کسي پيچي ڇڏي، تہ اها بيوقوفي آهي. لڪڻ يا لٺ جو ڪهڙو ڏوهہ جو ان کي پيچجي. جنهن ڏک هنيس، ان کان ان جو بدلو وٺي، ۽ نہ لڪڻ يا لٺ کان. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

• چَندنُ چُورُ ڪَرِيندي، رتو مُرُهُ ڪُهاڙِ،

سچڻَ ڏَجڻُ نہ ٿئي، جي رُسي[44] سوءُ وارَ،

پَروڙِئو پَراڙِ،[45] تہ ڪرهيندي قرب تَيي[46]

• جيڪو وڻ خشڪيءَ ۾ هجي، ۽ سڪي وڃي، تہ ان جو علاج ڪري سگهجي ٿو، پر اهو وڻ جيڪو پاڻيءَ هوندي بہ سڪي وڃي، ان جو علاج ڪونهي.

• جيڪڏهن ڪو ماڻهو هڪ گهڙي ئي ديوانو ٿئي ٿو، تڏهن بہ چڱو، چاڪاڻ جو اها گهڙي تہ خوديءَ کان ڇٽي پوندو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(47) قرب ۽ ڪِبرياءُ،[47] ماءِ ملاقي نہ ٿئي

Gul Hayat Institute

صوفيءَ جي صلح ۾، پورُواِي پرِياءُ.[48]

• هڪ مخلص جو بيان آهي، تہ هڪ ڏينهن حضرت پير صاحب سان پئي ويس. نصيحت ڪندي فرمايائون:

(48) سڄڻ جان سَهُو،[49] تہ ڪَر[50] روح رُڃنديُون

سندو ڪاٿ ڪَهُو،[51] پُتوئي[52] پَرسهي.

• جيڪي چون ٿا، جيڪي ڪري ٿو، سو خدا ٿو ڪري، اسان کي طاقت نہ آهي، اهي پليل آهن. انهن کان ڪو پڇي، تہ جڏهن بک لڳين ٿي، تہ ڪاڏو چوٽا گهرن؟ چوٽا ٿانوءُ ڏوئي، ان ۾ پاڻي وجهي، باھ ٻارين؟ ان وقت چونہ ٿا چپ ڪري ويهي رهن، تہ جيڪي خدا کي وڻندو، سو ڪندو.

• ظلم سان ورتل هڪ ذرو، حق سان ورتل 70 ذرن کي نقصان رسائي ٿو.

• نقل آهي، تہ جڏهن دنيا وارا ماڻهو وٽس ايندا هئا، تہ انهن کي الاهي راز نہ سمجهائيندو هو، پر دنيا بابت ساڻن ڳالهائيندو هو ۽ هدايتون ڪندو هو، تہ جيئن دنيا ۾ نيڪ ۽ بلند اخلاق ٿي هلن.

• بي نمازي انهيءَ شخص کي چئجي، جيڪو سنت جماعت کي نہ ٿو رسي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(49) پَرِ ۾ پَچِي[53] پَرِيءَ کي، پَسِجي[54] پَرڏيهہ،

جتي[55] ساڄنُ سُپَجي،[56] ساهَ کي سو ساڙيهہ[57].

• طالب کي گهرجي، تہ خدا کي سڃاڻڻ جي خواهش نہ ڪري، ڇاڪاڻ جي جهڙيءَ طرح خدا کي سڃاڻڻ گهرجي، تهڙيءَ طرح ڪوبہ ان کي سڃاڻي نہ سگهندو. ان کي گهرجي، تہ پنهنجو پاڻ سڃاڻي. ائين ڪرڻ سان جيڪا معرفت حاصل ٿيڻي هوندس، اها حاصل ٿيندس. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(50) سَڏَ[58] نہ سلامي[59] ٿِئا، وَهِيءَ[60] نہ ورِئا[61] جي،

هاڻي تِنين[62] کي، ناهِ[63] ماڳ مليرِ ۾.

• نقل آندو اٿن، تہ هڪڙو فقير هوندو هو، جنهن جي دل ۾ گهڻا وسوسا هوندا هئا.. اهو فقير هڪڙي ڏينهن اچي حضرت سيد صاحب جي ڳوٺ وٽان لنگهيو. خادم هٿان سيد صاحب ڏانهن چوائي موڪليائين، تہ "پلائي ڪري ڪو ڪوزو موڪلي ڏيو." سيد صاحب هڪ ڪوزو موڪليس، پر فقير هي چئي موٽائي موڪليس، تہ "هي پراڻو ۽ ڪم آندل آهي، ڪو نئون موڪليو" سيد صاحب نئون

Gul Hayat Institute

ڪوزو ڏياري موڪليس، ۽ خادم ذريعي هي چوائي موڪليائينس: ”اي وسوسي! تون رڳو ڪوزن کي پوڇيندو آهين ڇا؟ وچي ڪي ڏينهن ڪنهن خدا جي مرد جي خدمت ڪر.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(51) پاڻيءَ اُتي[64] جهُوپِڙا، مورک اُڃَ مَرَنِ،[65]
دانهون ڪن مُنَنِ جِنءَ،[66] دَمُ نہ سڃاڻن.

- فرمايائون تہ: اَلمومَنُ مِرات المومِنُ (مشڪواه) (مومن مومن جو آئينو آهي.) انهيءَ موجب جيڪو جيڪڏهن ڪنهن مومن ۾ بدي ڏسي، تہ پاڻ ان ڪان پاسو ڪري. پر جيڪڏهن ڪنهن مومن ۾ ڪي خوبيون ڏسي تہ اهو اختيار ڪري.
- فرمايائون تہ: دنيا چار ڏينهن چار راتيون آهي. پهريون ڏينهن ۽ رات هي آهي، جيڪي هينئر گذرن ٿا، ٻيو ڏينهن آهي: هي سڄو جهان، ۽ رات بہ هڪڙو هي جهان آهي. ٽيون ڏينهن اهو آهي، جڏهن دم ٻاهر آهي، ۽ جڏهن اندر وڃي ٿو تہ رات آهي. چوٿون ڏينهن اهو آهي، جو پنهنجو پاڻ ۾ فنا ٿجي، ۽ باقي باالله ٿجي.
- الله تعاليٰ سيني ٻانهن کي بخشي، ۽ ڪرم ڪري جن چيو: لاَاِلہ الاالله محمد رسول الله

Gul Hayat Institute

باب ٽيون

نماز ۽ ورد وظيفا

• فرمايائون تہ: فقير کي گهرجي، تہ نماز سان گڏ ورد بہ پڙهي. ورد ڪانسواءِ جيڪا نماز پڙهي وڃي ٿي، اها ائين آهي، جيئن گهہ ڪانسواءِ طعام.

• فرمايائون تہ: جنهن کي رزق جي تنگي هجي، اهو هيءَ ترتيب اختيار ڪري: جڏهن پنهنجي گهر ۾ داخل ٿئي، تہ ٽي ڀيرا قل هوالله سورت پڙهي. ائين ڪرڻ سان الله تعاليٰ سندس گهر ۾ برڪت وجهندو، ۽ خوشحال ٿيندو.

• فرمايائون تہ: ماني کائڻ کان اڳ ۾ ٻئي هٿ ڌوئڻ گهرجن.

فرمايائون تہ: جيڪو ماڻهو پرائي پوک وٽان لنگهندي، سلن کي اهڙو نقصان پهچائي ٿو، جو اهي سلا وري نسري نہ سگهن، تہ ان جون ايتريون نيڪيون ناس ٿين ٿيون، جيترن سلن کي نقصان پهچايائين.

• فرمايائون تہ: جيڪو سمهڻ وقت ڪلمو پڙهندو، ۽ وري ننڊ مان اٿڻ وقت ڪلمو پڙهندو، تہ ملائڪ ان جي سڄي ننڊ واري رات عبادت ۾ شمار ڪندا.

• فرمايائون تہ: هر ڪنهن مسلمان سان عزت سان پيش اچجي. جيڪو ائين ڪندو، الله تعاليٰ ان جا گناهه بخشيندو.

• فرمايائون تہ: ان ماڻهوءَ کي وڏو اجر ملي ٿو، جيڪو ڪنهن ٻي مؤمن جي ڪم لاءِ ڊڪ ڊوڙ ۽ بحث مباحثو ڪري، ان جو ڪم سرانجام ڏئي ٿو.

Gul Hayat Institute

باب چوٿون

سوال جواب

• پڇيائونس: اکين، ڪنن، هٿن ۽ پيرن جو ڪهڙو ذڪر آهي؟

• فرمايائون: ڪنن سان جيڪي عجيب ڳالهيون ٻڌي، اهي الله تعاليٰ کان تصور ڪري. اکين سان جڏهن الله تعاليٰ جي قدرت پسي، تہ الله تعاليٰ جي تعريف ڪري، تہ هي سڀ انهيءَ خالق جي خلقت آهي، ٻي ڪنهن کي قدرت ناهي. هٿن ۽ پيرن جو اهو ذڪر آهي، تہ هٿن پيرن کي جيڪا حرڪت حاصل آهي، اها انهيءَ قادر مطلق کان سمجهجي.

• هڪ پيري ڪانئس هن بيت جي معنيٰ پڇائون:

• ڪارين ڪَنين ڪَڪَڙا،[67] ڪَرَهَہ وِلاڙَ[68] وجن،[69]

ويلو[70] ڪَنِ نہ وِڃَ ۾، نہ اوڳارَ يَجَنِ.[71]

• فرمايائون تہ: ان بيت جون ٻہ معنائون آهن: هڪڙي ”ڏينهن ۽ رات هلندا رهن ٿا ۽ بس نہ ٿا ڪن.“ ۽ ٻي ”حياتيءَ جا دم يا پساهہ، جي تڪڙا تڪڙا هڪ ٻي پٺيان گذرندا رهن ٿا.“

• پڇيائونس. يقين جي معنيٰ ڇا آهي؟

• فرمايائون: يقين جون ٽي معنائون آهن: 1- علم اليقين 2- عين اليقين 3- حق اليقين. جڏهن ڪو ٻڌي تہ، فلاڻي وٽ درياهہ آهي، تہ اهو ٿيو: علم اليقين. جڏهن درياهہ وٽ پهچي ۽ اکين سان ڏسي، تہ اهو آهي: عين اليقين. ۽ جڏهن ان درياهہ ۾ مستغرق ٿئي، تہ اهو آهي، حق اليقين.

• پڇيائونس: فقير خدا جي قرب ۽ مشاهدي جي طلب رکن ٿا، سو ڇو؟ فرمايائون: قرب، مشاهدا ۽ مراقبا گهڻن ئي نمونن جا آهن. اوهان جو اشارو انهن مان الائي ڪهڙن ڏانهن آهي؟ متان اهڙو مشاهدو طلبيندا هجو، جنهن ۾ ڪو مڪر ۽ فريب رکيل هجي، جيئن الله تعاليٰ فرمايو آهي:

”و مکروا و مکر الله و الله خير الماکرين.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(52) سوئي صلح سَجَڻين، سوئي ڦوڙائونِ،

والله خرالماڪرين، اِي هُي[72] ميڙائون.

• مخدوم ساهڙ (لنجار) پنهنجي مريدن کي فرمايو، ته جڏهن دم اندر نيون، تڏهن چئو الله ۽ جڏهن ٻاهر ڪڍو، تڏهن به چئو الله. پڇيائونس، ته ان مان ڪهڙو فائدو آهي؟ فرمايائون: ان مان اهو مطلب آهي، ته هرهڪ دم جو جدا ثواب آهي.

• پڇيائونس، ته مخدوم بلال پنهنجي مريدن کي فرمايو هو، جڏهن دم اندر نيون، تڏهن "هو" چئو ۽ جڏهن ٻاهر آڻيو، تڏهن "اِلا" چئو، ان جو مطلب ڇا آهي؟ فرمايائون: سڀ انبياء ۽ اولياء پوئين دم لاءِ ٿي رنا، ته مرڻ وقت دم الائي ڪيئن نڪرندو؟ انهيءَ ڪري جيڪڏهن آخري دم اثبات سان وڃي، ته اها الله تعاليٰ جي وڏي مهرباني.

• پڇيائونس: "عشق ۽ محبت ڇا آهن؟" فرمايائون: "ٻئي هڪ شيءِ نه آهن، پر ٻنهي ۾ فرق آهي." ڇيائونس "ڪهڙو فرق آهي؟" فرمايائون: عشق باهه جيان آهي، جنهن ۾ جيڪي وجهجي، سو سڙي رک ٿي وڃي، محبت جو مثال هن طرح آهي، ته ڪک، ڪنڊا، ڇيٽا ۽ ڪِرهڪ هنڌ گڏ ڪري اهڙيءَ طرح دونهي دکائجي، جو ان جو ٿورو ٿورو دونهون ٻاهر نڪري، ۽ ماڻهو ائين وسهن، ته انهن ڪکن ڪنڊن ۾ توءُ نه آهي، پر جڏهن ان کي کولين، ته اندر ڳاڙهي باهه ڏسڻ ۾ اچين.

• پڇيائونس، ته شيخ پٽي تي گهڻا ماڻهو اچن ٿا، سو ڇو؟ فرمايائون: شيخ پٽو نه آهي، پر اها ئي ذات آهي.

• پڇيائونس: فقيرجي معنيٰ ڇا آهي؟ فرمايائون: فقير لفظ ۾ چار اکر آهن، جن مان "ف" مان مراد آهي: طالب هميشه (خدا جي) فڪر ۾ رهي، "ق" مان مطلب آهي: هميشه قرار نه هجيس، "ي" مان مقصد آهي: خدا کان ياري گهري، ۽ ٻي جو خيال نه ڪري، ۽ "ر" جو مطلب آهي: هميشه رياضت ۾ هجي.

• پڇيائونس: ميران محمد جونپوري جڏهن سنڌ ۾ آيو هو، ته پاڻ کي مهدي ٿي سڏايائين، پر عالمن مخالفت ٿي ڪيس، اها ڳالهه ڪيئن آهي؟ فرمايائون: الله تعاليٰ بزرگن کي رتبا بخشيندو آهي، جي هو ماڻهن کان لڪائيندا آهن. ميران محمد جونپوري کي به اهڙو مرتبو عطا ٿيو هو، جو لڪي نه سگهيو. تنهنڪري پاڻ کي "مهدي" جو لقب رکايائين، ته جيئن ماڻهو ان جي مخالفت ڪن ۽ ڪيس سڃاڻي نه سگهن.

• پڇيائونس: خدا کي ڪيئن سڃاڻجي؟ فرمايائون: اهو ڪم تمام ڏکيو آهي، ان جي پهرين آزمائش اها آهي، ته الله تعاليٰ بندي کي تمام گهڻو مال متاع ڏيندو آهي. پر جيڪڏهن بندي مال متاع کي

Gul Hayat Institute

ڪجهه به نه سمجهيو، ته بهشت جي طلب دل ۾ وجهندس. پر جيڪڏهن بهشت ڏانهن به لاڙو نه رکيائين ته پوءِ ڏانهس هڪ نور موڪليندو، جيئن سمجهي، ته خدا جو نور آهي. جيڪڏهن ان تي به نه هر ڪجي، ته پوءِ وري ان ڪان به تيز نور موڪليندس، جيڪو اڳوڻي ڪان سئوڻو تيز هوندو. جيڪڏهن ان جي تجليءَ تي به موهت نه ٿو ٿئي ۽ انهن ڪان منهن موڙي ٿو، ته پوءِ خدا جي راهه ۾ ان لاءِ فقط هڪ پل رهي ٿي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(53) ڪاڪ وَٽِنِ[73] ساڻ، اوٺين[74] نه اورَڳِي[75]
جي ڳَڻَ هُوَنِ گهڻا، ته به راڻا توءِ[76] رُئندا وئا.[77]
(54) جاڳِي جاڳِي سسئي، جان هيجا هَٿَ وِڏاءِ،
تان سجي سيج پري ري، پُنو پَٽَر ناهِ،
نڪرندي ڇُٽاءِ، گهوڙا گَهرِ نه سُپَرِين.

• پڇيائونس: تجلي ڇا آهي؟ فرمايائون: زبان سان ان جو بيان ڪري نه ٿو سگهجي، پر فقط دل کي ان جي خبر پوي ٿي. پوءِ چيائون:

---

[1]. متارڪا (بم، هر)، متان رڪا (ق)

[2]. ويهي جي (جه)

[3]. اگر (بم، هر)

[4]. پئي (بم، هر)، پين سي (ڏ)، سروتي (م)

[5]. ڳيڙي (بم)

[6]. مت (بم، هر)، گت (ق)

[7]. ماگرياري (بم، هر، ق، س)

[8]. وهي (بم، هر، س)، ويهي جي (جه)

[9]. هڏ (بم هر، س)، هوند (ڏ)

[10]. ڪوڪو (1)، ڪوهه (د)

[11]. پڙهئام (س)، پڙهئوم (د، هر)

[12]. هين (بم، هر)

[13]. سوپاهم ڪين پڙهئوم (س)، سوپاڙ هين ڪو بيو (ق) سوپاڙهي ڪو بيو (بم، هر)، سوپارهي ڪو بئو (م)

[14]. پر لڏام (س)، جا اين پري لڏوم (م)

Gul Hayat Institute

[15]. مون (بم، ق)

[16]. سوئي (بم، ھر)

[17]. انهيءَ بيت بابت بيان العارفين ۾ اهو ڏيڪاريل ڪونهي، تہ شاھ ڪريم جو پنهنجو آهي، يا قاضي قاضن جو. مضمون ۾ سٽا جي لحاظ کان قاضي قاضن جو پيئو معلوم ٿئي.

[18]. سيلهہ (ھر)

[19]. ٿئم، پڙٿم (م)

[20]. پاڻ ليءَ (س، ھر)- پڙھئم جي پاڻ ليءِ، سي ٿي سيل ٿئام. (س)

[21]. اکراھوئي اڳيان (س)

[22]. وڙ ھٿام (س)

[23]. سنهڙي (جھ)

[24]. هيڪڙائي (س، بم)

[25]. ڪري (س، بم)

[26]. ٻئو (جھ)، ٻئائي (س)

[27]. نيئي (س)

[28]. هيڏان (د، م) هيڏا (جھ، س)، هيڏانہ (بم، ھر) هيڏا (جھ، س

[29]. هوڏان (د،)، هوڏا (س)، هوڏانہ (بم، ھر)

[30]. وساءِ (م)

[31]. تنهن (س، بم، ھر)، تهم (جھ)، تي هين (د، م)

[32]. تو (بم، ھر)

[33]. پسجي (بم، ھر)، ڏساءِ (م)

[34]. ۾ (د)

[35]. ڪلڪڻ (د)

[36]. ڪنا (بم، ھر)

[37]. ڪونہ اچي ڪاٿهين (ق)

[38]. ڪوڏا ڪريچن، اکراوني سنديون (س)

[39]. تتهم (س)، تتئين (م، د)

[40]. اوٿي (بم، ھر، ق)

[41]. لاڙ (بم، ھر، س)

Gul Hayat Institute

[42]. پري (بم، ھر، س)

[43]. نہ پاءِ (بم، ھر)، مَ پاءِ (س)

[44]. رسئي (س)، رُساءِ (م، ر)

[45]. ھي بيت پراڻ نالي شاعر جو معلوم ٿئي ٿو. علامہ دائود پوٽي مرحوم (ص 55) بہ اھو خيال ظاھر ڪيو آھي، پر بيتن جي ڳٽپ ۾ شاھ ڪريم جو بيت ڪري ڳڻيو اٿس. ھتي شاھ ڪريم جي بيتن ۾ نہ ڳڻيو ويو آھي.

[46]. ھيءَ مصرع س، جھ ۽ ق ۾ ڪونھي. بم ۽ ھر ۾ ھي سجو بيت ڪونھي.

[47]. قرب ڪبرياءِ (م، ق)

[48]. پريان (جھ)- پورو اي پرياءِ، صوفي جي صلح ۾ (بم، ھر، ق، س)

[49]. سئو (بم، ھر)

[50]. ڪجن (س، ق)

[51]. ڪھون (جھ)

[52]. بتو (جھ)

[53]. پچي (ق،س)، پري پچي (بم، ھر)،

[54]. پسجي ھي (س)

[55]. جت (ق)

[56]. سجي (بم، ھر)، سامھ ڪي (س)

[57]. سپرين سوئي سو ساٽيھ (س)، ساھ ڪي سو ساٽيھ، جتي ساڄن سنجھي (م، جھ)

[58]. ستڌ (بم، ھر)

[59]. تہ سلامي (جھ)

[60]. ناوھي (م)

[61]. ورٽا (م)

[62]. اتن (س)

[63]. ڪون (س)، ڪونہ (جھ)

[64]. متي (س)، اُتي (جھ)

[65]. اجرن (م)

[66]. مناجي (م)

[67]. ڪڪڙين (ر، جھ)، لڪڙين (م)

[68]. ولاڙيا (ق)

Gul Hayat Institute

[69]. ڪاري گهٽين ڪڪرين ڪرولاڙ وڄن (بم)

[70]. ويلو (م)

[71]. پڇڻ (جھ)، اوڪار پڇن (بم)

[72]. ايھم (س)

[73]. وٽي (د)

[74]. اوٺين (س،بم،ھر)

[75]. اورڪي (بم، ھر)

[76]. راٺا تو (جھ)

[77]. جي ھوا سرت سڄاڻ، تہ رئندا ئي رت وٺا (س)

55) مورڪ مور نہ ٻجهٽا، هيڏا هوڏا ڪن.

ڪَتَرَجن اکين ۾، سي ڪِي ٻِري[1] مِڙَنِ.[2]

• پڇيائونس: بزرگن چيو آهي، تہ طالب کي حاڪم وٽ وڃڻ نہ گهرجي، ڇاڪاڻ جو ان ۾ سندس نقصان آهي، ۽ اوهان حاڪمن سان ملندا رهو ٿا. اهو ڪيئن آهي؟ فرمايائون: بزرگن سچ چيو آهي. پر اسان انهن وٽ ٻي جي نفعي لاءِ وڃون ٿا، پاڻ لاءِ نقصان سهون ٿا.

• پڇيائونس: زال سان گڏجڻ وقت بہ خدا کي ياد ڪرڻ گهرجي؟ فرمايائون ان وقت بہ الله کي ياد ڪرڻ درست ۽ چڱو آهي، ڇاڪاڻ جو اهو خوشيءَ ۽ عيش عشرت جو وقت آهي. پوءِ هي بيت پڙهيائون.

(56) سا ڪِئو[3] سائي[4] ڪنِ، سُپيريان[5] جي[6] ڳالَڙِي،[7]

هيڪَڙائي سڪئا، ٻي نہ اُڄَهِي تَنِ.

• پڇيائونس: فقر جي معنيٰ ڇا آهي؟ فرمائون: فقير جا ٽي لفظ آهن. "ف" مان مراد آهي: فنا، "ق" مان مطلب آهي: "مولا پاڪ سان قرب"، ۽ "ر" جو مطلب آهي: "حق جي رويت."

پڇيائونس: خدا تعاليٰ پنهنجي ذات کي هنن صورتن ۾ ظاهر ڪيو آهي، تڏهن پلا بدصورت ڪهڙي چئجي؟ فرمايائون سڄو جهان سهڻو آهي، ڇاڪاڻ جو ان ۾ مولا پاڪ ظهورو ڪيو آهي.[8]

• پڇيائونس: هڪ ماڻهو اسان جي اڳيان هي بيت پڙهي ٿو، پر اسين حيرت ۾ آهيون ۽ معنيٰ نہ ٿا سمجهي سگهون:

• وائي[9] وڃيم شال، ۽ ڪَنين سين[10] ڪيَم سُٽان،[11]

جي پلو ڪري پالَ، تہ اکين سين انڌو ٿيان.

Gul Hayat Institute

• فرمايائون: انھيءَ بزرگ سچ چيو آھي، تہ ھو خدا جو دوست آھي، ڇاڪاڻ جو چيو اٿن: العارف لا ينظر ولا يسمع غيره ولا يتفكر غيره (عارف خدا کانسواءِ ڪنھن کي بہ نہ ٿو ڏسي، ڪنھن کي بہ نہ ٿو ٻڌي، ۽ ڪنھن بہ ٻي جو خيال نہ ٿو ڪري.)

Gul Hayat Institute

باب پنجون

حلم، تواضع ۽ مجاهدي جي بيان ۾

• نقل آهي، ته حضرت سيد صاحب جوانيءَ جو گهڻو عرصو هن طرح گذاريو: وڏي صبح جو فجر جي نماز جي بانگ ڏيندا هئا. تنهن کان پوءِ نماز پڙهي، مسجد ۾ گهڻو وقت وهندا هئا. ۽ ورد پڙهندا هئا. جڏهن سج نيزي جيترو مٿي ايندو هو، تڏهن اشراق جي نماز پڙهي گهر ايندا هئا، ۽ رڌڻ پچائڻ جي ڪم کي لڳي ويندا هئا. طعام تيار ڪري فرزندن جي اڳيان رکندا هئا. جڏهن ڪائي خوش ٿيندا هئا، تڏهن ڪاسو هٿ ۾ ڪٺي شهر ۾ نڪرندا هئا ۽ پني آٽي فقيرن جي اڳيان رکندا هئا. انهن کي ڪارائي خوش ڪري، ڏاند ڪاهي ٻنيءَ تي ويندا هئا. ٻنيءَ جو ٽڪرو ڪيڙي ڏاند ڇوڙيندا هئا ۽ پوءِ جهنگ ۾ ڏاندن لاءِ گاهہ ڪرڻ ويندا هئا. ان کان پوءِ منجهند تائين جو ڊڳا ڪاهي گهر ايندا هئا. اهو گاهہ ڏاندن کي وجهي، وضو ڪندا هئا ۽ اتي ئي ٻہ رڪعتون نفل پڙهي وڃي ٻپهريءَ جي بانگ ڏيندا هئا، ۽ سنت جماعت سان نماز پڙهندا هئا. تنهن کان پوءِ وري هر ڪاهڻ ويندا هئا. ٽيپهريءَ مهل ڏاندن کي پاڻي پياري گهر ايندا هئا ۽ انهن کي گهڻو گاهہ وجهي، وڃي ٽيپهريءَ جي نماز پڙهندا هئا. ان کان پوءِ سانجهيءَ ۽ سومهاڻي جي نماز پڙهڻ تائين وينا هوندا هئا. سومهاڻيءَ جي نماز پڙهي وري بہ اتي ئي وينا رب کي ياد ڪندا هئا، جنهن کان پوءِ اتي گهر اچي رڌ پچاءُ ڪري، فقيرن لاءِ پني ايندا هئا، ۽ ڪائڻ وقت انهن تي نظر رکندا هئا، تہ متان ڪو فقير بکيو نہ رهجي وڃي. جيڪڏهن ڪنهن فقير کي بکيو ڏسندا هئا، تہ پاڻ وارو حصو فقير کي ڪارائي ڇڏيندا هئا.

جڏهن سندن مريد، خادم ۽ فرزند ڪائي پي سمهندا هئا، تڏهن وضو ڪري نفل پڙهندا هئا. تنهن کان پوءِ ڳوٺ کان ٻاهر نڪري "راهوت" ۽ ٻين ڳوٺن ۾ ويندا هئا. جنهن جنهن ڳوٺ ۾ ويندا هئا، ان ڳوٺ جي مسجدن جو پاڻي ڀريندا هئا ۽ وٽ لاءِ ٻتر آٽي رکندا هئا. جڏهن ڪنهن مسجد ۾ ڪو مسافر ستل هوندو هو، تہ ان کي زور ڏيندا هئا. اهڙيءَ طرح ڳوٺن مان ٿيندا، ٻانهن سان درياهہ ٽپي، ٺٽي ايندا هئا. اتي اچي پهريائين ستين جي آستان (جنهن کي ننڍو گرهہ چوندا هئا، ۽ جنهن ۾ ست ڏيئرون نا بالغ ستل آهن)، ۽ شيخ جهنڊي پاٽيءَ جي زيارت ڪندا هئا. تنهن کان پوءِ مڪليءَ ٽڪريءَ تي اچي هرهڪ بزرگ ۽ وليءَ جي جدا جدا زيارت ڪندا هئا. ان کان پوءِ ٺٽي شهر ۾ اچي، هرهڪ مسجد جو پاڻي ڀريندا هئا، ۽ وٽ لاءِ ٻتر رکندا هئا. جيڪڏهن ڪنهن مسجد ۾ ڪو سمهيل ڏسندا هئا تہ، ان کي

جهٽ ڪن لاءِ زور ٻه ڏيندا هئا. پوءِ ”آر“ ڏانهن ويندا هئا، جتي شيخ پٺي جي مزار آهي. شيخ پٺي جي زيارت ڪري پوئتي موٽندا هئا. موٽ تي ٻين بزرگن جون زيارتون ڪندا ويندا هئا. تان جو جڏهن صبح صادق ٿيندو هو، تڏهن مسجد ۾ اچي صبح جي بانگ ڏيندا هئا. ماڻهو پاڻ ۾ چوندا هئا، ته حضرت پير صاحب وڏي صبح جو اچي ٿو بانگ ڏئي، شايد ننڊ ڪانه ٿي اچيس. صبح جو نماز پڙهڻ کان پوءِ مٿي بيان ڪيل دستور موجب وري ڪم ۾ مشغول ٿي ويندا هئا.

جوانيءَ ۾ ڪافي عرصو سندن اهو دستور رهيو، پر اها ڪنهن کي به خبر نه هوندي هئي. جيڪڏهن ڪنهن کي عجب لڳي ته هڪ رات ۾ ايترا پنڌ ۽ ڪم ڪيئن ڪندا هئا، ته اهو چئبو ته اولياء الله جي ڪارنامن کان بي خبر آهي، جن کي هڪ پير مشرق ۽ ٻيو مغرب ۾ رکڻ جي سگهه الله تعاليٰ ڏني آهي.

• نقل آهي ته: هڪڙي ڏينهن حضرت سيد صاحب جن هڪ هنڌان پلي جي مڇي ۽ ماني ڪائي مريدن، خادمن ۽ فرزندن سان گهوڙين تي چڙهي ڳوٺ اچي رهيا هئا. ساڻن ٻه ٽي ڪونرا پاڻيءَ جا ساڻ هئا، جن مان جنهن کي اڃ لڳي ٿي، تنهن پيتو ٿي. پر انهن مان پاڻ پاڻي ڪونه ٿي پيتائون، تان جو ڏاڍي اڃ لڳن، تڏهن به ڪنهن کي پاڻيءَ لاءِ ڪونه چيائون. جڏهن گهرن کي اچي ويجها ٿيا، تڏهن پڇيائون، ته ڪو پاڻيءَ ڍڪ آهي؟ جنهن تي فقيرن عرض ڪيو، ته جڏهن پاڻي هيو تڏهن توهان چيوئي ڪونه ٿي، هاڻي ته ڍڪ به ڪونهي. ان تي مريدن کي چيائون، اڳي اوهان کي انهيءَ ڪري نه ٿي چيم، ته متان اوهان کي پورو نه پوي.

• هڪ دفعي سيد صاحب جن فرزندن سان گڏجي، پنهنجي ٻنيءَ ۾ ڪر چونڊڻ ويا. سنگ چونڊيندي سندن هڪ فرزند بيهوش ٿي ڪري پيو. گهڻيئي سڏ ڪيائونس، پر جواب ئي نه ڏنائين. آخر ائين وسهڻ لڳا ته فوت ٿي ويو الائي ڇا؟ پر گهڻي وقت کان پوءِ سامت ۾ آيو. پڇيائونس ته ورندي ڇو نه ٿي ڏنيءِ؟ چيائين، ”بک جي غلبي ۾ بي طاقتيءَ کان جواب نه ٿي نڪتو.“ پوءِ سيد صاحب جن ڪيترا سنگ مهٽي، ٻوهي ڪيس ڏنا، تڏهن وڃي هلڻ جهڙو ٿيو. هڪڙي ڏينهن سندن وڏو فرزند ميان دين محمد ڪنهن شخص جا جَوَ ڪٽي، اڌ ٿوبو ان جو گهر کڻي آيو. ان کي ڇڙهي ڇنڊي، پيهي پچائي، وڏي شوق سان کائڻ لڳو، ته ائين ڪندي سيد صاحب آيو. اچي چيائين، ته مسجد ۾ هڪ بکارو فقير آهي، جيڪڏهن مانيءَ جو تڪر هجي، ته ڏيو. ميان دين محمد اها ماني کڻي کين ڏني، جنهن تي خوش ٿي

ماني ڪٽي فقير کي ڪارائي آيا. پوءِ گهر اچي چيائون، تہ هينئر اميد تہ بک اوهان جي ويجهو نہ ايندي ۽ اوهان جي حالت بهتر ٿيندي. ٿورن ڏينهن کان پوءِ ڪين معلوم ٿيو تہ سندن غيرآباد زمينون آباد ٿيون آهن. ان سلسلي ۾ پاڻ هي بيت پڙهندا هئا:

(57) پِنندي پرين سين، ويلا ڪَندي وَتُ،
ڪو پائِيندُءِ[12] مانيون، ڪو پائيندءِ[13] پَتُ.

• فرمايائون تہ: هڪ ڏينهن احمد آباد جي شهر ۾، جو گجرات ۾ آهي، هڪ فقير ڏٺم. دل گهٽوئي چيو تہ مون سان الله جي وات جون ڳالهيون ڪري، پر ڪجهہ بہ نہ ڪچيائين. ڪيترو وقت ماٺ ڪيون ويٺو رهيو، آخر آءٌ اٿي ڪڙو ٿيس، تڏهن هي بيت پڙهيائون:

هيڪو[14] جو اکر وِنگڙو،[15] گَرتُسي وڏي،
انڌاري گَهرِ[16] ديولا،[17] قِرقِرِجوت ڪري.[18]

• نقل آهي تہ: هڪ سال سنڌ ۾ اچي ڏڪار پيو. ماڻهو ويچارا بک ۾ باھ ٿيڻ لڳا. پر سيد صاحب جن تازا توانا هئا. سندن منهن مبارڪ ۾ قحط جو ڪوبہ اثر ڪونہ ٿي ڏٺو.

• نقل آهي تہ: هڪڙي ڏينهن ڪنهن مظلوم اچي سيد صاحب جن کي عرض ڪيو تہ "فلاڻو حاڪم منهنجي پلي مينهن زوريءَ ڪٽي ويو آهي. اوهان الله لڳ ان وٽ هلو تہ، من ڏئي وجهي" ساڻس گڏجي ان حاڪم وٽ ويا، جنهن سندن تعظيم ڪئي. هو ڳالهہ سمجهي ويو ۽ سيد صاحب جن کي چيائين تہ شايد هن مينهن لاءِ آيا هوندءُ، سا وٺي وڃو ۽ تڪليف معاف ڪجو. پر پلائي ڪري وري نہ اچجو." تنهن تي چيائونس تہ، "آئين نہ چوءُ. جيڪڏهن ڪو الله جي واسطي ڪم چوندو، تہ اسان کي اچڻ نہ ڏين، تڏهن بہ ايندا سين. جيڪڏهن اوهان لڪڻ هٽي ڪڍي ڇڏيندا، تڏهن بہ الله جي نالي تي ايندا سين."

• نقل آهي تہ: هڪڙيءَ رات بلڙيءَ جا ڪي ڏنار، درياھ جي ڪپ تي باھ ٻاري سمهي پيا. اسر جو سيد صاحب جن درياھ تي ڙ ڪرڻ آيا. تڙ ڪري جو نڪتا تہ، سيءُ ٿيڻ لڳن، جنهن ڪري باھ جي پرسان ويهي توءُ وٺڻ لڳا. جڏهن ڏنارن جي مٿس نظر پيئي ۽ پانيائون تہ، ڪو ڌاريو ماڻهو باھ تي ويٺو آهي، تڏهن ڏاڍي ڪاوڙ لڳن ۽ مٿن لٺيون وسائڻ لڳا. پاڻ ڪجهہ بہ نہ ڪچيائون، فقط ويٺا رهيا. جڏهن صبح ٿيو، تڏهن ڪيس سڃاتائون. پوءِ تہ پيرن تي ڪري پيس ۽ معافي وٺڻ لڳس. پاڻ چيائون تہ، مون

ڪي اهي لنئيون توهان نہ هنيون آهن، اهو ڄاڻي ٿو، اوهان جو وچ ۾ ڪي ڪين وڃي. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(58) وهُہ نہ ڏَمُرِئوءِ،[19] ڏِنوءِ[20] جي ڏاتارَ موهُہ[21]

ماڻِڪين[22] هَتَ پَري، پاٽا آڏو اُسَرِئوءِ.[23]

• نقل آهي تہ: هڪ رات حجري ۾ ٻاھر ٻاري سمهي پيا. ائين ڪندي هڪ شخص اندر لنگهي آيو، جنهن ڪي پنهنجي جاءِ ڏٺائون ۽ پاڻ ٻي پاسي ڪان سمهيا. جهٽ نہ گذري تہ ٻيو ماڻهو آيو، ان ڪي بہ جاءِ ڏيئي ٻي پاسي ٿي سمهيا. اهڙي طرح ڏھ ماڻهو آيا ۽ پاڻ هرهڪ کي پنهنجي جاءِ ڏيندا رهيا. صبح جو ڏٺائون تہ، سيني جي پيرن ڪان سمهيا پيا آهن.

Gul Hayat Institute

باب ڇهون

سخاوت جي بيان ۾

• نقل آهي تہ: هڪ دفعي حضرت سيد صاحب ڪن بزرگن ۽ مريدن سان ٽي ويا. واٽ تي جتي منزل ڪندا هئا، اتي صبح جو جهنگ مان ماني پچائڻ لاءِ ڪاٺيون ڪري ايندا هئا. سڀ بزرگ ڪين چوندا هئا تہ، اوهان ويهي رهو،مريد پاڻهي ڪاٺيون آڻيندا. تڏهن بہ ڪاٺيون آڻيندا هئا. سندن اهي اخلاق ۽ عادتون ڏسي، بزرگ پيا شرمسار ٿيندا هئا.

• فرمائيندا هئا تہ: مهمان کي ايترو کاڌو ڏجي، جو ڊڄُ ڪري کائڻ کان پوءِ هڪ ماڻهوءَ جي کاڌي جيترو بچي پوي. جي ائين نہ ڪيائين تہ، مهماني جو حق بجا نہ آندائين.

• نقل آهي تہ: هڪ دفعي ”حاجي سورو“، جو ڳوٺ ”ورهاڪي“ جو ويٺل هو، جو ”جوڻ“ جي طرف آهي، اچي سيد صاحب وٽ مهمان ٿيو. ان لاءِ قسمين قسمين طعام آڻي رکيائون. تنهن تي حاجي سوري ڪين چيو تہ، ”ايڏا طعام ڇو رکيا اَٿو، اسان تہ، هڪ ئي ڇڏائي نہ سگهنداسين.“ ورندي ڏنائون. ”اسانجي رسم اها آهي. اوهان کي جيڪي وڻي سو کائو.“

• نقل آهي تہ هڪ دفعي هڪ مسڪين اچي سوال ڪيو. ان کي هٽ تي وهاري، ويا شهر ۾ ان لاءِ پنڻ. پن مان ٽي خرار اَن ٿين، جو هڪ ڳڏهہ تي لڏي آڻي ان کي ڏنائون.

• نقل آهي تہ، هڪڙي پيري هڪ عورت هڪ ماني ڪڻي سيد صاحب جن جي خدمت ۾ آئي. ان کي ڏاڍي عزت ڏنائون، ۽ چيائون تہ: ”جنهن کي ڪجهہ بہ نہ هجي، تنهن هوندي بہ سخاوت ڪري تہ، ان جي تعريف ڪرڻ جڳائي. جنهن گهڻي مال دولت مان ڏنو تہ، اها ڪا وڏي ڳالهہ نہ آهي.“

Gul Hayat Institute

باب ستون

محبت ۽ شوق جي بيان ۾

• سيد صاحب جن اڪثر جهنگ ۾ ويندا رهندا هئا. هڪڙي ڏينهن هڪ فقير، جو سندن دوست هو، کين صلاح ڏني ته، جهنگ ۾ نه وڃو ته بهتر، ڇاڪاڻ جو اتي شينهن ۽ بيا ڦاڙيندڙ مرون رهن ٿا. اهو ٻڌي رهندو اڳي کان به گهڻو وڃڻ لڳا ۽ پري پري ٻيلي جي وچ ۾ وڃي وڏي شوق سان ٻوڙن کي پاڪر پائيندا هئا ته، من شينهن کائين. پر جتي به ويندا هئا ته، اتان شينهن ۽ مرون ڀڄي ويندا هئا ۽ ٻوڙا خالي هوندا هئا. ڪڏهن به ڪين ڪنهن شينهن يا مرونءَ هٿان ايذاءُ نه رسيو. بيت:

(59) مَتو[24] واهَڙُ ڪُنَ ڪري، سنبوبين[25] ساڄَ،[26]

پِري نه پِئا پَنَ ۾، [27] مُنُ پائيِندي واجهَ.[28]

• نقل آهي ته: فرمايائون ته، "دل ۾ خيال آيو ته، مست اگهاڙا ٿي گذاريون. ۽ هيءُ ڦڪائيءَ واري گوڏڙي لڱن تان لاهي ڦٽي ڪريون، پر جڏهن وقت جي عارف مخدوم نوح سان ملاقات ٿي، تڏهن اهو خيال دل تان لهي ويو." بيت:

(60) صورت ليکي هٿ، معنيٰ ليکي[29] ماروئين،[30]

عمر، مُنّ[31] جي چت، اوطاقون ٿَرِن ۾.

• نقل آهي ته: هڪڙي ڏينهن سيد صاحب، صبح جو مسجد جي پٽ سان رسو ٻڌي، هي بيت به ٿي پڙهيو ۽ زارو زار رنائون به ٿي. بيپهريءَ ڌاري زمين تي ڪري پيا ۽ ڳچ وقت کان پوءِ مس مس حال ۾ آيا ۽ اٿيا. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(61) جوري[32] اتي جَنِ، داغ تُهجو[33] داسَڙا،

تُنّ ڪِنءَ متا تن، چَنيسر چِت ڪَٽين؟

• نقل آهي ته: سيد صاحب جن فرمايو، "خدا جي عاشقن جا حجرا دوزخ جي تري ۾ هوندا." بيت:

(62) ڪُلاچِيَ[34] ڪُنا، موتي ڪونه آئِيو،

ڪِنين رَڃَ وڃائيا، ڪَنين توبَهَ تاءُ[35]

• هڪڙي خادم کان نقل آهي ته: هڪ ڏينهن سيد صاحب پنهنجي ڳوٺ وڃي رهيا هئا، مان به ساڻن گڏ هوس. الاهي شوق وجد، ۽ محبت ۾ اهڙا ته مستغرق هئا، جو ٻن پهرن تائين ڪجهه به نه ڪڇيائون.

Gul Hayat Institute

آءٌ پڻ، ماٺ ڪيون سندن ڪڍ ٿي آيس. انھيءَ استغراق جي حالت ۾ رستي جي پروڙئي نہ ٿي پيئن، مون کي ايتري چوڻ جي جرات نہ ٿي ٿي تہ: ھن طرف يا ھن طرف ھلو، تان جو وچي گپ چڪ ۾ ڪرياسين، جتان پاڻ ڇڏائي وري ھلڻ لڳاسين. جڏھن ڳوٺ جي ويجھو آياسين، تڏھن بہ ڪين پتو ڪونہ ٿي پيو تہ، ڪو گھر جي ويجھو آيا آھيون. پڪ ھيم تہ، ڳوٺ ڇڏي اڳي وھي ويندا، انھيءَ ڪري ڊوڙي وچي سندس اڳ ورتم، تڏھن وچي ھوشيار ٿيا ۽ گھر ڏانھن ھليا. پوءِ ھي بيت پڙھيائون.

(63) ڪُن ڪَلاچِيَ[36] پار، سَڏُ[37] نہ سُجي[38] ساٿيين،[39]
گھاتوئين سَندا مَڪُڙا، ڪي[40] تَڙِ بي نھارِ.[41]

• نقل آھي تہ: ھڪ پيري سيد صاحب جن کي امامن سڳورن جو قصو اچي ياد پيو. ڪيترو وقت زارو زار روئي، پوءِ مراقبي ۾ ٿي وينا. وري ڪنڌ مٿي ڪٽي امام حسين جو نالو ڪٽي، ڳچ مدت پئي ھنجون ھاريائون. اھڙيءَ طرح وري وري مراقبي ۾ ٿي وينا. وري ڪنڌ مٿي ڪٽي امام حسين جو نالو ڪٽي، ڳچ مدت پئي ھنجون ھاريائون. اھڙيءَ طرح وري وري مراقبي ۾ ٿي وينا ۽ امام پاڪ جو نالو وٺي گھڙيءَ گھڙيءَ ھاءِ ھاءِ ٿي ڪيائون، پر ڏک وچان ڳالھائڻ ئي نہ ٿي اڪلين. آخر ھي بيت چيائون:

(64) ڳورِيَ[42] بي نہ تاتِ، مِھار ئي مَنَ ۾،
جو[43] پُڻّ پيئي رات، تہ ھُو سائِرِ[44] ھوءَ سوھَٽِي.

• نقل آھي تہ، ھڪڙي ڏينھن ھڪ عورت، سيد صاحب جن جي خدمت ۾ آئي ۽ پنھنجي مڙس جي گلا ڪرڻ لڳي تہ، مون کي ماري ٿو ۽ نماز پڙھڻ کان جھلي ٿو. ٻڌڻ سان الاھي شوق جو مٿن غلبو ٿيو. ۽ ڪيترو وقت اکين مان آب ھاريائون. آخر ھي بيت پڙھيائون:

(65) ھوتُ نہ ڏنائون، ڏوھُ نہ ڏيان جيڏيين،
مٿي ڪري ھَٿَڙا، ھُندَ[45] مُنّ[46] جِنءَ[47] رنائون.

• نقل آھي تہ: ھڪڙي مريد، ھڪ ڏينھن سيد صاحب جن کي چيو تہ. ھڪ بزرگ ھوندو ھو، جو 12 سال لاڳيتو الاھي محبت ۾ آسمان ۾ اکيون وجھي ھڪڙي ھنڌ بيٺو ھو. فرمايائون تہ، ”جيڪي ان ڏٺو ھو، سو جي اسان ڏسئون ھا تہ، 24 ورھہ ائين بيٺا ھجون ھا.“ پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(66) مَجا[48] ڪِئا مُھانِ[49] ڪُلين[50] مٿي ڪِينرَا،[51]
سَپَڙُ جامَ سيٺانِ،[52] ويھِي راتِ وِرِوُھيو.

• نقل آهي تہ: هڪ ڏينهن سيد صاحب جن هڪ هنڌ اڪيلا ويٺا هئا ۽ هيءُ بيت پئي پڙهيائون:

(67) ڪِه[53] سَرَسندا هَنجَڙا، ڪتي[54] تا لَمَنِ،[55]

ٻجا مان پون، تہ من اڏامن من ۾.[56]

انهيءَ بيت چوڻ شرط محبت ۽ شوق مان اکين مان آب وهڻ لڳن ۽ روح جي ڪري طاقت نہ ٿين جو ٻي مصرع پڙهڻ، ۽ بيت پورو ڪن.

• نقل آهي تہ: سيد صاحب جن هي بيت اڪثر گهڻي شوق ۽ محبت جي وقت پڙهندا هئا:

(68) آيَلِ سوهڻو[57] رَڍ،[58] سوهَڻي ڪامَ وِسهَي،

سُتي هُئَڙا[59] گڏ، جان جاڳان تان ناهِ پِري.

Gul Hayat Institute

باب اٺون

سماع ۽ وجد جي بيان ۾

• جوانيءَ جي زماني ۾ هڪ دفعي سيد صاحب جن سماع پئي ڪيو، تہ راڳيندڙ هي بيت چيو:

اَڪَڙيون ملير ۾، جَنين راتو ڏينهہ،

عمر اَسائِن سين، هاٽي ڪندي ڪِيءَ.[60]

انهيءَ ٻڌڻ کان پوءِ ايتري قدر وجد ۽ شوق پيدا ٿين، جو ڪلهن واري چادر لاهي ڪٽي قوال کي ڏنائون ۽ پاڻ پنن اگهاڙن سان اندر حجري ۾ وڃي مراقبي ۾ ويٺا. ڳائيندڙ چادر موٽائي آڻي اڳيان رکين، پر پاڻ فرمايائون، ”موٽائي ڪڏهن بہ نہ وٺنداسين. ڏهہ ڪاسا نانگليءَ جي گهر پيا آهن، اهي بہ توکي بخشاسون، پيو بہ جيڪڏهن گهر ۾ هجي ها تہ، توکي ڏيون ها.“ پوءِ هڪ مريد کان اهي ڏهہ ڪاسا آڻائي راڳيندڙ کي ڏيڻ لاءِ چيائون.

• نقل آهي تہ: هڪڙي پيري سيد صاحب جن سماع ٿي ڪيو، ائين ڪندي هڪ راڳيندڙ بيت ڏنو، جو ٻڌندي ئي زمين تي ڪري پيا. ايتري قدر استغراق ۾ ٿي ويا، جو نہ ڪو لڱ ئي ٿي چرين، نہ ڪو جواب ئي ٿي ڏنائون. مريدن خادمن ڀانيو تہ شايد دارالبقا ڏانهن راهي ٿيا. ڪجهہ وقت کان پوءِ ڳائيندڙ وري پيو بيت ڏنو جڏهن آواز ڪن تي پين، تڏهن هوش ۾ آيا ۽ سماع کي لڳي ويا.

• نقل آهي تہ: هڪڙي ڏينهن سماع ڪندي متن حال اچي غلبو ڪيو ۽ الاهي محبت ۽ شوق سندن جٺي مبارڪ تي غالب پيو. ان وقت هي بيت پڙهيائون:

(69) ڏيهُہ[61] ڏِهائين[62] ناهِہ،[63] جتي پيرُ[64] نہ پکيا،[65]

تتي ڪاهوڙِيان،[66] وَرَ ڏيئي[67] وَڻَ چُوندئا.[68]

جيڪي بہ بزرگ ۽ مريد اتي حاضر هئا، تن سيني چيو تہ. سيد صاحب هن بيت چوڻ سان وڏو ڪمال ڪيو آهي. جڏهن اهو ٻڌائون، تڏهن ڪين چيائون تہ. اهو بيت سولو آهي، پر هيءُ سمجهڻ گهرجي:

(70) مُنّ[69] پِريان[70] جا پَکڙا، تِهان پَري ٿئا.[71]

اهو ٻڌي سڀ چپ ٿي ويا.

• فرمايائون تہ: سماع پڻ علمن مان هڪ علم آهي، جنهن ۾ ڪو بہ خطرو ڪونهي.

Gul Hayat Institute

• نقل آهي تہ: پيريءَ وارن ڏينهن ۾، اڌ رات جو اٿي سنڌي بيت چوندا هئا. جڏهن صبح جو حجري ۾ اچي وهندا هئا، تڏهن فقير ٻاهر اچي سرود سان سماع ڪندا هئا ۽ پاڻ ٻين فقيرن سان ٻڌندا هئا.

Gul Hayat Institute

باب نائون

توحيد جي بيان ۾

• فرمايائون، تہ ٿيڏو هڪ شيءِ جي بدران بہ ڏسندو آهي. اهو عيب ۽ نقص پاڻ ۾ اٿس، پر ڏوهہ ٻين کي ڏيندو آهي. پوءِ چيائون:

72 پائيون جان[72] نہ ڪِجَن، روئي ڌوئي اَڪَڙيون،[73]
جُر ڪجَر[74] جن اکين[75] ۾، سي ڪِنءَ[76] پِرِي[77] پَسَنِ.

• فرمايائون تہ: الله تعاليٰ سچ مثال آهي، نبي ڪريم ﷺ ان جي پرتوي جيان آهن، ۽ ٻي موجودات ان جو پاڇو آهي. پاڇي جو دارو مدار پرتوي تي، ۽ پرتوي جو سچ تي آهي. هاڻي جيڪڏهن ڪو شخص چوي، تہ هيءَ سموري روشنائي سج کان آهي، تہ سچ چيائين. اهڙيءَ طرح ڪائنات ۾ الله تعاليٰ جي نور ڪانسواءِ ٻي ڪابہ روشنائي ڪانهي، جتي ڪٿي سندس ئي نور روشن آهي:

• فرمايائون تہ: بزرگن فرمايو آهي، تہ جيڪي ظهور ۾ اچي ٿو، سو سڀ اهوئي آهي. هن انسان جي لباس ۾ بہ پاڻ کي ئي پڌرو ڪيو آهي:

آن پادشاهِ اعظم دربستہ بود محکم
پوشيده دلقِ آدم ناگاه برسر آمد.

(اهو وڏو بادشاهہ، جنهن پنهنجو دروازو محڪم بند ڪيو هو، سو آدم جو جامو پهري، اوچتو ظاهر ٿيو.)

پوءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

❊ لا لاهيندي ڪَنِ کي، لا مورهين[78] ناهِہ،
بلا[79] ري پريان، ڪِتِ[80] نہ ڏسي ڪِين[81] ٻئو.

ان بيت جي پران هي بيت فرمايائون:

(72) لا مَ لوڏي ڪَڍُ، اِلا مَ لاهِ[82] لِڪَ سين،[83]
جو مظهر سندو[84] ماڙوئين،[85] تہِ کي ڪَرِيين وَڏُ.

قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

سائر ڏيئي لَتَ، اوچي نيچي ٻوڙئي،[86]
هيڪائين هيڪ ٿئو، ويئي سَڀَ جِهَتَ.

Gul Hayat Institute

ان جي پيران ھي بيت چيائون:

(73) سائر ڏي نہ لَتَ، اوِچي نيچِيءَ سَيَ ڪِنهن[87]

نابودي نہ ٿئي،[88] اِي نا ديد جِهَتَ.

ان جو مثال اھا ساوڪ آھي، جيڪا زمين تي اڀري ٿي، پر پوءِ درياه جي ٻوڏ هيٺ اچيو نظر کان گم ٿيو وڃي. حقيقت ۾ ان سلوڪ کي نابود نہ چئبو، پر ان کي هستي آهي، جا درياه جي غلبي سبب گم ٿي وئي آهي.

فرمايائون تہ: جڏهن نڙ وارو نڙ وڄائيندو آهي، تڏهن نڙ جو آواز چوڌاري پکڙجي ويندو آهي. ماڻهو چوندا آهن، تہ نڙ ٿو وڄي. پر اهو ماڻهو، جيڪو نڙ وڄائيندو آهي، ان کي خيال ۾ ئي نہ آڻيندا آهن.

• فرمايائون، تہ بي صورت (ذات مطلق) صورت ڪثرت ۾ ظهورو ڪيو آهي. تنهنڪري بي صورت کي صورت ۾ ڏسڻ گهرجي. حقيقت ۾ هيءَ صورت هرگز نہ آهي، پر اهائي بي صورت آهي. پر بي صورت کي صورت کانسواءِ ڏسي نہ ٿو سگهجي.

تمثيل ڏيئي فرمايائون، تہ جيڪڏهن جدا جدا رنگن وارن شيشن ۾ پاڻي وجهبو تہ، هرهڪ شيشي ۾ پاڻي شيشي جي رنگ وارو ڏسڻ ۾ ايندو، پر حقيقت ۾ سيني ۾ ساڳيو بي صورت پاڻي آهي.

• فرمايائون تہ: اللّٰہ تعاليٰ فرمايو آهي، تہ اول ارادو ڪيم، تہ پنهنجي صفت ظاهر ڪريان، تہ جيئن منهنجي جمال جو جلوو ظاهر ٿئي. انهيءَ ڪري نبي ڪريم ﷺ جي نور مان هي جهان خلقيم ۽ ان کي پنهنجو آئينو بنايم، تہ جيئن پاڻ کي ان صورت ۾ پسان. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(74) ڪا جا پَرِ پريَن، نہ سا ٻُڌي نہ سُئي،[89]

مَتيون سَڀِ مُنجهَنِ اِهي[90] ڏِٺي قضيي.

• فرمايائون تہ: اللّٰہ تعاليٰ فرمايو آهي، كُنتُ كَنزاً مَخفِياً فَاَحبّبَتُ اَنّ اُعرِفَ فَخَلقَتُ الّخَلَق[91] (مان هڪ مخفي خزانو هوس، پوءِ مون پسند ڪيو، تہ پاڻ کي سڃاڻرايان. پوءِ مخلوق کي پيدا ڪيم.) پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(75) پاڻ[92] ئي سلطان، پاڻ[93] ئي ڏي سَنيهَڙا،

پاڻ[94] ڪَرِ پاڻ لهي، پاڻ سُڃاڻي پاڻ.

• فرمايائون: الله تعاليٰ جو فرمايو آهي، "ياايها الذين آمنوا" (يعني: اي ايمان وارو) سو اهو خطاب پاڻ ڏانهن اٿس، ٻي ڪنهن ڏانهن نہ سمجهو. پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(76) اسين سڪَهُون[95] جَنِ ڪي، سي[96] تا اسين پاڻ،
هاٿي وَڃُ گمانَ، صحيح[97] سُجاتا[98] سُپَرين.[99]

• فرمايائون تہ: "لا فاعِل في الْوُجودِ اَلا الله" (الله ڪانسواءِ وجود ۾ ڪوبہ ڪم ڪرڻ وارو ڪونهي.) پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(77) توکي توڙائين، "لا" سين لاتائون،
اجا پڻ آئون، واريون وجهين وچ ۾.

ان ڪانسواءِ قاضي قاضن جو هي بيت پڙهيائون:

"لا" لاهيندي کَنِ ڪي، "لا" موراهين[100] ناهِہ،
بلا،[101] ري پريا، ڪِتِ نہ ڏسي[102] ڪوهِئو.

ان جي رد ۾ سيد صاحب هي بيت پڙهيو:

"لا" مَ لوڏي کَڏُ، "الا" مَ لاهَہ لِڪَ سين،
جو مظهر سندو ماڙوئين، تہِ ڪي کَريين وَڏُ.

• فرمايائون تہ: اَلَحَقيقَتُ سار فِي الاَ ڪوان (يعني: "حقيقت دنيا جي هر شيءِ ۾ سمائجڻ واري آهي.)

تنزيہ ۽ تشبيہ

• فرمايائون تہ: تنزيہ ۽ تشبيہ هڪ شيءِ آهن، پر نالا ٻہ اٿن. تنزيہ عين تشبيہ آهي، ۽ تشبيہ عين تنزيہ آهي، پر فقير ڪي ٻئي گهرجن. چاڪاڻ جو پکي هڪ پَرَ سان اڏامي نہ سگهندو آهي. تشبيہ جي معنيٰ آهي: هن موجودات ۾ جيڪي ٻن اکين سان ڏسجي، ڪنن سان ٻڌجي، يا جيڪي بہ قول يا فعل صادر ٿين، اهي سڀ خدا کان سمجهجن. تنزيہ جي معنيٰ آهي: جهان ۾ جيڪو بہ موجود آهي، سو سڀ اهوئي آهي، ٻيو ڪجهہ بہ نہ آهي.

• تمثيل: فرمايائون، تہ بيابان ۾ ماڻهو پري کان رڄ ڏسي سمجهندو آهي، تہ پاڻي آهي، پر جڏهن ويجهو ويندو آهي، تہ ڪجهہ بہ ڏسڻ ۾ نہ ايندو اٿس. هي جهان بہ رڄ مثل آهي، جنهن کي ماڻهو ڪا شيءِ سمجهن ٿا، پر حقيقت ۾ ڪجهہ بہ نہ آهي، جيڪي آهي، سو پاڻ آهي.

Gul Hayat Institute

• فرمايائون تہ: پير يا مرشد جي جسم مان مولا کي پسجي. ان ڪانسواءِ غير جو خيال بالڪل نہ آڻجي.

پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(78) جِہ[103] سَرَ سَندو نُورُ، جيلاھُ[104] سو سونھون[105] ٿبي،

تيلاھ[106] لَيَنِ سپرين، ڳالِ [107] لَھِجي[108] مُورُ.

• فرمايائون تہ: سُبحانَ مَنّ اَظھَرَ الاشياءَ وَھُوَ عَينھَا (پاڪ آھي اھو، جنھن شِين کي ظاھر ڪيو، حالانڪ اھوئي ان جو عين آھي.) پوءِ ھي بيت پڙھيائون[109].

سوئي ھيڏان، سوئي ھوڏان، سوئي مَنِ وَسي،

تَنھِين سندي سوجھري، سوئي سو پسي.

• فرمايائون تہ: سلوڪ جي واٽ ۾ سڀ عاجز آھن. ڪنھن بہ ان جو پرو پاند نہ لڌو آھي. جيڪو چوي، تہ آءٌ اھو علم ڄاڻان ٿو، تہ پڪ سمجھو تہ، ان کي ڪجھ بہ نہ ٿو اچي. پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(89) آھي اُھجائو،[110] پير پريان جو جيڏيون،

جِنين ساڃائو،[111] تِنين تان نہ پروڙئو.

• فرمايائون تہ: لھر ۽ درياھ ھڪ شيءِ آھن، پرنالا بہ اٿن.

• فرمايائون تہ: چوندا آھن، تہ ڏيو ٻري ٿو. حالانڪ ڏيو وٽ ۽ تيل ڪانسواءِ نہ ٻرندو آھي. ماڻھو انھيءَ وٽ ۽ تيل ڏانھن نظر نہ ٿا ڪن، ۽ روشنيءَ ئي ڏانھن منسوب ڪن ٿا. جيڪڏھن ڏئي ۾ وٽ ۽ تيل نہ ھجي تہ ڪڏھن بہ نہ ٻري.

• فرمايائون تہ: ڪل قول قول اللّٰه و ڪل فعل فعل اللّٰه (يعني: سڀ ڪو قول خدا جو قول آھي، ۽ سڀ ڪو فعل خدا جو فعل آھي.)

• فرمايائون تہ: عارف ٻن قسمن جا آھن: "عارف قبل شيءِ" ۽ "عارف بعد شيءِ". عارف قبل شيءِ (شيءِ کان اڳ سڃاڻو) اھو آھي، جيڪو پھريائين خدا کي سڃاڻي ۽ پوءِ شين کي ڏسي، انھن کي ان ذات مطلق جا مظھر سمجھي، ۽ "عارف بعد شيءِ" (شيءِ کان پوءِ سڃاڻو) اھو آھي، جيڪو پھريائين شين جو مشاھدو ڪري، ۽ پوءِ شين کي خدا جو مظھر ڪري سمجھي.

• فرمايائون تہ: شيخ ابو طالب مڪيءَ فرمايو آھي، "اَنا اوّلُ مِنّ رَبي سَنَتينِ" (يعني آءٌ پنھنجي رب کان بہ ورھہ اڳي ھوس). پوءِ ھي ھندي بيت پڙھيائون:

اي سمنا،[112] گانٺ[113] پريم ڪَي، پَڙي[114] جو ڪيسي پيرِ،
اِيءَ ڪولي کُلي نهين،[115] سَيَ جَڳَ رَهيا اُڏير.

Gul Hayat Institute

باب ڏھون

نبين جو احوال

• شعلو: فرمايائون تہ، ھڪ ڏينھن حضرت موسيٰ اللّٰہ تعاليٰ جي درگاھ ۾ ٿي ويو تہ، واٽ تي ھڪ جوان نظر آيس، جيڪو ھڪ رنگ محل جي سبزيءَ تي عبادت ڪري رھيو ھو. حضرت موسيٰ جي سلام ڪان پوءِ ھن جواب ڏيئي عرض ڪيو، تہ اللّٰہ تعاليٰ جي درگاھ ۾ دعا گھرجانءِ تہ، ھو منھنجي دل ۾ محبت جو قطرو وجھي. اتي پھچڻ کان پوءِ ھن کان اھا ڳالھ ئي وسري وئي. اللّٰہ تعاليٰ فرمايس، "تو منھنجي دوست جو نياپو وساري ڇڏيو." حضرت موسيٰ عرض ڪيو: "خداوندا، سندس دعا قبول ٿي وئي." موٽ تي ڇا ڏسي تہ، رنگ محل ويران ٿي ويو آھي، ساوڪ سڪي ويئي آھي ۽ اھو شخص بيھوش ۽ بي خبر پٽ تي پيو آھي. سندس اکيون آسمان ۾ ڪتل ھيون. سجاڳ ڪري پڇيائينس تہ، "اڳي ڪھڙي حال ۾ ھئين ۽ ھاڻي ڪھڙي حال ۾ آھين؟" ان جوان تہ جواب ڪونہ ڏنس، پر اللّٰہ تعاليٰ جو آواز آيس تہ، "اي حضرت موسيٰ! جنھن کي منھنجي محبت جو قطرو نصيب ٿيندو آھي، تنھنجو اھڙو حال ٿيندو آھي. پھريائين جڏھن باغن ۾ عبادت ٿي ڪيائين تہ، اجا محبت حاصل نہ ٿي ھيس." پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(80) سَجَڻَ ساعت[116] ھيڪَڙي، جي ٿِيِن[117] اکيئون[118] ڏار،
تہ ڪَرَسَپَ جمارَ، ڏئوسين[119] نہ ڪڏھين.

(81) ھنيون نہ حاضر جن، پري نہ اَکَڙِيَن ۾،[120]
ٿلھا ڏانڊا سکڻا،[121] ھِيئين[122] جاڙ جين.[123]

باب يارهون

بزرگن ۽ ولين جا نڪتا

• شعلو: فرمايائون تہ: هڪڙي ڏينهن عارفن جي بادشاهہ حضرت بايزيد بسطاميءَ، تي الاهي شوق غالب ٿيو ۽ عرش تي پهچي، چوڻ لڳو: ”اي عرش مون کي خدا جو ڏس ڏي، جو چيو اٿس تہ. ”اَلرّحمانُ عَلَيٰ العَرشِ استَويٰ- طٰہ-5-“ (يعني: رحم وارو الله عرش تي قائم آهي.) عرش جواب ڏنس، ”جنهن کي تون ڳولهين ٿو، تنهن کي خاڪين ۾ ڳولهہ. چاڪاڻ جو فرمايو اٿس تہ. ”اِنّاَ عَرَضنَا اَلا مانَتَہ عَلٰي السّماوَاتِ وَالۡاَرّضِ وَالّجِبَالِ فَاَبَيَن اَنّ يّحمِلّنَهَا وآشفَقنَ مِنهَا وَحَمَلَهَا الِانّسانُ اِنّہٗ کَانَ ظَلُوماً جَهُولاً.“- الاحزاب- 72. (اسان آسمانن، زمين ۽ جبلن کي امانت آڇي، پر هنن ان جي کڻڻ کان انڪار ڪيو ۽ ان کان ڊنا، پوءِ ان کي انسان کنيو، تحقيق هو پاڻ تي ظلم ڪندڙ ۽ اڻ ڄاڻ آهي.) پنهنجو راز خاڪي انسان ۾ رکيو اٿس، تنهنڪري تون اتي وڃي ڳولينس. جيڪي انسانن ۾ آهي، سو ٻي ڪنهن ۾ بہ نہ آهي.“ پوءِ هي بيت پڙهيائون:

(82) اِنهيءَ ۾ آهي، جي تُنّ پائيين جهوپڙا،
تاڙي جي لاهي، تہ چارو[124] لوڪ ٿيي.

(83) مُہ ڪرمنجاران،[125] ڀھر[126] ڍونڍ مَ ڍور جِنءَ
اُڪري آرا،[127] ڪنڊِيَ پُجَڻَ ڏاڪڙي.[128]

• شعلو: فرمايائون تہ. ڪنهن زماني ۾ هڪڙو فقير ۽ شهزادو پاڻ ۾ دوست هوندا هئا. بادشاهہ جي مرڻ کان پوءِ جڏهن شهزادو تخت تي ويٺو، تڏهن فقير ڪنهن ٻي ملڪ ڏانهن هليو ويو هو. هڪڙي ڏينهن ان فقير کان ڪنهن غريب شخص هڪ درهم گهريو، جنهن کي چيائين تہ. ”هل تہ هلي وقت جي بادشاهہ کان وٺي ڏيانءِ، جيڪو منهنجو دوست آهي.“ آخر صلاح ڪري ٻئي اتي هليا. هوڏانهن شهزادي وزير کي چيو تہ. ”دينارن جي ڳوٿري کڻو تہ. فقير دوست کي ڳولهي هلي ڏيان.“ شهر کان ٻاهر نڪتا تہ. فقير بہ ملين. ٻنهي ويهي پاڻ ۾ روح رهاڻ ڪئي. پوءِ فقير ان شخص لاءِ هڪ درهم جو سوال ڪيس. بادشاهہ جي اشاري تي هڪڙو درهم ان کي ڏنو ويو، جو هو وٺي موڪلائي رمندا رهيا. وزير حيران ٿي پڇيو تہ. ”بادشاهہ سلامت! هيءَ سڄي ڳوٿري فقير لاءِ کڻائي هليا هيا، سو ڏنوس ڇونہ؟“ بادشاهہ

وراڻيو، ”جيڪڏھن ھو طمع رکي سوال نہ ڪري ھا تہ، جيڪر ھيءَ سچي ڳوٺڙي ڏيانس ھا، ھاڻي جڏھن طمع رکيائين تہ، ھڪڙو درھم بس اٿس.“ پوءِ ھي بيت پڙھيائون:

(84) تو ڏانُ توتي ڏاڻُ، ھي پاڻ اتي مڱڻو،

اھي پارين اَسئو، ڪو چئي وجائي پاڻ.

• فرمايائون تہ: حضور ﷺ جن جي زماني ۾ ھڪ شخص ھوندو ھو، جو فاسق ۽ فاجر ھو ۽ ساري رات خراب ڪمن ۾ گذاريندو ھو. جڏھن مئو، تڏھن حضور ﷺ جن کي خبر ڏنائون تہ، سندس جنازي سان ھلو.جنازي پٺيان ھلڻ وقت پاڻ سڳورا پبن تي ھلي رھيا ھئا. ماڻھن جي پڇڻ تي فرمايائون تہ، ”آسمان کان ايترا ملائڪ لٿا آھن، جو زمين تي پير رکڻ جي جاءِ ئي ڪانھي.“ اصحابن کي عجب لڳو ۽ چوڻ لڳا تہ، ”ھي شخص تہ، ڏاڍو گنھگار ھو.“ موٽڻ کان پوءِ پاڻ ڪريم جن ان شخص جي گھر آيا ۽ سندس پٽن کان پڇڻ لڳا تہ، ”ھي شخص ڇا ڪندو ھو ۽ ڪھڙي عبادت ڪندو ھو؟“ ھنن ڪين ٻڌايو تہ، ظاھري طرح وڏو گنھگار ھو ۽ ڪيترا ڪچا ڪم ڪيا ھئائين، پر سمھڻ وقت ھي دعا گھرندو ھو:

سُبۡحَانَ اللّٰه الۡمُقۡدِرِ لِمَا يَشَاءُ بِقُدُرَ تِه وَ فَعّالُ لِمَا يُرِيّدُ بِعِزُتِه بَرَحۡمَتِکَ يَا اَرۡحَمَ الرّاحِمِينَ.

---

[1]. سچ (ق)

[2]. پنوھہ (ڏ)

[3]. ڪر (ق)

[4]. پوئين مصرع ”جھ“ ۾ ڪونھي. بم، ھر ۽ س ۾ ھي سڄو بيت ڪونھي.

[5]. ھيڏا ھوڏاھہ (س)

[6]. پرين (جھ)

[7]. ھي بيت بم ۽ ھر ۾ ڪونھي.

[8]. ڪيو (بم، ھر)

[9]. سا (بم، ھر، س)

[10]. پرينءَ (بم، ھر)، پريان (س)

[11]. سندي (بم، ھر)

[12]. وجھنڊءِ (جھ)

[13]. ڪي پائيندين (م)

[14]. ھيڪ (س)، ايڪ (جھ)

Gul Hayat Institute

[15]. ونگرا (س)

[16]. گر(س)

[17]. ڏيورا (س)

[18]. هي بيت بمر ۽ هر۾ ڪونهي.

[19]. ڏمرئو(س، جهہ)، ڏمرادا (ق)

[20]. ڏٺي (س، جهہ)، ڏٺءِ(د)

[21]. مُرُه (ڌ، جهہ، س)

[22]. ماٽڪ (س)

[23]. آڏو اچي اسرئو، آندو اٿرئو(جهہ)

[24]. مٿيو (بمر، هر)، مٿو (جهہ)

[25]. پڇي سابري (س)، ساپايون (بمر، هر) سبوبي (ڌ)

[26]. ساج (بمر، هر)

[27]. پرين پئا پٽ ۾ (بمر،هر) "ق" ۾ نہ جو حرف آيل نہ آهي.

[28]. مون وجهندي واجهہ، پرين پئا نہ پن ۾ (س) پائي واج (م)

[29]. لکي (بمر، هر)

[30]. مارئي (بمر، هر)

[31]. منهنجي (س)

[32]. جنري (س)، جهوري (ق)

[33]. تون جو(د)

[34]. ڪلاچي جي (بمر، هر، ق)

[35]. ڪٽي رچ ويا، گهٽن گهاتوئڙن جا (بمر، هر، س)

[36]. ڪلاچي جي (بمر، هر)

[37]. سڌ (بمر، هر، ق)

[38]. سجهي (بمر، هر، ق)

[39]. ساٿيين (بمر، هر، س، جهہ)

[40]. ڪِہ (ڌ)، گهري (م)

[41]. وجي ٿپي نهار (بمر، هر)، وجي ٻي تڙ نهار (س)، ٻي تڙڪيم نهار، سندا گهاتوئين مڪڙا (جهہ)

[42]. گهوري (بمر، هر، ق)

Gul Hayat Institute

[43]. جيءَ جو (م)، جه (ق)

[44]. ساهر (س، جهه)

[45]. هوند (بم، هر)

[46]. ما (س)، مون (د)

[47]. جي (س، د)

[48]. ماچا (س)، ماچا (جهه، مجا ڪيئا (ق)

[49]. مهار (س)

[50]. ڪلي (س)، (ر) ڪلن (م)

[51]. ڪير (م)، ڪيئا (ق)

[52]. سيڙان (س)

[53]. ڪي (ر)

[54]. ڪِيتي (د)

[55]. چٽن (بم، هر، ق، جهه)

[56]. هيءَ مصرع صرف "س" ۾ آهي.

[57]. سهٽو (بم، هر، س)، سوهٽون (د)

[58]. رد (بم، س، هر، ق)

[59]. هئڙم (بم، هر، س، ڌ، ق)، هوا (م)

[60]. هاٿي ڪندي ڪِيَ، عمر آسائن سين (س)

[61]. ڏهہ (د)

[62]. ڏهائي (س)، ڏهاڙي (بم، هر)

[63]. ڏور (س)

[64]. پهچ (س)

[65]. پکيا (س)، پکڻا (م،هر)

[66]. گهاريان (بم، هر)

[67]. ڏئو (م)

[68]. چران (بم، هر)

[69]. پڙ (س)

[70]. پريا (س)

Gul Hayat Institute

[71]. تئام (بمر، هر)

[72]. تا (بمر، هر)

[73]. اکيون (بمر، هر، جهہ، س)

[74]. ڪجر (د، بمر، هر)، ڪجل (س)

[75]. وچ ۾ (بمر، هر)

[76]. ڪيئن (جهہ، بمر، هر)، ڪي (س، د)

[77]. پرين (جهہ، س)

[78]. مورائين (س)

[79]. باللہ (س، جهہ)

[80]. ڪٿ (بمر، د، س)

[81]. ڪي (بمر)

[82]. لاهي (بمر، هر)

[83]. الا چڻُ ملڪَ سين (جهہ)

[84]. مَ (س)

[85]. تي ڪي (د)

[86]. سپ ڪنهن (د، بمر، هر)

[87]. ٻوڙئي (بمر، هر، ڪهمر (س)

[88]. نيندي (بمر، هر)

[89]. نہ سا سئي، نہ ٻڌي (س)

[90]. آهي (بمر، هر) اهڙي (س)

[91]. حديث قدسي مشهور آهي.

[92]. پاڻ هي (س)، پاڻهمر (جهہ)

[93]. پاڻهمر (جهہ، س)

[94]. پاڻهہ (جهہ)

[95]. سڪون (بمر، هر، س)، سڪئون (د)، سڪهمر (جهہ)

[96]. تاسي (جهہ)، تان سي (د)

[97]. سهي (د)

[98]. سجاتو (بمر، هر)

Gul Hayat Institute

[99]. وچان وچ گمان، سجاتوسين سپرين (س)

[100]. مورهين (د)، مورائين (س)

[101]. بالله (س)

[102]. پسجي (س)، ڏسجي (بم، هر)

[103]. جي (د)، جنهِ (بم، هر)

[104]. جيڏا (س)

[105]. سهون (د)، سوهو (س)

[106]. تيلا (س)، تيلانهه (بم، هر)

[107]. ڳالهه (بم، هر)

[108]. ڪهجي (جه)

[109]. هي بيت ٻيو پيرو آيو آهي، انهيءَ ڪري نمبر نہ ڏنو ويو آهي.

[110]. اهجائو (ق)

[111]. سجاڻو (ق)

[112]. يعني هي "سمن" نالي شاعر جو آهي.

[113]. گهات (بم، هر)

[114]. ٻهي (بم)

[115]. ڪري تخمينا اس مين (بم)

[116]. سات سات (جه)

[117]. ٿيا (س)، ٿيي (بم، هر، ق)

[118]. اڪين (ر)، اڪيان (بم، ق، هر)

[119]. ڏنوسون (بم، هر، ق)، ڪِهِ نہ ڏنا (س)، توسين هٿا (جه)

[120]. پري نہ اکڙين ۾ هنيون تہ حاضر جن (س)،

[121]. تتان ڏار سڪرا (بم، هر)، نلها، ڏانڊا سڪران (ق)

[122]. هونهين (بم، هر)، هنهم (س)

[123]. هنهم جاڙجين، تلا تاتا سڪٹان (س)

[124]. اوجارو (بم)

[125]. مرهِ مجهارا پاءِ (بم)

[126]. ٻهار (جه)

Gul Hayat Institute

[127]. ارا (جهر)

[128]. اکڙي آرا ڪيي پچڙ ڏانه ڪري (بمر)

(پاڪ آهي اهو خدا، جو پنهنجي قدرت سان جيڪي وڻيس ٿو، سو خلقي ٿو ۽ جو پنهنجي طاقت سان جيڪي گهري ٿو سو ڪري ٿو. اي ٻاجهاري ۾ ٻاجهارا تنهنجي ٻاجھ گهرجي.) ان دعا گهرڻ کان پوءِ چوندو هو تہ، ”اي خداوند! جيڏي تنهنجي وڏائي آهي، جيڏو تون آهين، تيڏي تو ۾ اميد آهي.“[1] پوءِ حضور ﷺ جن کي يقين ٿيو تہ، ايڏو شرف ان دعا جي ڪري مليو هوس. شاھ ڪريم هن کان پوءِ هي بيت پڙهيو:

(85) جهُورِيرا جُهٽڪَنِ،[2] متي مَيين مَگَٽا،
سَپَڙَ راتِ سَمَگِيا،[3] ڍِڪِيا ڏينه[4] ڏسن،
گهر ٿا گهوٽ وجن، چِندا لٿي چارٽين.

• فرمايائون تہ: هڪڙي بزرگ هڪ ڏينهن حجم کان ٿي سنوارت ڪرائي. انهيءَ دوران بہ بزرگ لا اله الا الله جو ذڪر ٿي ڪيو، جڏهن چپن جا وار وٺڻ لڳس، تڏهن چيائين تہ، ”توري دير وات بند ڪريو، تہ متان تڪو نہ اچي وڃيو.“ بزرگ وراڻي ڏنس تہ، ”صبر ڪيئن ڪريان، سچ پيو هلي، اهو ڪو بس ڪري ٿو؟ جڏهن اهو هلڻ بس نہ ٿو ڪري تہ، پوءِ مون کي ڪهڙي طاقت آهي، جو الله جي يادگيريءَ کان غافل رهان.“ ان حڪايت کان پوءِ سيد صاحب هي بيت پڙهيو:

(86) تان ڪي ڳوري ڇلُ، جان لاڙائو سچ ٿئو،
هاڙي ڏاري هل، وڃي هوتن[5] جو ٿئو.

• فرمايائون تہ: ڪنهن بزرگ کان پڇيائون تہ: ”مجازي عشق ڪيئن پڇائجي؟“ چيائين تہ، ”مجاز مانيءَ جيان پچائجي، جا نہ ڪچي رهي نہ سڙي وڃي.“ ان کان پوءِ سيد صاحب هي بيت پڙهيو:

(87) مجازي موهي، ڪڏهن[6] ويندءِ نِڪَري،
اَکَڙيون توهي، مَڃَڻُ وِهين وِسَهي.

• شعلو: فرمايائون تہ: هڪ دفعي هڪ واعظ، وعظ ۾ چيو تہ جيڪو ماڻهو 7 ڀيرا الحمد پڙهي، درياھ تي شوڪاريندو، تہ ان هنڌان درياھ سڪي ويندو. هڪڙي مزور جيڪو روزانو درياھ ٽپي ڪاٺيون ڪري ايندو هو، هن اهو وعظ ٻڌي، الحمد ياد ڪيو. ان کان پوءِ هو درياھ تي ڦيٽو وجهندو هو، تہ درياھ سڪي ويندو هو ۽ هو لنگهي ويندو هو. ڪجھ وقت کان پوءِ ان ساڳي واعظ ڪيس اهڙي نموني درياھ

ٽپندي ڏٺو، جنھن تي عجب ڪائي ڪائنس درياھ جي سڪي وڃڻ جو سبب پڇيائين. ڪاتير چيس، ”تو جيڪو طريقو ٻڌايو ھو، ان تي ئي تہ ھلان ٿو.“ واعظ دل ۾ خيال ڪيو، تہ چونہ مان بہ ائين ڪيان. سو الحمد پڙھي شوڪاري درياھ ۾ گھڙي پيو، ۽ انھيءَ گھڙيءَ درياھ ۾ ٻڏڻ لڳو. گھڻيون ئي دانھون ۽ سڏ ڪيائين، پر ڪجھہ بہ نہ وريس. ان ڪان پوءِ سيد صاحب ھي بيت پڙھيو:

(88) ويساھ وارن[7] لنگھئو، اَويساھَنِ تارِ،
ملووجي ڪُنَ ڪَرَ، تُنّ ڪُنرَ[8] ڪوڙِ نِھار.

Gul Hayat Institute

باب ٻارهون

سنڌ جي بزرگن جون حڪايتون

• شعلو: فرمايائون، تہ هڪڙي ڏينهن حضرت سيد رڪن الدين متيارن واري فرمايو، ”تيرن جي ٻٽي پريو، تيزيءَ مان پيو هٽان. اهي تير ڪن جي ڪنن وٽان، ۽ ڪن جي منهن وٽان لنگهي وڃن ٿا. پر اهڙو ڪارگر نہ ٿو ٿئي، جو اهو پٽ تي ڪري، ڪوڪون ڪري، ۽ مجروح ٿي پئي.

• شعلو: فرمايائون، تہ مخدوم اسماعيل سومرو فقير بہ هو تہ غني بہ. ڪيس ماهيو مال جهجهو هوندو هو. هڪ ڏينهن سندس نياٽيءَ مخدوم عثمان کان پڇيو، تہ اسان جون ٻانهيون جڏهن ڏڌ ولوڙينديون آهن، تہ ڏڌ جا ڦڙا سندن پيرن کي لڳي وري چاڏيءَ ۾ پوندا آهن، اهي پاڪ آهن يا نہ“ تڏهن مخدوم صاحب چيو[9]:

• چارئي پَلوءَ چِڪَ ۾، [10] پڇي پارِيَروٽِ،

اِنَ اِهڙي احتياط سين، ڦٽ پچاڻا ڦِٽ.

پوءِ چِيائين تہ ”بادشاهہ جا انعام وٺو ٿا، ۽ وري پڇو ٿا اهڙا مسئلا؟“ سيد صاحب اها ڳالهہ ڪري پوءِ هي بيت پڙهيو:[11]

(89) چارَئي پَلوءَ چِڪ ۾، اديون مُنّ آهين،

پائِڻَ جي پائين، سي ترِڪَنِ تَڪَڙي.

• شعلو: فرمايائون، تہ هڪڙو فقير هوندو هو، جنهن کي الله تعاليٰ جو وصال نہ ٿي ٿيو، ۽ هي بيت پئي ورجايائين:

• اَرّتاسُ مِلاءِ، جِس ملندي[12] مَنُ ملي، [13]

دِيا پيڪ اُتاءِ، نيت ڪا ڪپڙا ڪَون

سيد صاحب فرمايو، تہ ”ديا“ مان مطلب آهي: الله تعاليٰ ۽ پيڪ مان مراد آهي: قيامت.

• شعلو: فرمايائون، تہ هڪڙي ڏينهن هڪ ملامتي بزرگ، [14] قاضي قاضن جي مسجد جي محراب ۾ اگهاڙو محراب طرف پير ڪري سمهيو پيو هو. جڏهن قاضي قاضن کيس ان حالت ۾ ڏٺو، تہ درو ڪٽي پير کان هٽڻ لڳس. چا ڏسي، تہ پيرن جي جاءِ تي متو آهي. پيرن جي جاءِ ڏانهن ويو، تہ وري اتي بہ متو ڏسڻ ۾ آيس. اهڙيءَ طرح ڪيترا پيرا ڪوشش ڪيائين. آخر ڏاڍو تنگ ٿيو. ان کان پوءِ ان بزرگ

Gul Hayat Institute

چيس: ”پير جيڏانهن وڻنئي تيڏانهن ڪر، پر دل پنهنجي خالق ڏانهن ڪر.“ ان ڪان پوءِ درو ڦٽي ڪري خدا جي طالبن مان ٿيو، ۽ هي بيت پڙهائين:

جوڳي جاڳايوسِ، ستو هوس ننڊ ۾،
تِهان پوءِ ٿيوسِ، سنڌي پريا پيچَري.

• فرمايائون، تہ سنڌ جو بادشاهہ مرزا شاهہ حسن (ارغون) هڪ ڀيري ملڪ جو سير ڪندي اگهم ڪوٽ وٽان اچي لنگهيو، جيڪو نيرن ڪوٽ جي ويجهو آهي. اتي هوتي اگهمي نالي هڪ بزرگ ٽڪڙو ٽڪڙو سندس پنيان هلڻ لڳو. جڏهن بادشاهہ کي اها خبر پئي، تڏهن چيائين: ”شايد زمين جو ڪو ٽڪرو اٿس.“ بادشاهہ هلندي هلندي اچي ان زماني جي مخدوم عمر بودلي جي جاءِ وٽ پهتو. عمر بودلي ڏانهنس ڪوبہ توجهہ نہ ڏنو. لاپرواهہ ٿيو ويٺو رهيو، ۽ بادشاهہ جي ڪابہ تعظيم نہ ڪيائين. جڏهن بادشاهہ کي سندس روش جي خبر پئي، تڏهن چيائين: ”زمين نہ هوندس، تڏهن تہ اسان جي تعظيم نہ ٿو ڪري.“

• فرمايائون، تہ سيد علي شيرازي ٺٽي جي مخدوم آچر جو مريد هو. هڪ ڏينهن مخدوم آچر کي ويٺي زور ڏنائين، تہ ائين ڪندي مخدوم عبدالحليم (جيڪو درويش دائود جي درگاهہ ۾ مدفون آهي) اچي اتان لانگهائو ٿيو. سيد علي شيرازي کي زور ڏيندو ڏسي، مخدوم آچر کي چيائين: ”هُتي هُن طرح ۽ هِتي وري هن نموني؟!!“ ان تي مخدوم آچر جواب ۾ چيو: ”ٻيا گهٽن ۾ ٿورا ۽ هي ٿورن ۾ ٿورا.“ اهو جواب ٻڌي هو هليو ويو. ان ڪان پوءِ سيد علي شيرازيءَ مخدوم آچر ڪان انهيءَ سوال جو مطلب پڇيو. انهيءَ تي مخدوم آچر ڪيس ٻڌايو، تہ ”سوال جواب جو مطلب هو، تہ هُتي يعني حضور نبي ڪريم ﷺ جي بارگاهہ ۾ ڪهڙيءَ نہ آزي ۽ نيزاري ۾ هوندو آهين، ۽ هتي وري سندن اولاد ڪان خدمت ٿو ڪرائين؟! جواب جو مطلب هي آهي، تہ گهڻا ماڻهو اهڙا آهن، جيڪي چاهين ٿا، تہ ٻين مان گهڻي ۾ گهڻو فائدو حاصل ٿئي. اهڙا ماڻهو ٿوري ۾ ٿورا آهن، جيڪي چاهين ٿا، تہ اسان مان ٻين کي فائدو حاصل ٿئي. ان جواب مان منهنجي مراد اها هئي، تہ زور انهيءَ ڪري ٿو ڏيارايان، تہ جيئن زور ڏيندڙ کي مون مان فائدو حاصل ٿئي.

• فرمايائون، تہ هڪ ڀيري سيوهڻ جو مخدوم نجم، حضرت مخدوم نوح جي خدمت ۾ آيو، ۽ ڪائنس پڇيائين، تہ ”هينئر ڪهڙي امر ۾ مشغول آهيو.“ جڏهن مخدوم نوح ڪيس ڪوبہ جواب نہ ڏنو، تڏهن

Gul Hayat Institute

وڏي آواز سان چيائين: ”هينئر ڇا پيا ڪريو؟“ ان تي مخدوم نوح ڪنڌ مٿي ڪري چيو: ”مخدوم هن وقت ڪجهه بہ نہ ٿو ڪري“ ائين چئي قرآن شريف جي هيءَ آيت پڙهيائين: ”والہ خلقكم وما تعملون“- الصّافات- 92 (هو ڏانهن اوهان کي ۽ جيڪي اوهين بنايو ٿا، تن کي الله پيدا ڪيو آهي.)

اها آيت ٻڌي مخدوم نجم خاموش ٿي ويو ۽ ڪجهه پرپرو وجي ويٺو.

Gul Hayat Institute

باب تيرھون

شاھ ڪريم جي تصرف بابت

• ھڪ مخلص جي روايت آھي، تہ ھڪ ڏينھن حضرت سيد صاحب جن جي زيارت جي خيال کان ٺٽي کان نڪري سندن ڳوٺ آيس، جتان معلوم ٿيو، تہ پاڻ ڪيڏانھن ٻاھر نڪري ويا آھن. نااميد ٿي موٽيس ۽ پناھ واھ جي ڪناري تي اچي ڏک ۾ ويھي رھيس، ۽ سڪ سان ھيڏانھن ھوڏانھن نھارڻ لڳس، اوچتو پري کان ھڪ مٿي اگھاڙو سوار ايندو ڏٺم ۽ صحيح ڪري ويس تہ حضرت پير صاحب جن آھن. ان وقت الاھي جمال جي بحر ۾ غرق ھئا، ۽ عشق جي ڏوريءَ ۾ ايڏو ٻڏل ھئا، جو سرير جي سڌ بہ ڪانہ ھين، ايتري قدر جو ڪين اھو بہ سماءُ ڪونہ ھو، تہ مٿو اگھاڙو آھي. جڏھن مون کي ڏٺائون، تڏھن فرمايائون:

(90) "مُنّ ڏورائين لڪئا، تہ ھي گھاتوئن وياءُ."[15]

پوءِ پنھنجي ڳوٺ ڏانھن رخ رکي مون کي فرمايائون، تہ فلاڻي ھنڌ ھڪ شخص منھنجي مھماني ڪئي ھئي، اجوڪو ڏينھن رھڻ لاءِ ڏاڍيون منتون ڪيائين، پر مون نہ مڃيو ۽ اٿي ھليس، تہ ڳوٺ وجي سھڙان. ان وقت مون کي بہ بک لڳي ھئي، سو ھڪ ماني ھڙ مان ڇوڙي ڏنائون.

• نقل آھي، تہ ھڪ دفعي حضرت سيد صاحب جن ڪڪرالي جي ڳوٺ ۾ ڪنھن وٽ وجي مھمان ٿيا، ۽ ان جي ماني کاڌائون. ڪن ماڻھن کي جڏھن اھا خبر پئي، تڏھن انھن کي بڇان لڳي ۽ چوڻ لڳا، تہ حضرت پير صاحب کي چورن جي گھر ۾ رھڻ ۽ کائڻ مناسب نہ ھو. انھيءَ خبر ٻڌڻ تي فرمايائون:

(91) خرقان[16] خوش ڪري، اچي ويناسون،

جائين ڏني حسن کي، تائين ڏيندھين[17] مُنّ.

• ھڪ موقعي تي فرمايائون، تہ حقيقت ۾ مشھوري مصيبت آھي، پر ماڻھو ان کي پسند ڪن ٿا، ۽ گمنامي راحت آھي، پر ماڻھن کي ان مان مزو نہ ٿو اچ. مرتبو ۽ عزت ڳولڻ فقيرن کي نہ جڳائي. طالب کي بلند ھمت ٿيڻ گھرجي، بيت:

ونگا ور پاڳن، گھور ابتي گھوٽيين،

سينگڙيين پر ڏئو، وٺا ڪچ چرن.[18]

• فرمايائون، جيئن تون ڀانئون آهين، تنهنڪري جيڪي مالڪ ڪري ۽ سندس خيال ۾ اچي، ته ان تي راضي رهه، ۽ ائين نه چئو ته هيئن ڇو ڪيائين ۽ هونءَ ڇو ڪيائين، ۽ ڇاجي ڪري ڪيائين. پوءِ هي بيت پڙهيائون[19]:

اِيَ ڪڇائي منجِ تو، جو ته پائيو ڪَڇُ،

جيڪي سندو سَڄَڻين، سو سيوئي سَچُ.[20]

باب پنڌرهون: هن ۾ شاهه ڪريم جي وفات جو ذڪر آهي.

باب سورهون: هن ۾ سيد صاحب جي فرزندن جو ذڪر آهي. بيان العارفين جو صاحب آخر ۾ لکي ٿو: مون هي رسالو سنه 1038هه ۾ پورو ڪيو.

هر ڪ خواند دعا طمع دارم - زانڪ من بنده گنهگارم.

نوٽ: بابن جي اها ستا بيان العارفين سنڌي مطابق رکي وئي آهي. بيان العارفين جي فارسي نسخي ۾ ست باب آهن، جن کي بيان العارفين سنڌي ۾ چوڏهن بابن ۾ ورهايو ويو آهي. ستن بابن کان پوءِ "خاتمه" آهي، جنهن کي پندرهين ۽ سورهين باب ۾ بيان ڪيو ويو آهي.

اُپٽار

فصل پهريون

معنيٰ ۽ شرح

[اشارا: معنيٰ ۽ شرح ۾ هيٺيون تخفيفون اختيار ڪيون ويون آهن:

پرا	=	پراڪرت		ف	=	فارسي
سن	=	سنسڪرت		م	=	مصدر
ع	=	عربي.		:	"يا" جي نشاني]	

Gul Hayat Institute

ڏکين لفظن جي معنيٰ

آيل= امڙ، جيجل، مان

اُپَ= (پرا. اپ، سن. اپر- اپ= پاڻي+ پر= پرڻ. يعني ڪڪر، آسمان.) آسمان، آڪاس. (ظرف)، مٿي، اپو، اچو.

اتر= (سن. اتر- اد= مٿي+ تر= پار پوڻ)، اتر طرف، عيوضو، بدلو.

اپٽڻ= ڪولڻ.

اُڇهي= م- اڇهڻ (سن- اُدوهہ- اُد= مٿي+ وَهُہ= ڪٽڻ) اڪلڻ، ٽيڻ، پهچڻ، پڇڻ. شاهہ لطيف اهو لفظ ساڳيءَ معنيٰ ۾ هن طرح ڪم آندو آهي.

”جي پيا منهن مهراڻ،

تن پانديين پڳهہ نہ اڇهي.“

آرا= سن. آرا- آ= تائين+ ر= وڃڻ(دل جو لاڙو، پيار، انگل، ناز، مرضي، ور، وٽ، وهڪرو، گهير، ڪن، چڪر، مهاڙ، اتي ڏڪر راند ۾ پنجون انگ.

اَرٿ= (سن. اَرٿُ= ڳولڻ) مطلب، معنيٰ، شرح، اشارو، مضمون، ڳالهہ، سمجهاڻي، سبب، فائدو.

اَسئُو= (اَ= نہ+ سئو= ٻڌ وارو، عقل وارو)، بي عقل، بيوقوف.

اُڪِري= م- اڪرڻ، (سن. اُتّڪَرشَڻَ- اُت= مٿي+ ڪُرّش= ڇڪڻ)، ٻاهر ڪڍڻ، پار پهچائڻ، ٻيءَ پر لنگهي وڃڻ، پار پوڻ.

الا= (ع. حرف استثناء)، پر، ڪانسواءِ، غير.

اَلئو= الائي.

اَمڻ= اَ= نہ+ من= دل)، بي دليو، بي خيالو.

”اورڪي“ يا ”اورڳي“= م- ”اورڪڻ“، اورڳڻ (پرا. اَوَلَڪَڪَ، سن. اَوَلَڪُشڻ)، جانچي ڏسڻ، سڃاڻڻ، پڇائڻ، اورانگهڻ.)

اوسِڙُ= م- اوسڙڻ (سن. اوسر: اشڻ. اَشُ= سڙڻ)، اس ۾ رلڻ، اس ۾ سڙڻ، پٽڪڻ، انتظار ڪرڻ، اوسيڙو ڪڍڻ،، پاهہ ٽيڻ (بک ۾)

اوٻار= اوٻرائي، اوٻارڻ.

اوٻار پچن= اوٻارڻ بند ڪن.

اُهجائو= اهنج- (سن. اَسَهيَہ.

اَ= نہ+ سَهُہ= سهڻ)، ڏکيو، اهنجو، مشڪل، بي نشان.

ٻجا= وڃا (پرا. وِجّا. سن. وِديا.

وِدُ= ڄاڻڻ)، علم، ڪلا، ڪاريگري، ڄاڻ.

Gul Hayat Institute

ٻِلا= (ع. باللّٰہ، بہ= سان+ اللّٰہ، اللّٰہ جو قسم)، اللّٰہ جو سنهن، اللّٰہ جو قسم.

ٻُجهڻا= م - ٻجهڻ (پرا. ٻُجَهہ، سن ٻُڌ. ٻُڌ ڄاڻڻ)، پروڙڻ، سمجهڻ، ڄاڻڻ، سڃاڻڻ. پائڻ.

ٻِاڄُو= ٻڄندڙ، ٽٽندڙ، ٻڳل، ٽٽل. ٻَڪٽِئُو= م - ٻڪٽڻ، جهيڙو ڪرڻ، اجايو سجايو ڳالهائڻ.

ٻِن= مڇيءَ ڦاسائڻ وارو وڏو ڄار.

ٻير= (سن. ٻَرمَ)، دستو، ڊول، نمونو، ور.

ٻيري= م - ٻيرڻ (سن. پرمَڻَ)، ٻير ڪرڻ، ڦيرائڻ، هلائڻ، ورائڻ، وڪڙ ڏيڻ.

ٻيڙيائي= ٻيڪوڙيل، بند ٿيل.

تجريد= (ع) اگهاڙو ڪرڻ، ڪل لاهڻ، اعراب ۽ نقطا نہ ڏيڻ، شڪ ۽ ٻيائي کان جدا رهڻ.

تفريد= (ع) دنياوي شين کان ٽڳا ٽوڙي، پنهنجو پاڻ فنا ڪري، خدا سان وچي هڪ ٿيڻ.

تجريد تفريد= سلوڪ جي راهہ جي هن اصطلاحن جو مطلب آهي، تہ طالب کي جڳائي، تہ پهريائين پنهنجي دل مان شڪ، وسوسا ۽ ٻيائي جا اکر ڪڍي ڇڏي، ان کان پوءِ ئي سندس دل ۾ سلوڪ جو سوجهرو اچي سگهندو. جڏهن هن پنهنجي قلب مان سموري ڪس ڪڍي ڇڏي، تڏهن هو دنيا جي لڳ لاڳاپن کي ڇڏڻ ۽ پنهنجي نفس کي ضابطي ۾ رکڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندو، ۽ اهڙي طرح وچي حق سان هڪ ٿيندو.

تُندُ= (ف)، تندي ڪرڻ، شوخي ڪرڻ، ڪاوڙ ڪرڻ، چينئڻ، گهٽ وڌ ڳالهائڻ، برو پلو چوڻ.

توهي= م - توهڻ. راضي ڪرڻ.

ٿاءِ ڪُٿَاءِ= هرهنڌ، هرجاءِ، جاءِ بجاءِ.

ٿوڪ= (سن. ستوڪَ) شيءِ، چيز، وکر.

ٿانيون= (سن. ٿَنُڪا)، خشڪ، صاف.

پارايا= (سن. پَرشٽ پَاوَ. پرٻَش- موڪلڻ+ پاوَ= حالت: موڪلڻ جي حالت)، نياپا، سنيها، پيغام.

پاٽيهاري= پاٽي پرينڌڙ عورت.

پاهت= مصلحت، اتفاق، رستو، واسطو.

پٽر= (پرا. پَٽَرَ، سن. پَرستَرَ)، پاهڻ، پهڻ، فوتيءَ لاءِ غم ڪرڻ جي جاءِ، وڇاڻو، هنڌ، وهڻ جي جاءِ.

Gul Hayat Institute

پڇاڙيا= م - پڇاڙڻ. (پرا. ڪالَڻَ. سن. پَر ڪشَالَنَ پَر= گهڻو. چئني طرفن کان+ ڪشَل= صاف ڪرڻ)، ڌوئڻ. زور سان هٽڻ.

پڌر= سن. پَرسِڌَ)، پڌري، ظاهر.

پرياءُ= (سن. پَريايَہ. پَر= چئني طرفن کان+ اِڻ= وڃڻ) ريت، رسم، دستور، خيال، سمجهہ. افاق.

پڪٽان= (پڪ+ "ٽا" پڇاڙي)

(پرا. پَ کَ، سن. پَڪُشَ= ڪَنبُ) پَرَ، تيز، پکي پکڻ

پَڳَهيو= م - پڳهڻ. پرا. پَ ڳِهَہ. سن. پَر گَرَہَ) پڳهہ سان ٻڌي قابو ڪرڻ. قابو ڪرڻ. اٽڪائڻ.

پيو= پيتو.

ڦِٽ= (سن. سِڦُٽ)، جت ڦٽ

ڦَڙڪَيون= (ع- فتيلة)، فتيل، چيوٽ، چتين لڱل ڪپڙو.

ڦوڙائون= فراق، جدائي، وڇوڙو.

جاب= (ع. جواب)، سوال جو جواب، ورندي، وراڻي.

جوري= جيرو، جگر.

جِهتِ= (ع)، ڪنارو، طرف، پاسو، سمت، ڏس، رخ.

جُهِٽڪَن= ڪُٽِڪَن، آواز ڪن، تنوارن.

جهوريرا= جهوڙا، جهاپا، تنور، چڱا.

چارٽين= چارٽن جي، يعني فقيرن جي.

چندا= چنتا، انڻ تڻ، ڳڻتي، الڪو، فڪر.

چاچَر= تانگهو، ننڍو پاٽي، چِڪَ.

چُڳِير= (سن. گَڄَ+ "اير" پڇاڙي) ڪَلنگيءَ وارا، بهادر، پهلوان، جوڌا، شهزادا.

چُلُ= م - چلڻ، (سن. اُچَلَڻ، هلڻ، تڪڙو هلڻ.

چيرون= رانديون، لامارا.

حاضر= (ع)، سامهون يا آڏو هجڻ وارو

حبيب= (ع) دوست، يار.

Gul Hayat Institute

خوش= (ف)، راضي، مزي ۾، فرحت ۾.

داغ= (ف)، نشان، ڏيو چٽو، ٽڪو.

دم = (ف)، ساھ، حياتي، گھڙي، جھٽ، روح، طاقت، قوت.

ڏات= (سن. ڌرتَ= جهلڻ)، عادت، نمونو، طرز، ڪم ڪار.

ڏکڙي= ڏکيو، مشڪل، تڪليف ڏيندڙ.

ڏاڻ= (سن دانَ- دا= ڏيڻ)، ڪاڏو، خوراڪ، بخشيش.

ڏڄڻ= دشمن، ضد: سڄڻ.

ڏڪئا= م - ڏڪڻ،

(پرا. ڌِڪا. سن. ڌِيڪشا)، خوش، آسودا، سنا.

ڏهہ= (پرا. ديَس. سن. ديس). ڏيهہ، ملڪ، وطن.

دم = (ع. درِهَمّ، پرا. دَمّ، سن. درَمّ)، سڪي جو قسم.

ڏهائين= ڏيهن جهڙو، ملڪن جهڙو.

ڊانڊا= خالي، پورا، کوکلا.

رڏ= رد، بيڪار، اجايو.

روح= (ع)، جان- انسان ٻن جزن جو مرڪب آهي:

جسم ۽ روح. جسم ٻاهريون يا ظاهري پوش، جو مادو آهي، ۽ انسان جي مرڻ کان پوءِ فنا ٿي وڃي ٿو.

روح اها طاقت آهي، جا جسم کي هلائي ٿي، ۽ فنا نہ ٿي ٿئي.

ساڄ= (ف ساز)، اوزار، سازو سامان.

ساڃائو= (سن. سَڄّيانَ) سڃاڻل، ڄاڻل، پروڙيل، سمجهيل.

ساڙيهہ= (سن. سَوديش- سَو= پنهنجو+ ديس= ملڪ) ساڻيهہ، وطن، ديس.

ساءُ= مزو، لطف.

سائر= (ع. سائر. سن. ساگَر) سمنڊ، وڏو درياھ.

سُيِر= (سن. سَيَلَ، س= ساڻ+ بَلَ=ٻَلُ)، چڱيءَ طرح، چڱي نموني.

Gul Hayat Institute

سُپڄي= م- سپڄڻ (سن. سُ+ اُتَ= مٿي+ پَدُ= پيدا ٿيڻ)، ڄَمڻ، نپجڻ، رهڻ، ماپڻ، سمائجڻ، ملي، لڀي، هٿ اچي (هٿي).

سپڙ= سنڌ جو مشهور سخي مرد، جيڪو سمي گهراڻي مان هو. هن کي شاهہ صاحب بہ ڳايو آهي.

سُڃي= م- سڃڻ، ٻڌجي، سجهي

سر= (ف)، مٿو.

سرا= شراب.

سگهر= (ع. ثَغَر)، سوڙهو لنگهہ، اوکو پيچرو، اوٽ، رستو.

سلامي= (ع. سلام)، سلام ڪندڙ.

سلطان= (ع)، حاڪم، بادشاهہ مالڪ.

سَمَڳَئا= م- سمڳڻ (سن. سَمَڪَت)، نوازڻ، راضي ڪرڻ.

سُنهون= (پرا. سَندَيس، سن. سَنديَش- سَمُ= ساڻ+ دِش= وڏڻ) پيغام، نياپو، پارانيو.

سنيوئي= مڇي ڦاسائڻ جي چار جو قسم.

سهڻو= (پرا. سَوَهَڻَ، سن. شوپَنَ)، خواب.

سهو= م- سهڻ (سن. سَهَنَ.

سَهّ= برداشت ڪرڻ)، سهندڙ، بار ڪڻندڙ، بردبار.

سينءَ= لاءِ، واسطي، ڪارڻ.

سيڻان= ساڻڻ، انهن سان.

صلح- (ع)، ناهہ، سلوڪ، ميل ميلاپ.

صورت= (ع)، صورت، تصوير، شڪل.

صوفي= (ع)، سلوڪ جي راهہ جو پانڌيئڙو، تصوف جي طريقي تي هلندڙ، حق جو طالب، سچو فقير.

عيد= (ع)، هر اها شيءِ جنهن جي عادت پئجي وڃي، جيڪا شيءِ هر هر اچي، ماڻهن جي گڏ ٿيڻ جو ڏينهن، مسلمانن جي جشن جو ڏينهن يا مذهبي خوشيءَ جو ڏينهن (مسلمانن جون وڏيون عيدون هي آهن:

[1]. پٽ ڌڻيءَ ڇپيو آهي:

"جيڏو تنهنجو نانءُ، ٻاجھ بہ اوڏي ئي مڱان."

[2]. جهرڪن (بم)

[3]. سمڪئو (بم)

[4]. ڏان (بم)

[5]. هوتني (جھ)

[6]. ڪي (جھ)

[7]. اويساهي سوار (جھ)

[8]. منر (جھ)

[9]. هي بيت مرزا قليچ بيگ، شاھ ڪريم جو ڄاڻايو آهي.

[10]. ڪي (جھ)

[11]. هي بيت بيان العارفين جي موجوده نسخن مان ڪنهن ۾ بہ ڪونهي، فقط "ق" ۾ آهي.

[12]. ملاءِ (جھ)

[13]. ميلي (جھ)

[14]. "بم" ۽ "ق" ۾ اها ڳالھ التي آيل آهي. يعني "ملامتي بزرگ" جي بدران خود "قاضي قاضن" جو نالو آندو ويو آهي. سيني قلمي نسخن ۾ ائين آهي، جيئن متي آندو ويو آهي.

[15]. هي گهاتوئن ويا، مون ڏوريائين لکيا (ق)

[16]. هن مان مراد آهي شيخ ابوالحسن خرقاني، جيڪو ايران ۾ وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي. سنہ 348ھ ۾ بسطام جي هڪ ڳوٺ خرقان ۾ سندس ولادت ٿي، ۽ سنہ 425ھ ۾ وفات ڪيائين.

[17]. ڏيندو (بم، هر)

[18]. هي بيت ٻيو پيرو آيو آهي.

[19]. هي بيت بم ۾ ڪونهي

[20]. شاھ لطيف چيو آهي:

"ڪانهي ڪڙائي، چڪين جي چيت ڪري"

Gul Hayat Institute

عيد ميلادالنبي 2- عيدالفطر، 3- عيدالاضحيٰ، ڪرستانن جي جشن جو ڏينهن. ڪرستانن جون مکيہ عيدون هي آهن:

عيد الفصح يا عيد القيام، جنهن کي ايسٽر بہ چئبو آهي. هن ڏينهن تي حضرت عيسيٰ کي صليبِ تي چاڙهيو ويو هو. 2- عيدالففي، 3- عيدالميلاد، جنهن کي ڪرسمس ڊي CHIRSTMAS

(DAY بہ چئبو آھي. ھن ڏينھن تي حضرت عيسيٰ جي ولادت ٿي ھئي). يھودين جي جشن جو ڏينھن، خوشيءَ جو ڏينھن، خوشيءَ وارو وقت.

فڪر= (ع) سوچ، ويچار، خيال، غور، ڳڻتي.

ڪارين ڪنين= ڪارن ڪنن وارا.

ڪاميا= مست درياھ.

ڪانيرو= پکيءَ جو قسم جو ڪارسرو ٿيندو آھي، ۽ مڇي ڪائيندو آھي. ھتي ڪانيري مان مراد آھي، دنيا جو طالب.

ڪاڻياريون= ڪاڻ واريون، غرض واريون- ڪاڻ= مطلب، غرض.

ڪبرياءُ= (ع)، وڏائي، عظمت، بزرگي.

ڪڏا= ڪوڏ مان، خوشيءَ مان، شوق مان.

ڪر= (سن. ڪَلا. ڪَل= ڳڻڻ)، خبر، سنيال، سڌ.

ڪر= سنڌو، ليڪو، تائين.

ڪَرِهَڻُ= (پرا. ڪَلَھَ. سن. ڪَلَھُ. ڪَلّ= آواز ڪرڻ.) وڙھڻ، لڙڻ، جھيڙو ڪرڻ.

ڪرھيندي قرب ٿئي= وڙھڻ کان پوءِ قرب حاصل ٿئي ٿو. يعني پنھنجو نفس مارڻ کان پوءِ رب جي رضا حاصل ٿئي ٿي.

ڪُماڙو= (ڪُ= خراب+ ماڙو= ماڻھو)، خراب ماڻھو.

ڪرھو= (پرا. ڪَرَھَ. سن. ڪَرَڀَ)، جوان اُٺ، ڪرھو.

ڪلين= ڪلھن ڪان

ڪڪڙا= ڪڪي رنگ وارا. پوري رنگ وارا.

ڪُنرَ= (سن. ڪُندل)

ڪُندل= ڪندو، جوڳيءَ جي ڪنن جو والو) والي وارو، درويش، فقير.

ڪوڏ= خوشي، شوق.

ڪھاڙ= ڪھاڙي، ڪھاڙو.

ڪينرو= (سن. ڪَنَرَ) ساز جو قسم.

Gul Hayat Institute

قرب= (ع)، پيار، محبت، ويجھڙائي.

قضيو= (ع)، حڪم، قضا، انسان جو فوت ٿيڻ.

ڪانءِ= م. ڪائڻ، ساڙي ڇڏ، جلائي ڇڏ.

ڪِجي= م - ڪجڻ (پرا. ڪَيئڻَ، سن. ڪيدَنَ، ڪِدُ= دک ڏيڻ)، بي حال ٿيڻ، چڙڻ، خفي ٿيڻ.

ڪُڏيون= حجرا، ڪوٺيون، اوطاقون.

ڪَروَتون= مسجديون.

ڳَرت= (سن: ڳَرُ= ڳَنڍ ڏيڻ)، ڳنڍ، ناڻي جي ڳنڍ، دولت، پيسا، ناڻو.

شاھ لطيف بہ ساڳيءَ ئي معنيٰ ۾ اھو لفظ ڪم آندو آھي: ”ٻڌي ڳوڏ ڳرت، ساٿوھڻجي سور جو“

گمان= (ف)، شڪ، انومان اندازو، خيال.

ڳِڀَرو= (سن. ڳَرّتَ= روپَ). اڀرندڙ جواني وارو، پنو، ٻار، ڇوڪر، نينگر، نوجوان.

ڳوي= ٿ.

ڳوري= طالبو، عاشق، مشتاق زال.

گھٽ= گھٽ ۾، نڙيءَ ۾.

گَھوٽَئين= گھوٽن جي.

گھور= نظر، ديد.

لا= (ع- حرف نفي)، نہ، ناڪار. ھي حرف صوفين جي مسئلي نفي ۽ اثبات لاءِ بہ ڪم ايندو آھي. مطلب آھي، تہ پھريائين دنيا جي سيني شين جي نفي ڪجي، يعني ائين اعتبار ڪجي، تہ دنيا ۾ ڪنھن شيءِ ڪي حقيقي وجود ڪونھي. ان کي ”لا“ جي منزل چوندا آھن. ”لا“ يا نفيءَ کان پوءِ ٻي منزل آھي ”اثبات“ جي. يعني نفي ڪرڻ کان پوءِ چئجي، تہ فقط ھڪ ذات مطلق ھرھنڌ جاري ۽ ساري آھي.

لاھہ= ھيٺاھون حصو، لاٿ، لاڙو، لاھي، (ضد چاڙھيءَ جو) وٽن ۽ ٻوڙن جون پاڙون.

Gul Hayat Institute

لتاءِ= م - لتڻ، بند ڪَيءِ

لِڏو= وسپت، ھڪ تاري جو نالو، لکيو، نصيب.

لِڪَ= (سن. لَڪشا)، ذرو، ٿورو.

لَڪَڻُ= (پرا. لَڇڻ، سن. لَڪّشَڻَ- لَڪَشُ= نشان ڪرڻ.) ڳڻ، لڇڻ، خصلت

لُہَ= لوهہ.

لياڪا= جهاتيون، ليوپائڻ، تنگ مان نِهارڻ، تنگ، سوراخ.

مانَ= شل.

ماڪرياڙي= ڪنڊي.

مت= سمجهہ، هدايت.

مَتارڪا= (سن. مَتُ- مد= مستي ڪرڻ+ ”رو“ پڇاڙي)، متل، رطوبت وارو، پهلوان، خوش

مجازي= (ع. مجاز= رستو، حقيقت جو ضد، دنياوي شيءِ، خاص طرح سان انسان سان محبت.

مرئان= مرن ڪان- مرو= جانور.

مجا ڪئا= (مجا= مزاڪيا)، سرها ٿيا، خوش ٿيا.

مچڻ= متان، مبادا.

مظهر= (ع)، ظاهر شيءِ، ظاهر وجود.

معنيٰ= (ع). مطلب، مراد، ارٿ، سمجهاڻي.

ملاقي= (ع)، ملاقات ڪرڻ وارو.

منڌ= (سن. مَگڌا. مُہَ= بي سڌ ٿيڻ) جوان عورت.

مور= (سن. مولَ)، موڙي، پاڙ، اصل.

ميين= (پرا. مَيَہ. سن. مَيہ)، اٺن تي.

نابودي= (ف- نا= نہ+ بود= هجڻ)، جنهن جو وجود نہ هجي.

ناديدي= (ف، نا= نہ+ ديد= ڏسڻ)، اهو ماڻهو جنهن نہ ڏٺو هجي يا ٿورو ڏٺو هجي.

نِڱيا= م- نڱڻ (پرا. نِگَمَنَ. سن. نَرّ گَمَنَ- نر= ٻاهر+ گِمَّ= وڃڻ)، نڪرڻ، پرڻ، پيدا ٿيڻ، نڪري ٻاهر ٿيڻ.

نور= (ع)، روشني، روشنيءَ جو ڪرڻو جو شين کي ظاهري، ذات بابرڪات آنحضرت ﷺ.

واچا= واچان= واچ مان- واچ= سڪ، محبت، قرب.

واهڻ= وهڻ، وهڪرو، واهہ، درياهہ.

والله خيرالماڪرين= (قرآن حڪيم جي آيت جو حصو)، (الله بهترين تدبير ڪندڙ آهي.)

Gul Hayat Institute

وَٽُ= (پرا. وَٽُ، سن. وَستَ- خود. ”وست“ بہ اسان وٽ شيءَ جي معنيٰ ۾ مروج آهي. عام گفتگوءَ ۾ چئبو آهي: ”شيءِ وست آندي آٿم.“)، شيءِ، چيز.

واءُ= واءُ وانگر هرهڪ تي ظاهر تي وجي، ظاهر.

وَرُ= وڏيڪ چڱي.

وِرڇِي= م- ورڇڻ (سن. وِرو چَنَ. و= نہ+ رُچُ= چاهڻ)، پڇڻ، پرڻ، ڦتڪڻ، اٿلڻ پٿلڻ، بي آرام ٿيڻ، پگهارجڻ، ڳرڻ، ڪڪ ٿيڻ.

وِرونهيو= (سن. ونودَنَ. وِ= گهٽو+ نن= تاڪيد ڪرڻ) ورو هہ ڪئي، صحبت ڪئي، ملاقات ڪئي.

ولاڙ= (سن. وِلول- وِ= گهٽو+ لَلّ= لُڏڻ)، سَٽَ، لُر، تڪڙا، تکا، تيز.

وسا= وس ۾.

وِنگائي= (سن. وَڪرَ. بَڪِ= ڏنگو ٿيڻ)، نگو، مڙيل، ڏنگا پيچ.

وهائي= (سن. وِياتَنَ. وِ= گهٽو+ يا= چمڪڻ)، سڄي رات، پرهہ ڦٽي، باک ڦٽي، صبح جو سوير.

وهِي= (سن. وَيَس= عمر) جواني، عمر، مند

وهرو= وهلو، تڪڙو تڪڙو، جلدي، تيزيءَ سان.

وِير= (پرا. وِيَر، سن. وير، وِيرّ= طاقت)، ٻلوان، پهلوان، بهادر، سياڻو.

ويڙ= (سن. ويشٽَ)، جهنگ جهڳٽو، گاهہ جي جاءِ، گهر جاءِ، گهرن جو مجموعو

ويلو= وقت

ويڻ= (پرا. وَيَڻَ. سن. وَچَنَ. وچ= چوڻ)، سخن، ٻول، مهٽو، طعنو.

هاري= (سن. هارِتّ- ’هر‘= وڃڻ) هار ڪاڏل، نياڳي، نادان زال، محبياٽي.

هاڙو= جبل جو نالو.

هل= گوگاءُ (غوغاءُ) آواز، ڏس، پتو.

هلاچو= هلچو، هل هنگامو، گوڙ.

هربو= (ع. حرب)، ڊوڙ، چال، ٽپو، وک، قد.

هنجهہ= پکيءَ جو قسم، جنهن جو قوت موتي آهي. هتي هنجهہ مان مراد آهي: حق جو طالب.

هور= (ع- هول). ڊپ، خوف، فڪر، ڳڻتي، انتظار، الڪو، ڪاهہ، هيٺ، ڪپت، هلاڪي.

Gul Hayat Institute

هينئڙو يا هنيو= دل.

شاهہ ڪريم جي بيتن جي شرح

بيت 3- جھڙيءَ طرح سان لوھہ کي سنداڻ تي ڌڪ لڳندا آهن، تھڙيءَ طرح سان منھنجي دل کي ڌڪن کائڻ جي عادت پئجي وئي آهي. يعني منھنجي دل تي هر وقت دنيوي شين جا ڌڪ لڳندا رهن ٿا، پر جيئن تہ آءٌ پنھنجي مالڪ کي ياد ڪندو رهان ٿو، انڪري ان تي انھن ڌڪن جو ڪوبہ اثر نہ ٿو ٿئي.

بيت 4- جيڪڏهن محبوب سان ملڻ چاهين، تہ منھنجي هن نصيحت تي عمل ڪر: دل ديوانن جيان ڪري، دنيا جا لاڳاپا لاهي ڇڏ ۽ ظاهري عقل جي پابندي ڇڏي ڏي.

ڀٽ ڌڻيءَ بہ فرمايو آهي:

"جي پائين جوڳي ٿيان، تہ سڳ سيپئي ڇڏ."

انهيءَ نظريي جي مدنظر ڀٽ ڌڻيءَ سھڻيءَ لاءِ چيو آهي، تہ گھڙو جيتوڻيڪ محبوب سان ملڻ جو وسيلو هوس، پر جڏهن هو موٽائي آڻيندو هوس، تڏهن فراق جو سبب بڻبو هوس. پر جڏهن گھڙو ڀڳس، وسيلو ويس، تڏهن ئي وڃي هميشہ لاءِ محبوب سان ملي:

"گھڙو ڀڳو گھوريو، پاٽان هو حجاب."

ٻي هنڌ فرمائي ٿو:

جڏهن وسيلن، لوڙهي ڇڏي لڙ ۾،

پارارا پرين، تڏهہ پڇي سوهڻي.

مولانا جلال الدين روميءَ بہ فرمايو آهي:

من چہ غم دارم کہ ويراني بود-

زيرِ ويران گنج سلطاني بود

بيت 6- شاهہ ڪريم پنھنجي بيان کي زوردار ڪرڻ لاءِ قسم کڻي چوي ٿو، تہ جتي ڪٿي منھنجي پياري دوست جو جلوو جاري ۽ ساري آهي. هي وحدت الوجود جو نظريو آهي، جنھن موجب واجب الوجود فقط اها ذات آهي، هيءَ سموري ڪثرت انهيءَ جا پروا آهن. يعني ڪثرت ۾ وحدت جلوه گر آهي. ڀٽ ڌڻيءَ فرمايو آهي:

"ٻرن ٻيلاين جا چوڌاري چڙا"

Gul Hayat Institute

ٻئي هنڌ فرمايو اٿس:

ڪيڏانهن ڪاهيان ڪرهو، چوڏس چٽاٽو،

راٽو ۽ راٽو، ريءَ راٽي ناھ ٻيو.

سچل سرمست ساڳيو خيال هن طرح آندو آهي:

"ڪنهن طرف ڪاهيا، جو طرف مڙيئي تم تيا."

حديث شريف ۾ بہ آيو آهي: ما رايت شيئا و رايت الله فيه" (ڪابہ اهڙي شيءِ نہ ٿو ڏسان، جنهن ۾ خدا جو پرتوو نہ آهي).

فريد الدين عطار منطق الطير ۾ آندو آهي، تہ ٽيھہ پکي مسافري ڪندي جڏهن سيمرغ جي آستاني تي اچن ٿا، تہ ڏسن ٿا تہ رڳو سيمرغ ئي آهي، ٻيو ڪجھہ بہ ڪينهي، يعني اهي ٽيھہ پکي سيمرغ ۾ سمائجي هڪ ٿي وڃن ٿا.

بيت 7- ظاهري عقل کي ڇڏي، سڪ ۽ محبت مان عشق جي درياھ ۾ ٽپو ڏي. ظاهري عقل توکي احساس ڏياريندو، تہ اھا واٽ ڏاڍي ڏکي اٿئي، پر حقيقت ۾ جنهن کي تو درياھ سمجهيو آهي، اھو وڪ جي برابر بہ نہ آهي، يعني جڏهن لوڪ جا لاڳاپا لاهي، معرفت جي واٽ تي وڪ وڌائبي، تہ اها ڏکي نظر نہ ايندي، پٽ ڏٽي ظاهري عقل کي هن طرح ٿو نندي:

"الا! ڏاهي مَ ٿيان، ڏاهيون ڏک ڏسن."

حڪيم سنائيءَ فرمايو آهي:

علم ڪز تو ترا نہ بستاند- جهل ازان علم بہ بود بسيار.

مولانا روميءَ فرمايو آهي:

فهم خاطر تيز ڪردن نيست راه-

جزشڪستہ مي نگيرد فضل شاھ

شاھ ڪريم وارو مذڪور خيال، ڀٽائيءَ صاحب جي هيٺين بيت مان بہ واضح ٿئي ٿو:

"ٻيلو ٻيري ٻيچ، اڪنڊ ڪڻ عميق ۾."

بيت 10- فطرت جو قانون آهي، تہ جنهن شيءِ کي جاڳندي گهڻو ياد ڪبو آهي، تہ اها ننڊ ۾ بہ پيئي ياد ايندي آهي. ان موجب، شاھ ڪريم پنهنجي دل جي ڪيفيت بيان ڪئي آهي، تہ جيئن تہ منهنجي

Gul Hayat Institute

دل منهنجي محبوب پاڻ وٽ سوگهي ڪئي آهي، تنهنڪري جاڳڻ وقت به ان جو ذڪر آهي، ته ننڊ ۾ به ان جو ورد جاري ۽ ساري آهي. شاھ لطيف به اهڙين ئي هستين لاءِ فرمايو آهي:

"سي ستائي سونهن، ننڊ عبادت جن جي."

حضرت خواجه محمد زمان لنواريءَ واري فرمايو آهي:

"سمهڻ تن ثواب، ڪتڻ تن کي ڪيميا."

بيت 11- راز جڏهن ظاهر ٿيندو آهي، تڏهن منجهائنس اهو مزو ڇڏائي ويندو آهي. اهڙيءَ طرح طالب کي به گهرجي، ته معرفت جو مَنجُهه عام ماڻهن کي نه ڏي، ڇاڪاڻ جو هو انهن ڳالهين سمجهڻ جا اهل نه آهن. شاھ لطيف به ور ور ڪري اهو خيال ظاهر ڪيو آهي. فرمائي ٿو:

نهائينءَ ڪان نينهن، سک منهنجا سپرين،

سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نه نڪري.

ٻي هنڌ فرمايو اٿس:

"واقف تي وساءِ، آڳ نه ڏجي عام کي."

بيت 12- سيد صاحب جو مطلب آهي، ته ڪي ماڻهو الله تعاليٰ جو ذڪر انهيءَ ڪري ٿا ڪن، ته دنياوي فائدو ٿئي، يا آخرت ۾ بهشت عطا ٿئي. اهي ڄڻ هڪ قسم جا مزور آهن، جي پنهنجي محنت جو معاوضو طلب ڪن ٿا. ڪي وري سواءِ ڪنهن طمع جي، فقط انهيءَ لاءِ انهيءَ کي ياد ڪن ٿا. صوفين جي اصطلاح ۾ جيڪي دنيا جا طالبو آهن، انهن کي "طالب الدنيا مونث" (دنيا جو طالب عورت آهي)، آخرت ۾ بهشت ملڻ جي خواهش ڪندڙن کي "طالب العقبيٰ مخنث" (آخرت جو طالبو کدڙو آهي)، ۽ فقط الله لاءِ الله کي ياد ڪندڙن کي "طاب الموليٰ مذڪر" (موليٰ جو طالب نر آهي) سڏيو ويو آهي. حضرت خواجه محمد زمان فرمايو آهي، ته جنت جي طلب ڪندڙ اجا هيڻاهينءَ منزل تي آهن:

"جنت جا مشتاق، اجا اورانهان ٿيا."

پٽائي صاحب فرمائي ٿو:

گهڙو پڳو، ته گهوريو، مَرچور ٿئي چوڙو،

طالب الموليٰ مذَڪر، اي ٻڌندڙن ٻوڙو.

Gul Hayat Institute

ڪوڙهئو ڏم ڪوڙو، مون مهار من ۾.

بيت 17- هندي ۽ قديم سنڌي شاعريءَ جي روايت آهي، ته عاشق پنهنجي محبوب تي ڏوهه نه ڏيندو آهي، پر پنهنجي ئي ڪوتاهي ڪندو آهي. انهيءَ روايت موجب سيد صاحب به سسئيءَ جي واتان چوائي ٿو: جيڪي مون پنيور ڪان ٻاهر نڪري پنهنجي پنهون، ڪي سڏ ڪيا، اهي جيڪڏهن منهنجو پيارو دوست ٻڌي ها، ته جيڪر ايترو جلد نڪري نه وڃي ها. يعني پنهنجي پياري تي ڪو ڏوهه نه ٿي ڏئي.

بيت 23- سيد صاحب طالب کي تلقين ٿو ڪري، ته ”پهريائين پنهنجو پاڻ فنا ڪر ته محبوب جو مشاهدو ماڻيين. جانب توکان جدا نه آهي، فقط حقيقي اکيون ڏاري پنهنجو پاڻ کي پس.“ ٻين صوفي شاعرن به اهو خيال نهايت وضاحت سان بيان ڪيو آهي. هو چون ٿا، ته جڏهن پنهنجو پاڻ فنا ڪبو، تڏهن ئي محبوب جو مشاهدو ماڻبو. ان کي هو ”موتوا قبل ان تموتوا“ (مرڻ کان اڳي مرڻ) سڏيندا آهن. شاهه صاحب فرمايو آهي:

”مِري جيءُ ته ماڻيين، جانب جو جمال.“

بيت 24- سيد صاحب مجازي عشق کي ننديندي طالب کي تلقين ٿو ڪري، ته مجازي عشق کي پنهنجو مائٽ نه ڪر (يعني مجازي عشق سان لڳ لاڳاپو نه رک) ۽ نه ان پاسي ڌيان ئي ڏي. اي پوري! حقيقي عشق جي واٽ معلوم ڪري ان تي چونه ٿي هلين؟

بيت 27- اي شهوت جا شڪار ٿيل اٺو! اوهان پاڻ الائي چونه پيتو؟ مون ته اوهان کي گهڻوئي سيڪاريو سمجهايو، پر اوهان انهيءَ ڪري نه پيتو، ڇاڪاڻ جو اوهان جي نصيب ۾ لکيل نه هو.“

هيءَ آهي لفظي معنيٰ. پائنجي ٿو، ته شاهه ڪريم پنهنجي عام مريدن ۽ معتقدن جي حالت تي افسوس جو اظهار ڪندي فرمايو آهي، ته مون ته اوهان جي روحاني تربيت جي گهڻي ڪوشش ڪئي، پر جيئن ته اهو روحاني فيض اوهان جي نصيب ۾ لکيل نه هو، تنهنڪري اوهان ان مان پوريءَ طرح مستفيض ٿي نه سگهيا.

بيت 28- ”اي عورت منهه ۾ ويهي نه رهه، پر اُٿي اس ۾ انتظار ڪي، ڇاڪاڻ جو انهن کي پنهنجو مائٽ ڪيو آهي، جن جو ڏيهه ڏور آهي.“ يعني طالب کي جڳائي، ته مالڪ سان ملڻ جي ڪوشش وٺي، ڇاڪاڻ جو ڪوشش ۽ مجاهدي کان سواءِ ڪجهه ٿيڻو نه آهي. سيد صاحب ساڳيو ئي خيال ٻي هڪ

بيت ۾ سمجھائيندي فرمائي ٿو ته نه سَڌُنِ سان سيڻ ٿيندا آهن، ۽ نه نياپي سان ئي نينهن ٿيندو آهي. پر جيستائين سچيون سچيون راتيون انتظار ۽ اوسيڙي ۾ رت ڦڙا نه روئبو، تيستائين محبوب جي ملاقات نصيب نه ٿيندي:

نيہ نياپي نه ٿيي، سڌين سيڻ نه هون،

ڪاريين راتين رت ڦڙا، جان جان نيڻ نه رون.

شاھ لطيف به ڪيترائي ڀيرا انهيءَ خيال جو اظهار ڪيو آهي، ته واحد جي وصال لاءِ مجاهدا ۽ رياضتون ڪرڻ گهرجن، ۽ منزل مقصود تي پهچڻ لاءِ هر حيلو هلائڻ گهرجي. هڪ هنڌ فرمائي ٿو:

ويئي ور نه پون، ستي ملن نه سپرين،

سي مر رويون رون، جن مسافر سپرين.

بيت 31- صوفين جي سمجهاڻي آهي، ته الاهي اسرارن کي عام آڏو پڌرو نه ڪجي. شاھ ڪريم انهيءَ خيال کي سمجهائڻ لاءِ هن بيت ۾ چور ۽ چوريءَ جي تمثيل بيان ڪئي آهي. سندن مطلب آهي، ته جهڙيءَ طرح چور ۽ چوريءَ جي مصلحت ڳجهه ڳوهه ۾ آهي، تهڙيءَ طرح سان معرفت ۽ معرفت جي صاحب جو مرڪ به مخفي هجڻ ۾ آهي. جهڙيءَ طرح سان چور پهرين پاڻ لڪائيندو آهي، ۽ پوءِ شيءِ کي، اهڙيءَ طرح مٽيادار مرد کي به جڳائي ته لوڪ ۾ لڪو رهي.

بيت 34- ڪنهن کي به اجايو سجايو ڇينڀ نه. جيڪڏهن ڪو ھوڏ چوئي، تڏهن به تون ان کي جيءُ چوءُ. جيڪڏهن محبوب سان ملڻ گهرين ٿو، ته ٻين جي ڏاڍاين ۽ زيادتين کي به گڻ ۽ چڱايون ڪري سمجهه. ”يعني طالب کي هر ڪنهن سان نهٺائيءَ سان پيش اچڻ گهرجي. ايتري قدر جو ٻين جي زيادتين تي به ڪاوڙجڻ نه گهرجي. شاھ لطيف به چيو آهي:

”هو چوني تون مَ چُو، واتان ورائي.“

بيت 35- ”چتين لڳل ڪپڙا پاءِ، پٽڪن کي ڏنگا پيچ نه ڏي. اهائي ڳالهه هٿ ڪر، جيڪا تنهنجي مالڪ جي منشا مطابق هجي.“ يعني فقير لاءِ سادگي ۽ سادي پوشاڪ ضروري آهي.

بيت 37- مست جوان چيلهه سان پيسا نه ٻڌندا آهن. يعني سچا فقير دنيا سان دل نه رکندا آهن، پر ڪلال جي اڳڻ اچي، سر جي هوڏ هٽي، شراب پيئندا آهن. يعني پنهنجو پاڻ فنا ڪرڻ کان پوءِ معرفت جي مئي پيئندا آهن.

بيت 38- اي مڇڙا! جيڪا ڪنڌي تو پنهنجي نڙيءَ ۾ وڌي آهي، ان ڪيترن ئي توجهڙن کي ڪڍي ٻاهر ڦٽو ڪيو آهي. يعني، اي انسان! جنهن دنيا سان تو دل رکي آهي، ان ڪيترن کي الله تعاليٰ جي رستي کان پري ڪري ڇڏيو آهي.

بيت 39- جيڪڏهن ڏور کي پري کان ئي ڏسي، ٽڪڙو ٽڪڙو هليو وڃي ها، ته اي مڇڙا! جيڪر توکي ڪنڌي ڳٽنيءَ ۾ نه وجهي ها. يعني، جيڪڏهن اي انسان، دنيا جي دولاب کي منڍ ۾ ئي محسوس ڪري، ان سان دل نه لڳائين ها، ته توکي هيئنر ڪنڊا ڪڍڻا نه پون ها.

بيت 41- اي سهڻي يا ته گهر کان ٻاهر نه نڪرين ها، يا وري هيئنر موٽڻ جو خيال ڇڏي ڏي. فقط هيڪڙائيءَ کي هٿ ڪر، ٻِ دوئيءَ کي پڳلين شين جيان پيچي ڦٽو ڪر." مطلب آهي، ته طالب جيڪڏهن حق جي واٽ وٺڻ گهري، ته دنيا جا لڳ لاڳاپا ڇڏي، هڪ منو ٿي، هيڪڙائيءَ کي هٿ ڪري.

بيت 44- "پهلوان گهاٽن کي ننڍو پاٽي نظر ۾ نه ٿو اچي. انهن جون اکيون، پاڻ وڃي انهي پاٽيءَ جون خبرون لهن ٿيون." يعني معرفت جا صاحب دنيا جي متاڃري (ظاهري شين) تي نه موهبا آهن، پر ان ۾ اونهو وڃي حقيقي هستيءَ کي هٿ ڪندا آهن.

بيت 45- "هنجھ پکي جيئن ته موتي چڳيندو آهي، تنهنڪري اهو اونهي پاٽيءَ ۾ نظر ايندو. ڇاڪاڻ جو موتي اونهي پاٽيءَ جي تري ۾ هوندا آهن. اها ڪانيري جي عادت آهي، جو ننڍي پاٽيءَ جي مٿان لامارا ڏئي، ڇاڪاڻ جو ڪانيري جو قت ننڍي مڇي هوندي آهي." هتي هنجھ مان مراد آهي الله جو طالب ۽ ڪانيري مان مراد آهي دنيا جو طالب.

بيت 46- "اتر ۽ لاڙ ۾ جيڪي به دوست هئا، انهن سيني کي آزمايوسون. آزمودي مان معلوم ٿيو، ته پنهنجي پورهئي ڪانسواءِ ڪجھ به هٿ حاصل نه ٿو ٿئي." يعني ٻي جي آسري تي نه لڳجي، پر پنهنجو ٻوٿو ٻارجي.

Gul Hayat Institute

بيت 47- "اي امڙ محبت ۽ وڏائي هڪ هنڌ گڏ ٿي نه ٿا سگهن. صوفين جو انهيءَ ڳالھ تي پورو پورو اتفاق آهي." شاھ لطيف انهيءَ خيال کي هن طرح بيان ڪيو آهي:

"ٻن ترارين جاءِ، ڪانهي هڪ مياڻ ۾."

بيت 49- دوست لاءِ پنهنجي پر يا پنهنجي ليڪي سڙي پچي، پرڏيهہ ڪي پسجي. يعني محبوب جي ملاقات لاءِ پنهنجي ليڪي ڏونگر ڏورجن. پر ٻاڦ ٻاهر نہ ڪڍجي. ائين ڪرڻ سان ئي انهيءَ ملڪ ۾ وڃي پهچبو، جتي هوت حاصل ٿيندو، ۽ اهوئي حقيقي ساٿيهہ يا وطن آهي.

بيت 51- "پاڻيءَ تي وينا آهن، تڏهن بہ بيوقوف پيا اڃ مرن. مثلن وانگر دانهون تہ ڪن ٿا، پر دم نہ ٿا سڃاڻن." يعني: انسان ڪيڏا نہ بيوقوف آهن، جو الله تعاليٰ سندن ويجهو بہ آهي، تڏهن بہ ان جي رحمت کي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ٿا ڪن. اجايون دانهون تہ پيا ڪن ٿا، پر پنهنجو پاڻ نہ ٿا سڃاڻن. الله تعاليٰ جي هن فرمان ڏانهن اشارو آهي: "نحن اقرب اليہ من حبل الوريد" (اسان توکي ساهہ جي رڳن کان بہ ويجها آهيون). ڀٽائي صاحب فرمايو آهي:

"نحن اقرب اليہ من حبل الوريد، تنهنجو توهي ساڻ."

بيت 53- "اوٺين، ڪاڪ کي وٺن سميت اورانگهي نہ سگهيو. جيتوڻيڪ راٽا گهٽن ئي گٽن وارا هئا، تڏهن بہ رئندا ويا." يعني: معرفت جي واٽ ڏاڍي ڏکي آهي، ڪيترائي پانڌيئڙا منزل مقصود تائين پهچي نہ سگهيا. ڪيترن حق جي طالبن ۾ جيتوڻيڪ گهڻيون ئي خوبيون هيون، تڏهن بہ منزل ماڻڻ لاءِ رت رئندا ويا.

بيت 55- "بيوقوف ماڻهو اصل کي نہ سمجهندا آهن، ۽ پوءِ اجايو هيڏانهن هوڏانهن نهاريندا آهن. جن اکين ۾ دوئي آهي، اهي پرين ڪيئن پسنديون." يعني: طالب کي گهرجي تہ دوئيءَ کي دور ڪري پاڻ کي پسي، تہ مشاهدو ماڻي. حضرت علي رضي الله تعاليٰ عنہ جو قول آهي: "من عرف نفسہ فقد عرف ربہ" (جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو، تنهن پنهنجي رب کي سڃاتو). صوفين، حضرت علي رضي الله تعاليٰ عنہ جي انهيءَ قول تي گهڻو زور ڏنو آهي. شاهہ ڪريم بہ انهيءَ ئي قول جي تشريح ڪئي آهي.

بيت 57- "پرين سان پنندي، پنهنجي حياتي گذار. ڪو مانيون پائيندوءِ تہ ڪو ٽڪ پائيندوءِ." يعني: معرفت جي واٽ وٺي هلندو هل. ان مان توکي سڀ ڪجهہ حاصل ٿيندو.

بيت 58- "جيڪڏهن اوهان ڏاتار جو منهن ڏٺو هجي، تہ جيڪر ائين ڪڏهن بہ نہ سمجهو تہ هو ڪو ڪنهن جي ڏوهہ ڪان ڏمريو آهي، هو تہ پاڻ ماڻڪن جون مٺيون ڀري، اسان جي آڏو پيو آڇي، يعني هو تہ پاڻ اسان کي هر طرح پيو نوازي. شاهہ لطيف فرمايو آهي:

Gul Hayat Institute

”پرچي، تہ پل پري، ڏمرجي تہ بہ ڏي.“

مراد آهي: ٻنهي جهانن جي سردار، عالمن جي آڏار محمد مصطفيٰ ﷺ جي ذات بابرڪات سراپا رحمت آهي.

بيت 59- درياھ موج ۾ اچي پيو ڪن هٽي، سنبوهيون بہ ان ۾ موجود آهن. گهڻائي واجهہ وڌم، پر پرين ان ۾ نہ پيا. يعني: گهڻيون ئي ڪوششون ڪيم، ۽ حيلا هلايم، پر محبوب جو وصال حاصل نہ ٿيو.

بيت 61- ”اي داسڙا! جن جي جگر تي تنهنجو داغ آهي، تن تان تون ڪيئن ٿو دل ڪٽين.“ يعني: اي منهنجا محبوب! جن کي تو پنهنجي عشق جي لنو لڳائي آهي، انهن کي پاڻ کان پاسي نہ ڪر.

بيت 62- ”ڪلاچيءَ جي ڪن مان ڪوبہ واپس نہ وريو، ڪن پنهنجا رڇ وڃائي ڇڏيا، ۽ ڪي توبهہ تائب ٿيا.“ يعني: اللّٰہ تعاليٰ جي سرڪار ڏاڍي آهي، اتي ڪابہ حيل حجت نہ ٿي هلي. لطيف سائينءَ فرمايو آهي:

”حجت هوت پنهوءَ سين، مون ڪمينيءَ ڪيهي.“

بيت 64- ”ڪلاچيءَ جي ڪن جي پرئين پاسي ڪان ساٿين جو سڏ ٻڌڻ ۾ نہ ٿو اچي. انهن گهاتن جا مڪڙا، ڪنهن تڙ تي وڃي ڏسي.“ يعني: جيڪي هن جهان مان لڏي لاڏاڻو ڪري ويا، انهن جو احوال اسان وٽ ڪونہ ٿو اچي. انهن جو ماڳ ۽ مڪان توکي هن جهان مان وڃڻ کان پوءِ ئي معلوم ٿيندو.

بيت 65- ”جيئن تہ جيڏين منهنجي جانيءَ جو جمال نہ پسيو آهي، تنهنڪري انهن تي کهڙو ڏوهہ ڏجي. جيڪڏهن پرينءَ کي پسن ها، تہ مون جيان مٽي کي هٿ ڏيئي روئن ها.“ بي بي زليخا بہ پنهنجي ساهيڙين کي ائين چيو هيو، تہ توهان يوسف نہ ڏٺو آهي. جيڪڏهن ڏٺو هجيو ها، تہ ائين هرگز نہ چئو ها. پوءِ ساهيڙين کي صوف ڪپڻ لاءِ ڏنائين، ۽ هوڏانهن حضرت يوسف کي اتان لنگهي وڃڻ جو اشارو ڪيائين. جڏهن انهن حضرت يوسف جي جمال جو جلوو پسيو، تہ صوفن ڪپڻ بدران هٿ ڪپي وڌائون. مطلب آهي، تہ جڏهن معرفت جي مئي جي چڪي، چکبي تڏهن ئي ان جي لطف جو اندازو ٿيندو.

بيت 66- ”سندن منهن سرها يا خوش آهن، ۽ ڪلهن تي ڪينرا (ساز) اٿن، يعني خوشيءَ جا راڳ پيا ڳائين، چاڪاڻ جو رات سڀڙ جام سان ويهي ڪچهري ڪئي اٿن.

بيت 67- ”هنجن جو اصل ماڳ مڪان کهڙو آهي، ۽ وري ڦيرا ڪٿي تا پائين؟! خدا ڪين ساڃهه ڏئي ته پنهنجي ماڳ تي موٽي اچن.“ يعني انسان پنهنجو وطن وساري دنيا ۾ مستغرق ٿي ويو آهي، الله تعاليٰ ڪيس معرفت جي راهه ڏيکاري ۽ هو پنهنجي دل جي دريءَ ڪان ليئو پائي، حق کي سڃاڻي.

بيت 68- ”اي! امڙ خواب لهڻ اجايو آهي، ڇاڪاڻ جو ان تي ڪير اعتبار ڪندو؟ سمهڻ وقت گڏ هئا، پر جڏهن جاڳيس ته دوست نهي ئي ڪونه.“ يعني هيءَ دنيا فاني آهي، جنهن کي حقيقي وجود ڪونهي. ائين جيئن خواب، جنهن تي ڪوبه ڀروسو نه ڪندو. جيئن خواب اچي ختم ٿيڻ کان پوءِ ڪابه شيءِ نه ٿي رهي، تيئن دنيا جي حياتي به خواب وانگر گذري ويندي.

بيت 69- اهو ملڪ (يعني وحدت جو مڪان، لامڪان) ٻين ملڪن جهڙو نه آهي. جتي پکين جو پير به نه ٿو پهچي، اتي ڪاهوڙين (الله وارن) ور ور ڏيئي پئي وحدت جي باغ جا ميوا چونڊيا آهن. شاهه لطيف به فرمايو آهي:

”اتي آديسين جو لڱو ڏڱ درو.“

بيت 71- جيستائين اکين کي روئي روئي خشڪ نه ڪبو، تيستائين محبوب جو مشاهدو حاصل نه ٿيندو، ڇاڪاڻ جو جن اکين ۾ ڪن ڪچرو يعني دوئي هوندي اهي پرين پسي نه سگهنديون. مطلب آهي ته، جيستائين خدا جي خوف کان اوئي، دل کي دوئي پاڪ نه ڪبو تيستائين واحد جو وصال نه ٿيندو.

بيت 73- هي بيت سيد صاحب، قاضي قاضن جي هيٺين بيت جي جواب ۾ فرمايو آهي:

سائر ڏيئي لت، اوچي نيچي ٻوڙئي،
هيڪائين هيڪ ٿيو، ويئي سڀ جهت.

ان جو مطلب آهي، ته ”درياهه لت ڏيئي هيٺياهين مٿاهين زمين ٻوڙي ڇڏي، جنهن ڪري يڪي لس ٿي ويئي، ۽ سڀ طرف مٽجي هڪ ٿي ويا.“ ان جو مطلب آهي ته جهڙيءَ طرح درياهه جي ٻوڏ کان پوءِ هيٺاهيون مٿاهيون هڪ ٿي وينديون آهن، ۽ طرف جو سماءُ نه پوندو آهي، تهڙيءَ طرح وحدت جي درياهه ۾ ڪثرت ملي، هيڪڙائي ٿي ويئي. يعني: جز ڪل ۾ سمائجي ويو.

سيد صاحب ان بيت جي جواب ۾ هي بيت فرمايو، جنهن جو مطلب آهي، ته درياهه سڀ ڪنهن هيٺاهين مٿاهينءَ کي ختم نه ٿو ڪري، ۽ نه طرف ئي نابود ٿين ٿا، پر ڏسڻ ۾ ڪونه ٿا اچن. يعني جز

Gul Hayat Institute

جي ڪل ۾ ملڻ کان پوءِ بہ ان جي انفراديت ختم نہ ٿي ٿئي، پر ان جي انفراديت يعني اڪيلائي ڏسڻ ۾ نہ ٿي اچي. مطلب آهي، تہ طالب پنهنجو پاڻ فنا ڪرڻ کان پوءِ صفا ختم ٿي نہ ٿو وڃي.

شاهہ ڪريم جو هي خيال امام رباني جي وحدت الشهود جي ترجماني ڪري ٿو. امام رباني لکيو آهي، تہ ابن عربي وحدت الوجود جو بنياد ظل ۽ اصل جي عينيت تي رکيو آهي. پر ظل شيءِ عين شيءِ ٿي نہ ٿي سگهي. ظل تہ اصل جي مشابہ هوندو آهي. انهيءَ ڪري اصل ۽ ظل هڪ چئي نہ ٿو سگهجي. مثلاً جيڪڏهن ڪنهن شخص جو پاڇو ڊگهو ٿي وڃي، تہ ائين نہ چئبو، تہ اهو ماڻهو ڊگهو ٿي ويو. حضرت سلطان الاولياء خواجہ محمد زمان اهو خيال پاڻي ۽ لهر جو مثال ڏيئي هن طرح سمجهايو آهي:

پاڻي لهر پسڻ ۾ برابر ٿيا،

ڪي اتي ئي اڙيا، ڪي لنگهي مقصد مڙيا.

بيت 74- "محبوب جون ڪي ڳالهيون اهڙيون آهن، جي ڪٿي ڏٺيون، نہ ٻڌيون. اهي واقعا ڏسي عقل حيران ٿي وڃي ٿو." سيد صاحب جنهن ڪيفيت جو اظهار ڪيو آهي، ان کي صوفين حيرت جو مقام سڏيو آهي. يعني انساني ذهن قادر جي قدرت جي سيني ڳالهين کي جڏهن سجاڻي نہ ٿو سگهي، تڏهن حيرت زده رهجي وڃي ٿو. آخر عقلِ ڪل جا عجائبات جزِ ۾ ڪيئن سمائجي سگهندا؟!

بيت 75- "پاڻ ئي بادشاهہ آهي، ۽ پاڻ ئي پيغام ٿو موڪلي، پنهنجو انت پاڻ ئي لهي ٿو، ۽ پاڻ کي پاڻ ئي سڃاڻي ٿو." هن ۾ همہ اوست جو نظريو بيان ڪيو ويو آهي، جنهن موجب هر شيءِ ان ذات مطلق کان ئي ظهور ورتو آهي. انهيءَ ڪري صوفي چوندا آهن تہ هر شيءِ انهيءَ ئي وجودِ ڪل جو مظهر آهي. ڀٽ ڌڻي فرمائي ٿو:

"پنهون ٿيس پاڻ، سسئي تان سور هئا."

سچل سرمست ساڳيو خيال، ساڳي ئي نموني بيان ڪري ٿو:

پنهون پنهون ٿي ڪريان، آءُ پڻ پنهون پاڻ،

اديون ٿيس اجاڻ، جو ڪين پروڙيم پاڻ کي.

اهو ساڳيو ئي خيال شاهہ ڪريم پنهنجي ٻين بيتن ۾ بہ بيان ڪيو آهي.

بيت 77- "شروعات ۾ توکي "لا" مان پيدا ڪيائون." يعني الله تعاليٰ سڄيءَ ڪائنات کي عدم مان وجود ۾ آندو. انهيءَ ڪري شاهہ ڪريم چئي ٿو، تہ جيئن هيءَ ڪائنات ڪين مان وجود ۾ آئي آهي،

تنهن ڪري هن کي حقيقي وجود آهي ئي ڪونہ. ٻانهي کي اها حقيقت ذهن نشين ڪرائڻ کان پوءِ ڪانئس پڇي ٿو تہ. "جڏهن توکي حقيقي وجود ئي ڪونهي، تہ باقي ڇا تي ٿو تڏين ۽ مان مان ڪرين؟!"

بيت 72- "لا" کي لوڏي نہ ڪڍ، ۽ نہ وري "الا" کي ئي لحظي جيترو دل تان لاهہ. اهو جيڪو ماڻهن جو مظهر آهي، ان کي ڪيئن ٿو وڍين؟!" يعني: نفيءَ جي منزل بہ ضرور ماڻ، جنهن جو مطلب آهي، پنهنجو پاڻ فنا ڪرڻ. پر ان کان پوءِ اثبات جي واديءَ ۾ بہ پير پاءِ، جنهنجو مطلب آهي، فقط هڪ ذات مطلق جي وجود جو اقرار ڪرڻ.

بيت 78- "جنهن چشمي جو اهو نور آهي، اوڏانهن ئي اهو رهنمائي ڪندو. ڳالهہ جو مقصد بہ اهوئي آهي ۽ اهڙيءَ طرح سان ئي پيارو دوست پسجي ٿو." يعني: عربي مقولي "ڪل شيءُ يرجع اليٰ اصلہ" (هر شيءِ پنهنجي اصل تي ويندي آهي) موجب فرمائي ٿو، تہ جهڙيءَ طرح سان هر ڪا شيءِ پنهنجي اصل ڏانهن موٽي ٿي، تهڙيءَ طرح سان انسان جي اندر ۾ بہ جيڪو جانب جي جمال جو جلوو جاري ۽ ساري آهي، اهو بہ پنهنجي اصل ڏانهن رجوع ڪندو. مطلب آهي تہ. جنهن پنهنجو پاڻ سڃاتو، ان پنهنجي رب کي سڃاتو: "من عرف نفسہ فقد عرف ربہ."

بيت 79- "اي سرتيون! پرين جو پير ڏاڍو ڏکيو آهي. جن کي ان جي چاڻ هئي، اهي بہ ان کي پروڙي نہ سگهيا." يعني: قادر جي قدرت بي انت آهي، جنهن جو نہ آهي شرو نہ شمار. وڏا وڏا سياڻا ۽ سمجهہ دار، فيلسوف ۽ مفڪر، هيئت دان ۽ رياضي دان بہ ان کي پوريءَ طرح سان سمجهي نہ سگهيا. هڪ صوفي شاعر چيو آهي:

"انت بحر دي ڪل نہ ڪائي، رنگي رنگ بنايا هي."

بيت 81- جن جو هنيون حاضر نہ آهي، ۽ جن جي اکين جي آڏو پنهنجي پياري دوست جو تصور نہ ٿو رهي، اهي ڄڻ ٺلهن، ڍانڍين ۽ بيڪار شين وانگر اجائي ۽ بي مقصد حياتي گذاري رهيا آهن.

بيت 82- "دوست انهيءَ هنڌ ئي آهي، جنهن کي تو جهوپڙي ڪري سمجهيو آهي. جيڪڏهن در جو تاڪ پٽين تہ لوڪ کي خبر پئجي وڃي." يعني: پرين پاڻ ۾ ئي آهي. شاهہ لطيف فرمايو آهي:

"نائي نيڻ نهار، تو ۾ ڏيرو دوست جو."

شاهہ ڪريم اهو ساڳيو خيال هڪ ٻي بيت ۾ بہ بيان ڪيو آهي.

Gul Hayat Institute

بيت 84- اي الله تعاليٰ سڀ ڪجھ تون ئي ڏيندڙ آهي، هي پڻ تنهنجو پينو آهي. انهيءَ پن يا گهر جي ڪري پاڻ هو بيوقوف آهي، ڇاڪاڻ جو هو ڇڱي پنهنجو قدر وڃائي ٿو.

بيت 85- ”طرن وارا مڱڻا، انن تي سوار ٿيو، خوشيءَ مان جهونگاريندا ٿا وڃن، ڇاڪاڻ جو رات سپڙ ڄام ڪين نوازيو آهي، ۽ هو ڏينهن ڏني جو پرنور نظر اچن ٿا. انهن چارڻن جي چنتا لهي ويئي ۽ هاڻي گهوٽ (ڪامياب) ٿي گهر وڃن ٿا.“ يعني: حق جا طالب پنهنجي پيرِمغان ڪان مستفيض ٿي منزل مقصود تي پهچي ويا. پٽ ڏٽي پنهنجي پيرمغان کي فيض لاءِ هن طرح ٿو عرض ڪري:

”تون پارس آءُ لوھ، جي سيرن تہ سون ٿيان.“

بيت 87- ”مجازي عشق توکي پنهنجي موھ ۾ گرفتار ڪري، ڪڏهن ڪسڪي هليو ويندو. پوءِ متان اکين کي راضي ڪري ڀروسو رکي ويهي رهين.“ يعني: مجازي شيءِ کي زوال ۽ فنائيت آهي. انهيءَ ڪري جنهن شيءِ ۾ بقا ۽ پختگي ڪانهي، انهيءَ جي آسري ۾ رهڻ حماقت آهي. انهيءَ ڪري صوفي چوندا آهن تہ جيڪڏهن مجازي عشق مان حقيقي واٽ حاصل نہ ڪئي ويئي، تہ وڃواند ٿي وڃبو. يعني فقط مجازي عشق تي ڀروسو ڪرڻ نقصانڪار آهي.

فقير قادر بخش بيدل، پنهنجي عربي ڪتاب ”فوائدالمعنوي“ ۾ فرمايو آهي: ”جنهن مجازي عشق مان، حقيقي عشق جي واٽ نہ ورتي، تنهن جڻ بت پوڄا ڪئي.“

بيت 88- هن بيت ۾ ٻڌايو ويو آهي، تہ عمل جو دارومدار اعتقاد تي آهي. جيڪڏهن اعتقاد صحيح آهي، تہ عمل ڪرڻ سان سٺو نتيجو ملندو. پر جنهن جو اعتقاد درست نہ آهي، اهو واٽواند ٿي ويندو. اها ڳالھ اسلامي تعليم مطابق آهي. اسلام، ايمان لاءِ اعتقاد کي اوليت ڏئي ٿو. سيد صاحب هن بيت ۾ ٻڌايو آهي، تہ جن جو اعتقاد پختو آهي، اهي سولائي سان وڃي پار پهچندا. جن جي دلين ۾ شڪ شبها آهن، اهي پار پهچي نہ سگهندا.

بيت 89- هن بيت ۾ سيد صاحب آزي ۽ نيزاري جي واٽ ٻڌائي آهي. چوي ٿو، تہ انسان خطا جو گهر آهي. هن ڪان ڪمزوريون، ڪوتاهيون، ۽ غلطيون ٿينديون رهن ٿيون. ان حالت ۾ جيڪڏهن هٿ ۽ وڏائي ڪندو ۽ پنهنجن ڪن نيڪين تي پاڻ پڏائيندو، تہ مالڪ کي نہ وڻندو.

بيت 92- ”گهوٽن جي اک جو اشارو ابتو آهي، ۽ سندن پڳ جا پيچ ڏنگا آهن. ڪمانون ڪڇي، پيڏي پر ڏيو، ڪچ ولايت ۾ پيا گهمن.“ يعني: حقيقي عاشق پنهنجي عشق ۾ ڪامياب ٿيڻ ڪان پوءِ منزل

مقصود جا مزا ماڻين ٿا. مطلب آهي، تہ پنھنجو پاڻ فنا ڪرڻ کان پوءِ حياتِ جاوداني ءَ جو لطف حاصل ٿئي ٿو.

بيت 92- جنھن کي تو خامي سمجھيو آهي، اها سموري تو ۾ آهي. سڄڻن جو جيڪو ڪجھہ آهي، اهو سڀ سچ آهي. ڀٽ ڌڻيءَ فرمايو آهي:

”پرين سندي پار جي مڙئي مٺائي.“

ٻي هنڌ فرمايو اٿس:

”ڪا مون ۾ گهٽ، نہ تہ سڄڻ ٻاجهندڙ گهڻو.“

قاضي قاضن جا بيت

سوانح

قاضي قاضن بن قاضي ابو سعيد بن زين العابدين بکري، جا وڏا ٺٽي ۽ سيوستان ۾ رهندا هئا. سندس ننڍ ڏاڏو قاضي ابوالخير بکر ۾ رهندو هو، جيڪو وڏو عالم فاضل ۽ زهد ۽ تقويٰ جو صاحب هو. قاضي قاضن پاڻ بہ وڏو عالم ۽ فاضل هو. قرآن حڪيم جو حافظ ۽ قرات ۽ تجويد جو ماهر هو. حديث، فقہ، تفسير، اصول، انشاء، تصوف ۽ ٻين عقلي ۽ نقلي علمن ۾ مهارت حاصل هئس. جوانيءَ ۾ سيد ميران محمد جونپوري جو مريد ٿيو، جيڪو مهدي سڏائيندو هو.

سن 927هہ (1520) ۾ جڏهن شاهہ بيگ ارغون سنڌ تي حملو ڪري، ٺٽي ۾ قتل عام ڪيو، تڏهن قاضي قاضن جو اهل عيال بہ ٺٽي ۾ هو. قاضي قاضن هڪ درد انگيز خط شاهہ بيگ ارغون کي لکيو ۽ ان کان پوءِ اهو خوني طوفان اجهاڻو.

ان کان پوءِ قاضي قاضن جو شاهہ بيگ ارغون سان گهاٽو رستو ٿي ويو، ۽ هو ملڪي ڳالهين ۾ ڪانئس صلاح مصلحت وٺڻ لڳو. جام فيروز جي پيش پوڻ کان پوءِ سيوهڻ جي پرسان ٿلتيءَ وٽ، شاهہ بيگ جي خلاف ڪيترائي سنڌي محبِ وطن پنھنجا لشڪر وٺي اچي ڪٺا ٿيا. انھن ۾ دريا خان جا پٽ: محمود خان ۽ منڻ خان، سوڍا سورهيہ: سارنگ خان ۽ رٽمل ۽ ٻيا شامل هئا. حضرت مخدوم بلال بہ انھن جي مدد ڪري رهيو هو. شاهہ بيگ، قاضي قاضن کي انھن ڏانھن موڪليو، تہ جيئن ڪين سمجهائي آڻ مڃڻ تي آماده ڪري، پر هنن قاضي قاضن کي پاڻ وٽ اچڻ ئي نہ ڏنو. آخر لڙائي ٿي، ۽ سمورا سنڌي سورما ڪسجي، سنڌ جو مان مٿانهون ڪري ويا.

Gul Hayat Institute

ان کان پوءِ قاضي قاضن، شاهہ بيگ سان گڏجي سيوهڻ کان بکر ويو، جتي هن ڪيس بکر جو قاضي مقرر ڪيو. شاهہ بيگ جي وفات (22 شعبان سنہ 928هہ مطابق 8 جولاءِ 1522ع) کان پوءِ سندس پٽ مرزا شاهہ حسن جي ڏينهن ۾ بہ بکر جو قاضي هو. ويهہ سال نهايت احتياط ۽ ديانتداري سان قضا جو عهدو هلايائين. پڇاڙيءَ ۾ (شايد 947هہ) ڏاري استعفيٰ ڏنائين، ۽ قضا جو عهدو سندس ڀاءُ قاضي نصرالله کي مليو. پڇاڙيءَ جا ڏينهن مديني منوره ۾ گذاريائين، جتي سنڌ جا بہ مشهور عالم قاضي عبدالله بن قاضي ابراهيم راهوتي ۽ شيخ عبدالله متقي ابن مولانا سعد در ڀيلوي سندس صحبتي هئا. سن 958هہ مطابق 1551 ۾ وفات ڪيائين. مشهور بزرگ حضرت ميان مير سيوهاڻي لاهوري جي والده، قاضي قاضن جي نياڻي هئي.

بيت

قاضي قاضن جا ست يا اٺ بيت بيان العارفين ۾ ملن ٿا، جيڪي متن ۾ ڏنا ويا آهن. راقم الحروف هڪ ڀيري (سکر جي سوکڙي- سنڌي ڪلاسيڪي شاعري، سال 1968ع، ص 4) لکيو هو، تہ "قاضي قاضن جي بيتن جي فن ۽ فڪر جي پختگي ٻڌائي ٿي، تہ سندس بيت اٺ يا ست نہ هوندا، پر بيتن جو تعداد گهڻو هوندو، ڇاڪاڻ جو ڪوبہ پختو شاعر فقط ٻہ ٽي بيت چئي بس ڪري نہ ويهندو آهي." اهو رايو صحيح ثابت ٿي رهيو آهي. تازو روزاني هلال پاڪستان مورخہ 8 سيپٽمبر 1976 ۾ خبر آئي آهي:

"اوائلي سنڌي شاعر قاضي قاضن جا 116 بيت هرياڻہ ۾ روهتڪ لڳ راڻيلا مان هٿ آيا آهن. اها خبر آل انڊيا ريڊيو ڪلهہ شام جو پنهنجن سنڌي خبرن ۾ ڏني آهي. نوان هٿ آيل بيت، پراڻي ديوناگري سنڌي ۾ لکيل آهن."

اهي بيت هيري ٺڪر گڏ ڪري، موجوده رسم الخط ۾ هندستان مان ڇپايا آهن. انهن جو جائزو سہ ماهي مهراڻ ۾ اچي چڪو آهي.

بيان العارفين مان شاهہ ڪريم جي زباني جيڪي ٿورا بيت هينئر اسان جي سامهون آهن، انهن مان ثابت ٿئي ٿو، تہ هو سنڌي زبان جو باڪمال شاعر هو. اسان جي ڪلاسيڪي شاعري صحيح نموني قاضي قاضن کان شروع ٿئي ٿي. شاهہ ڪريم، ڪيترائي بيت سندس بيتن جي پيران ڇيا آهن. اهو ڏيکاري ٿو، تہ سندس بيت سنڌي ڪلاسيڪي شاعريءَ جو بنيادي پٿر آهن. معنوي لحاظ کان سندس

Gul Hayat Institute

بيتن ۾ تصوف جا نڪتا بيان ٿيل آهن. وحدت الوجود جو فڪر ظاهري مثالن ذريعي سمجهايو اٿس. هو ظاهري علمن کي ننڍي ٿو. ۽ انهن کي حقيقت جي واٽ ۾ وڏو اٽڪاءُ سمجهي ٿو. هيٺ سنڌس بيتن مان مکيہ بيتن جي شرح ڏجي ٿي:

سي ئي سيل

جيڪو ظاهري علم مون پڙهيو هو، اهو طريقت جي واٽ ۾ واڳون ٿي اڳيان آيو. يعني: ظاهري علم باطني اسرارن جي سمجهڻ ۾ وڏو اٽڪاءُ يا حجاب آهي. اهو نظريو گهڻن ئي صوفين بيان ڪيو آهي. شاھ صاحب فرمائي ٿو:

الا! ڏاهي مَ ٿيان، ڏاهيون ڏک ڏسن،

مون سين مون پرين، پورائيءَ ۾ پال ڪيا.

قاضي قاضن جا ٻيا بيت، "ڪنز قدوري ڪافيا ڪينڪي پڙهيوم"، "ڪنز، قدوري ڪافيا، پڙهي پڙهيوم سڀ"، ۽ "لوڪان نحو صرف." انهيءَ ئي خيال جي اپٽار ڪن ٿا.

لا لاهيندي

هن ۾ قاضي صاحب همہ اوست جو نظريو بيان ڪيو آهي، جنهن موجب: سڀ ڪنهن شيءِ انهيءَ ئي وجود ڪل ڪان وجود ورتو آهي. انهيءَ ڪري قاضي صاحب چوي ٿو، تہ حقيقت ۾ نفي آهي ئي ڪانہ، يعني دنيا ۾ ڪنهن کي بہ وجود ڪونهي. انهيءَ ڪري هو چوي ٿو، تہ جيئن تہ نفي آهي ئي ڪانہ، تنهن ڪري ان کي دور ڪرڻ جو بہ ڪو ضرور ڪونهي. قاضي صاحب پنهنجي بيان کي زوردار بنائيندي، قسم کڻي چوي ٿو، تہ: خدا جو سنهن پرين کان سواءِ مون کي ٻيو ڪجهہ بہ ڏسڻ ۾ نہ ٿو اچي.

سڄڻ منجهہ

پرين پاڻ ۾ ئي آهي، پر ان جي جوت جو جلوو پسڻ لاءِ ظاهري حواسن تان دست بردار ٿيڻو پوي ٿو. پرينءَ جي پسڻ کان پوءِ دنيا ۽ ماسوا جو خيال نہ ٿو رهي. قاضي قاضن جو مطلب آهي، تہ جيڪڏهن هڪ دفعو اکيون کليون ۽ جسماني علم جو احساس ٿيو، تہ اهو محبوب من مان هليو ويندو. پوءِ ڪيتري بہ ڪوشش ڪبي ۽ واجهہ وجهبا، تڏهن بہ اهو هٿ نہ ايندو.

بيان العارفين ۾ آيل ٻيا بيت

Gul Hayat Instutute

ڦٽيون ڪر

چتين لڳل ڪپڙا نہ پاءِ، پر جيڪي ڪپڙا وٽني سي پاءِ، ۽ پٽڪي ڪي پلي ڏنگا وڪڙ ڏي. يعني فقيريءَ لاءِ ظاھريءَ طرح سادي پوشاڪ ضروري نہ آھي.

اڪڙيون ملير

”جن جون اڪيون رات ڏينهن ملير ۾ آهن، انهن آسائتن سان، اي عمر تون هينئر ڪهڙي ڪار ڪندين؟“ يعني: جن جي دل هميشه پنهنجي رب سان رليل رهي ٿي، انهن کي دنيا جي طمع جي لهر لوڏي نہ سگهندي.

چارئي پلوَ چڪ

”چادر جا چارئي پلو چڪ ۾ خراب ٿيل اٿيئي، ۽ وري پڇين ٿو، تہ چادر کي ڪبوتر جي وٺ تہ نہ لڳي؟ اهڙي احتياط ڪان توتي حيف هجي.“ يعني: اندر، ڪوٺ ۽ ٻيائي سان خراب ٿيل آهي،۽ هوڏانهن تنهنجو زور آهي ظاهري صفائيءَ تي. اندر جي صفائيءَ کانسواءِ ظاهري صفائي ڪهڙي ڪم جي.

Gul Hayat Institute

فصل پيو

اهي بزرگ، جن جو ذڪر بيان العارفين ۾ آيل آهي

سيد ابراهيم

پرڏيهي پير جي نالي سان مشهور آهي. سندس مقبرو بلڙيءَ جي پسگردائي ۾ آهي.[1]

شيخ ابراهيم

رڪن پور جو ويٺل هو، ۽ شيخ ريحان جي اولاد مان هو شيخ ريحان جهنگليءَ جو اصل نالو چنيسر هو ۽ ذات جو سومرو هو. تحفتہ الڪرام جي روايت موجب: حضرت قلندر شهباز ۽ شيخ رڪن الدين ملتاني، شيخ ريحان سان ملاقات ڪئي هئي. شيخ رڪن الدين جي آمد جي ڪري ئي ان ڳوٺ تي اهو نالو پيو هو.[2] حضرت قلندر شهباز ۽ حضرت رڪن عالم، حضرت رڪن الدين ملتانيءَ جو گڏجي اچڻ صحيح نہ آهي، ڇاڪاڻ جو حضرت رڪن عالم، حضرت قلندر شهباز جي دوست حضرت غوث بهاءُالحق جو پوٽو هو. تحفتہ الڪرام جي روايت موجب: شيخ ابراهيم سيد صاحب جو همعصر هو ۽ سيد صاحب جو دوست ۽ پير ڀائي سيد علي ثاني سندس زيارت لاءِ آيو هو[3].

مخدوم آجب لانگاهہ

مخدوم صدو لانگاهہ جو فرزند ۽ نصرپور جو ويٺل هو. مخدوم وڏو بزرگ ۽ توڪل جو صاحب هو. تحفتہ الڪرام موجب: مٽيارن جا سيد گهڻو ڪري مخدوم صدوءَ جا مريد هئا.[4] مخدوم صاحب بہ پيءُ وانگر وڏو بزرگ ۽ توڪل جو صاحب ٿي گذريو آهي.

مخدوم احمد ولد هوٿي لاڪو

شيخ هوٿي دشت باران جو وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي، ۽ ساگري جي ڪناري تي ”مورياٽي“ ڳوٺ ۾ مدفون آهي. ڪيس محمد ۽ احمد نالي بہ فرزند هئا، جي ٻئي ڀائر الله وارا بزرگ هئا. سندن تربتون پيءُ جي تربت جي پر ۾ آهن.[5]

احمد رونجهو

ذات جو رونجهو هو. ”اپلان“ جو ويٺل ۽ سيد صاحب جو همعصر هو.[6]

آچر

اصل ٺٽي جو پوگڙي هو. پر پوءِ اهڙيءَ ڪماليت جو صاحب ٿيو. جو سيد علي ثاني شيرازيءَ بہ ڪائنس فيض پرايو. سيد علي ثاني سندس ايتري تہ خدمت ڪندو هو. جو عام ماڻهن جي منهن تي، بزار وچ ۾ ويهي ڪيس زور ڏيندو هو. سيدن جڏهن ڏٺو تہ سندن اولاد هڪ پوگڙي جي خدمت ڪري رهيو آهي، تڏهن ڪيس شهر کان ٻاهر ڪڍائي ڇڏيو. هو گجرات هليو ويو. سيد علي ثانيءَ پڇاڙي وٺي سڪرات جي حالت ۾ ڪيس لڌو.[7] سيد علي ثاني ان کان پوءِ مخدوم نوح جو مريد ٿيو.

مخدوم آدم سميجو

”ڪلي“ ڳوٺ جو وينل هو. تحفتہ الڪرام موجب سيد صاحب هن بزرگ کان بہ فيض پرايو.[8]

مخدوم اسماعيل

اگهم ڪوٽ جو وينل هو. جنهن تي اهو نالو اگهم لوهاڻي جي نالي پٺيان پيو. تمام شاهوڪار هوندو هو، ۽ قسمين قسمين طعام ۽ شربت ٺاهي حقدارن، شاگردن ۽ مسافرن کي ڏيندو هو. پر پاڻ جَوَنِ جي ماني کائيندو هو. 998هہ ۾ وفات ڪيائين[9].

بادو

هي درويش نيرون ڪوٽ (حيدرآباد) پرڳڻي جي ڳوٺ ”ناياهو“ جو وينل هو. مخدوم نوح جو مريد هو.[10]

مخدوم بلال

وڏو محب وطن بزرگ ٿي گذريو آهي. وڏو عالم، فاضل ۽ زهد ۽ تقويٰ جو صاحب هو. تصوف جي سهروردي، طريقي جي شاخ ڪبرويہ سهرورديہ سان وابستہ هو. جنهن جو باني، سهروردي طريقي جي باني حضرت شيخ ابو نجيب عبدالقاهر سهروردي جي وڏي خليفي عمار ياسر جو مريد شيخ نجم الدين ڪبريٰ هو. مخدوم بلال جي فيض مان جيڪي مستفيض ٿيا، انهن مان سيد حيدر سنائي (وفات 937ه)، مخدوم ساهڙ لنجار (جنهنجو مقبرو انڙپور جي متان آهي). قابل ذڪر آهن. جڏهن شاهہ بيگ ارغون 966هہ ۾ سنڌ تي ڪاهي آيو ۽ فيروز تغلق کي شڪست ڏيئي، ٺٽي تي قبضو ڪري، اچي سيوهڻ ۾ ويٺو. تڏهن مخدوم صاحب سنڌ جي محبت وطن سردارن کي شاهہ بيگ جي خلاف اڀاريو. نتيجي ۾ تلٽيءَ جي ميدان تي قومي ڏڌ لڙندي کي ئي ڪونڌر ڪسي ويا. سنڌ غيرن جي غلاميءَ ۾ اچي ويئي. هي واقعو سن 537هہ ۾ ٿيو. عوامي روايت آهي، تہ ان کان پوءِ شاهہ حسن ارغون ڪوڙي

Gul Hayat Institute

فتويٰ وٺي ڪيس شهيد ڪرايو. 927هہ ۾ مخدوم صاحب شهيد ٿيو. پارسيءَ ۾ شعر بہ چيو اٿس. مير علي شير قانع سندس هيءَ رباعي ڏني آهي: [11]

در راه خداز سر قدم بايد ساخت

سرمايۂ اختيار- خودمي بايد باخت

کفر است بخود نمائي بردن بجهان

ازخويش برون شده سويس ببايد تاخت

بهاءُالدين گودڙيو

ذات جو ميمڻ ۽ ٺٽي جو ويٺل هو. پهريائين ٺٽي جي درويش موسيٰ جو مريد هو، پوءِ مخدوم نوح جو مريد ٿيو. وڏو عالم فاضل هو. لکڻ پڙهڻ سان ايڏو شوق هوندو هوس، جو ڪاٺڻ وقت، گرهہ وات ۾ وجهي، ٻي گرهہ کڻن تائين ڪجهہ لکي وٺندو هو. هڪ عاليشان لئبرري هيس، جا ان وقت جي ٺٽي جي مغل گورنر شريف الملڪ يڪ چشم بي درديءَ سان ساڙائي ڇڏي. جنهن ڪري نادر ڪتابن جو وڏو ذخيرو اسان تائين پهچي نہ سگهيو. حقيقت هن طرح آهي، تہ 1035هہ ۾ شهزادو شاهہ جهان پيءَ کان ناراض ٿي سنڌ ۾ آيو. شريف خان ڪيس نہ سنو ۽ مقابلو ڪيو. اهڙيءَ طرح ڪسمپرسيءَ جي حالت ۾ شهزادو دعا پنڻ لاءِ حضرت گودڙئي جي خدمت ۾ آيو. حضرت گودڙئي، گورنر جو ڪوبہ لحاظ نہ رکندي، شهزادي جو آدر ڀاءُ ڪيو ۽ ڪيس مهماني ڏني. انهيءَ تي گورنر ڪاوڙجي سندس عظيم الشان ڪتب خاني کي باهہ ڏياري، هينئر سندس هٿ جي لکيل ڪتابن مان حضرت مخدوم نوح جو قرآن شريف جو ترجمو ۽ تفسير باقي بچيو آهي. جو هن 1013هہ ۾ مخدوم نوح جي ٻي مريد سيد ابوبڪر لکياريءَ (لکياري واري) لاءِ لکيو. اهو قلمي نسخو هينئر جناب طالب المولىٰ جن وٽ آهي. تازو اهو فارسي ترجمو سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ٿيو آهي. سندس وفات جي تاريخ معلوم نہ آهي. غالباً يارهين صديءَ جي پوئين اڌ ۾ سندس وفات ٿي. سندس مزار مڪليءَ تي ميان مٺي جي مزار جي پرسان آهي.

پير پنو

سندس ٿورو ذڪر اڳ ۾ اچي چڪو آهي. سندس اصل نالو حسين لقب شاهہ عالم ۽ ڪنيت ابوالخير هئي، پر "شيخ پنو" جي نالي سان مشهور ٿيو. سندس والد جو نالو راڄپار ۽ والده جو نالو سلطاني هو.

Gul Hayat Institute

جا مراد بن شرفو جي نياٽي هئي. ذات جو اپلان هو ۽ ٺٽي جي پرسان "آري" [12] جو ويٺل هو. سنڌ جي قديم بزرگن مان هڪ وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي. تحفة الڪرام جي صاحب لکيو آهي[13] تہ. شاهہ جميل گرناري (سيد عبدالهادي بن سيد عبدالعطاس) بہ سندس مريد هو. سندس مقبرو شيخ پٽي جي پرسان آهي، ۽ شيخ پٽي جي جتي هينئر مزار آهي، اتي هميشہ عبادت ۽ رياضت ۾ مشغول هوندو هو. تحفتہ الڪرام جي صاحب سندس بزرگي ۽ ڪمال جي اعتراف ۾ علامہ قاضي محمود جا لفظ نقل ڪيا آهن.[14]

حضرت قلندر لعل شهباز جو همعصر هو. روايت آهي تہ حضرت قلندر شهباز ۽ حضرت غوث بهاؤالحق سير و سفر ڪندا اچي ساڻس غار ۾ مليا. ٻنهي بزرگن جي نظر فيض اثر ڪري پير پٺو ولايت جي ڪماليت کي وڃي پهتو. تحفتہ الڪرام جو بيان آهي تہ: سندس سجاده نشين صاحب ڪمال بزرگ ٿي گذريا آهن. تحفتہ الڪرام جي صاحب جي ڏينهن ۾ "شيخ ساجن" سجاده نشين هو.[15] 646هہ ۾ وفات ڪيائين[16] ۽ انهيءَ پهاڙ تي ڪيس دفن ڪيو ويو. جنهن جي غار ۾ عبادت ۾ مصروف هوندو هو. 12 ربيع الاول تي، سندس مزار تي ميلو لڳندو آهي. ٺٽي جي عوام جي ساڻس ڏاڍي عقيدتمندي رهي آهي. حديقة الاولياءَ جي صاحب سندس تعريف ۾ شعر لکيو آهي.

فيروز شاهہ تغلق سنہ 772هہ ۾ ٺٽي تي ڪاهہ ڪئي. ان وقت ٺٽي جو حاڪم ڄام بابينو هو. هن سندس مقابلو ڪيو. قدرت ڏٺيءَ جي فيروز شاهہ جي لشڪر ۾ ڏڪر اچي پيو. اهو حال ڏسي فيروز شاهہ لشڪر وٺي گجرات هليو ويو. ٺٽي جا ماڻهو ڏاڍا خوش ٿيا ۽ ان کي پير پٺي جي برڪت سمجهيائون.

فيروز شاهہ جي مؤرخ شمس سراج عفيف تاريف يروز شاهيءَ ۾ لکيو آهي:

"و اول ڪرت ڪہ سلطان فيروز از ٺهٽہ بہ غرض سمت گجرات باز گشت ٺهٽيان اين سخن راورد حجت ساختندو ميگفتند "برڪت" شيخ پٺها اک موا اک ڪٹها". هت "اک موا" محمد تغلق ڏانهن اشارو آهي، جو ٺٽو فتح ڪري نہ سگهيو ۽ واٽ تي مري ويو جڏهن تہ "اک ڪٹها" فيروز تغلق ڏانهن اشارو آهي، جو ٺٽو فتح ڪرڻ کان سواءِ هليو ويو. اصل عبارت هن طرح بيهندي: "ببرڪت پير پٺو، هڪ مئو ٻيو ٺٺو" درويش پلي

ذات جو سميجو هو ۽ ساگري درياھ جي ڪناري تي رهندو هو. شيخ هوتي بن لاکي جو دوست هو. ڏاڍو خوش طبع هوندو هو.[17]

فقير جوڻو

هي بزرگ بتوري پرڳڻي جي ڳوٺ "دبي" جو وينل هو ۽ شاھ ڪريم جو همعصر هو. بزرگي ۾ مشهور هو.

درويش چرڪس

"ڏنو" سرڪيءَ جو فرزند ۽ چاچڪن جي سرڪار جي ڳوٺ "تگو" جو وينل هو. وڏو سالڪ ۽ ڪامل هو. ڪيترائي سندس نظر فيض اثر کان مستفيض ٿيا. مخدوم بلال جو همعصر هو. ان سان محققانہ ملاقات بہ ڪئي هئائين.[18]

مخدوم حسن هربره (هرٻائي)

"ڊرڪ" پرڳڻي جي ڳوٺ "دائرو" جو وينل هو. وڏو بزرگ ۽ ولايت جو صاحب ٿي گذريو آهي.[19]

قاضي حسن

بتوري پرڳڻي جي "هتڙي" ڳوٺ جو وينل هو، وڏو عالم، ۽ سلوڪ جو صاحب ٿي گذريو آهي. شاھ ڪريم جو همعصر هو.[20]

شيخ حسين سيتو

بتوري پرڳڻي جي ڳوٺ "ڳلهوٽ" جو وينل هو، سماع جو ايترو تہ شائق هو، جو هڪ دفعي ڪنهن عالم کان پڇيائين، "بهشت ۾ سماع هوندو؟" عالم وراڻيو "نہ" فقير چيو، "پوءِ اسان جو بهشت سان ڪهڙو ڪم"[21]

درويش حسين گاذر

سهاڙ جو وينل ۽ شاھ ڪريم جو همعصر هو. حال ۽ قال جو هي صاحب اصل ذوبي هو.[22]

سيد حيدر

سن جو وينل هو، ۽ متياري سيدن جي قبيلي "مئين پوٽہ" مان هو. عمر هليہ ۾ مخدم بلال جي صحبت ۾ رهي وڏي مرتبي کي پهتو. مخدوم بلال جو وڏو خليفو هو. ۽ ٺلٽيءَ واري قومي يڌ ۾، جا

Gul Hayat Institute

شاهه بيگ ارغون جي خلاف سنڌ جي قوم پرستن طرفان لڙي وئي. قوم پرستن جو وڏو مددگار هو. شاهه بيگ سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ ڪيس سن ۾ نظربند رکيو هو. ايتري تائين جو هن 937هه ۾ وفات ڪئي.[23] سنڌ جو برک ليڊر سيد غلام مرتضيٰ شاهه (جي.ايم.سيد) سندس اولاد مان آهي.

درويش دائود

ٺٽي جي پسگردائيءَ ۾ دائود ڏيڏ تي سندس مزار آهي، جا سندس نالي پٺيان مشهور آهي. تحفته الڪرام جي صاحب لکيو آهي: ٻڌجي ٿو ته سيد مراد شيرازيءَ جو همعصر هو."[24] سيد مراد، سيد علي اول جو پاءُ ۽ سيد احمد جو فرزند هو. سندس ولادت 831هه ۾، ۽ وفات 893هه ۾ ٿي.[25] يعني هو نائين "صديءَ هجريءَ ۾ ٿي گذريو.

رڪن الدين

"ڏنو" جو فرزند ۽ دشت باران پرڳڻي جو وينل هو. وڏو درويش ۽ الله جو مقبول بندو هو. گهڻو ڪري عبادت ۽ رياضت ۾ مصروف رهندو هو. پوين ڏينهن ۾ وجد جي غلبي ۽ ذڪر جي جوش کان سندس عجيب حالت ٿي پيئي هئي. 988ع ۾ وفات ڪيائين.[26]

حاجي سورو

جوڻ پرڳڻي جي ڳوٺ "دڙو" جو وينل هو. مخدوم نوح، اسماعيل چاڪي، سيد رڪن الدين ۽ سيد عبدالڪريم جي صحبتن مان فيض پرايائين. ڪيترائي مريد هئس.[27]

مخدم ساهڙ لنجار

انڙپور جو وينل هو، جو جام انڙ آباد ڪيو. مخدوم بلال جو مريد ۽ خليفو هو. مٽيارين جا سيد سندس مريد هئا. انهن مان سيد رڪن الدين جو نالو قابل ذڪر آهي، جو وڏو عالم، فاصل ۽ تقويٰ جو صاحب هو ۽ مٽياري سيدن جي "جرار پوٽه" شاخ مان هو. تحفته الڪرام جي روايت آهي، ته مخدوم ساهڙ جي مجلس ۾ دنيوي گفتگو ڪڏهن نه هلندي هئي، جنهن تي به توجهه ڪندو هو. اهو ولايت جي درجي کي رسي ويندو هو.[28] تحفة الڪرام جي صاحب سندس هڪ قول به ڏنو آهي. جو هن طرح آهي. "مون پير کان ٻڌو آهي، ته جنهن ۾ تي گڻ ڏسو، انهيءَ مان ضرور فائدو وٺو. هڪ ته سندس اڳيان وهو، ته اوهان کي خدا ياد اچي، ٻيو ته جيڪي ڳالهائي سو توهان جي دل ۾ ويهي وڃي، ٽيون سندس محبت

چڏڻ توهان کي ڏکي لڳي"[29] مخدوم صاحب جي وفات ڏهين صدي هجري جي ٻي چوٿائيءَ ۾ ٿي. سندس مقبرو انڙپور اسٽيشن جي پر ۾ ٽڪريءَ تي آهي.

درويش سليمان

اگهم ڪوٽ يا اگهماڻي ڪوٽ جو رهاڪو هو. سيد صاحب جو همعصر هو.

صابو سومرو

بنوري پرڳڻي جي ڳوٺ "هٽڙي" جو وينل هو. مخدوم نوح جي فيض کان مستفيض هو.[30]

صالح

"ڪڪرالي" جو وينل هو. هزار هجريءَ کان اڳ ٿي گذريو آهي. وڏو اهل الله هو.[31]

صدو لانگاھ

"بنوري" پرڳڻي جي ڳوٺ "نصير سومري" ۾ سندس مزار آهي. ملا آجب جو والد هو. جنهن جو ذڪر اڳ ۾ اچي چڪو آهي.

سيد عبدالحڪيم

سندس مزار ٺٽي جي پسگردائيءَ ۾ درويش دائود جي قريب زيارت گاھ آهي. درويش آچر جو همعصر هو، جنهن جو ذڪر مٿي تي آيو آهي.[32]

---

[1]. تحفته الڪرام، ج 3، ص 171-172

[2]. ايضاً، ص 76-177

[3]. ايضاً، ص 177

[4]. ايضاً، ص 168

[5]. ايضاً ص 143

[6]. تحفته الڪرام، ج 3، ص 170

[7]. ايضاً ص 172

[8]. ايضاً ص 72

[9]. ايضاً ص 161

[10]. ايضاً ص 177

[11]. مقالات الشعرا، ص 92

Gul Hayat Institute

[12]. "آري" ٺٽي جي ڏکڻ ۾ ڏيڍ ميل جي مفاصلي تي آهي. مخدوم ملا آري هڪ بزرگ هو، جو حضرت سيد علي شيرازي جي ارادتمندن مان هو. پهريائين ڪينجهر ڍنڍ جا ملاح ۽ مڇي مارينڊڙ قوم گندرا پير آريءَ جا مريد هئا، پر جڏهن سيد علي شيرازي جو مريد ٿيو، تڏهن انهن کي نذر طور انهي سلسلي ۾ داخل ڪيائين. (تحفته الڪرام ج 3، ص 181، ۽ تحفته الطاهرين، ڇپايل سنڌي ادبي بورڊ ص 9) جيئن ته ملا آري، پير پٺي کان پوءِ جو آهي، تنهن ڪري اهو نالو پوءِ مروج ٿيو آهي.

[13]. ايضاً ج، 3 ص 252 ۽ 53

[14]. ايضاً، ج 3، ص 252

[15]. تحفة الڪرام ص 353

[16]. ايضا، ص 154

[17]. ايضاً، ص 171

[18]. تحفته الڪرام، ج 3، ص، 65-166

[19]. ايضاً ص 171

[20]. ايضاً

[21]. ايضاً ص 174

[22]. ايضاً ص 186

[23]. معصومي ص، 205 ۽ تحفة الڪرام، ج 3، ص 142

[24]. تحفة الڪرام، ج 3، ص 252

[25]. ايضاً ص 189-190

[26]. ايضاً ص 147

[27]. ايضاً ص 163

[28]. تحفته الڪرام، ج 3، ص 154

[29]. ايضاً ص

[30]. ايضاً ص 171

[31]. ايضاً ص 174

[32]. ايضاً، ص 352

Gul Hayat Institute

مخدوم عبدالرشيد "بصير"

تحفة الڪرام ۾ عبدالرشيد جي نالي سان ڪيترائي بزرگ ۽ عالم ڄاڻايل آهن. هڪ، هالا ڪنڊيءَ جو مخدوم عبدالرشيد، جنهن کان پٽي بزرگن مخدوم محمد ۽ احمد فيض پرايو.[1] ٻيو، ٺٽي جو عالم

سڳورو[2] ٺٽيون لاهري بندر جو ملا عبدالرشيد، جو مشهور فقيہ ۽ ناليرو شاعر هو. مرزا غازيءَ سندس صحبت ۽ شعر پسند ڪري، ڪيس گھرائي پاڻ وٽ رکيو، ۽ "خاني" جي خطاب سان سرفراز ڪيو.[3] چوٿون، شيخ عبدالرشيد جو ٺٽي جي قاضي عتيق الله جو پٽ هو.[4] اسان جو مخدوم عبدالرشيد، "ملا عبدالرشيد" لاهري بندر وارو ٿي سگھي ٿو، ڇاڪاڻ جو مرزا غازي، شاھ عبدالڪريم جو همعصر هو.

سيد علي ثاني

وڏو عالم، اديب، شاعر ۽ اهل دل بزرگ ٿي گذريو آهي، نہ فقط عوام جي ساڻس عقيدت هئي، پر حاڪم بہ وڏي عزت ڪندا هئس. حاڪمن وٽ وڏو اثر رسوخ هوس. سيد صاحب ٺٽي جو انجوي شيرازي سيدن مان هو. سندس والد بزرگ جو نالو سيد جلال بن سيد علي اول هو. سندس پڙ ڏاڏو سيد احمد (تولد شيراز 757ھ وفات سنہ 845ھ) پنهنجي والد بزرگوار سيد محمد (وفات 10 محرم 800ھ) سان گڏ سنڌ ۾ آيو. سيد صاحب مخدوم نوح جو مريد ۽ شاھ ڪريم جو صحبتي هو. ان ڪان سواءِ وقت جا ٻيا بزرگ، فقير، عالم ۽ درويش بہ ساڻس ملاقاتون ڪندا هئا. مخدوم نوح ڪان اڳ هن درويش آچر ڪان فيض پرايو. جنهن جو ذڪر هن ڪان اڳ اچي چڪو آهي. ڪيس سماع جو ڏاڍو شوق هوندو هو. قاضين ۽ مولوين جي روڪڻ جي باوجود مڪليءَ تي سماع جون محفلون باقاعده لڳارائيندو رهندو هو. عالم ۽ فاضل هجڻ سان گڏ، سنڌي ۽ فارسيءَ جو سٺو شاعر بہ هو.

معارف الانوار جي صاحب سندس هڪ سنڌي ڏوهيڙو ڏنو آهي، جو هيٺ ڏجي ٿو:

سرتن سانگ سڪن جو، مون ڪي رويو رهائين،
آءٌ تي هلان هوت ڏي، هو ٿيون واريو وهارين،
وريتيون ورن سين، ويئيون گھر گھارين،
ڪهندا ٿيون ڪارين، ڪانہ هلندي هوت ڏي.

ان مان معلوم ٿئي ٿو تہ شاھ ڪريم جي زماني ۾ بيت چئن سٽن تائين چوڻ ۾ آيو ٿي. تحفة الڪرام (ص 188) ۾ سندس وفات جو سن 971ھ آهي. تاريخ معصومي ۾ بہ 971ھ ڄاڻايل آهي، پر جيڪو فقرو ڏنل آهي. ان مان 981ھ برآمد ٿئي ٿو. حديقة الاولياءِ جي صاحب سيد عبدالقادر بہ 981ھ برآمد ٿئي ٿو. حديقة الاولياءِ جي صاحب سيد عبدالقادر بہ 981ھ ڄاڻايو آهي. معارف الانوار

Gul Hayat Institute

واري بہ 981ھ ڏنو آھي. اسان بہ 981ھ صحيح سمجھون ٿا. معارف الانوار ۾ سندن ولادت جي تاريخ 891ھ آيل آھي.

عمر بودلو

ھڪ مجذوب بزرگ ھو. پھرين ڏينھن ۾ ماڻھن کان ٿھندو ھو، ۽ جھنگلن ۽ جبلن ۾ گذاريندو ھو. پوين ڏينھن ۾ اچي ”اگھم“ ڳوٺ ۾ رھيو. وفات اتي ئي ڪيائين، ۽ دفن بہ اتي ئي ٿيو. درويش ”ونھيون“ ساڻس مريد جھڙيون صحبتون ڪندو ھو.[5]

قاسم ڪوري

ھالن جو وينل جو، ۽ مخدوم نوح جو مريد ھو. ڪورڪو ڪم ڪندو ھو.[6]

درويش قطب

مخدوم نوح جو مريد ھو. ھڪ دفعي ڳوٺ بوبڪ ۾ تصوف جي مسئلن تي عالمن سان سندس مباحثو ٿيو، جنھن ۾ تصوف جا مسئلا عقلي دليلن سان سمجھائيندي عالمن کي لاجواب ڪري ڇڏيائين.[7]

لڏو بھار

ھي بزرگ بہ مخدوم نوح جو مريد ھو.[8]

پير لاکو

ڪڪرالہ پرڳڻي جي ”بکار“ ڳوٺ ۾ مدفون آھي. شاھ ڪريم جي وقت ۾ ممتاتي ۾ ھو.[9]

شيخ محمد

شيخ ھوٿي لاکي جو فرزند، ۽ شيخ احمد جو پاءُ ھو.

مھراڻ نھڙيو

شاھ ڪريم جو همعصر ھو. سندس وڌيڪ احوال نہ ٿو ملي.

ميرڻ ڪاتيار

نصرپور پرڳڻي جو ڳوٺ ڪاتيار جو وينل ھو. پھريائين مجذوبيت جي ڪيفيت طاري ھئس. شاھ ڪريم ڪيس مخدوم نوح جي خدمت ۾ وٺي ويو، جنھن جي ھڪ ئي نظر ڪيس معرفت جي وڏيءَ منزل تي پھچائي ڇڏيو.[10]

Gul Hayat Institute

درويش موسو

جوڻ جي پسگردائيءَ ۾ رهندڙ هو. بهاؤالدين گودڙيو پهريائين هن بزرگ جو مريد هو.

مراد شيرازي

سندس نالو سيد محمد حسين ۽ لقب مراد هو. انجوي شيرازي سيدن مان سيد احمد جو فرزند هو. سيد علي ثاني سندس پاءُ سيد علي اول جو پوٽو هو. 831ھ ۾ سندس ولادت ٿي. جا ”قرة العين“ مان نڪري ٿي. ڄمڻ سان اکيون نہ ٿي کوليائين. جڏهن شيخ عيسيٰ لنگوٽي آيو. تڏهن اکيون کوليائين. شيخ عيسيٰ انهيءَ وقت سندس مريديءَ جو اظهار ڪيو. ڪيترن ئي الله جي ٻانهن کي فيض ڏنائين. حضرت غوث بهاءالحق جو پڙ پوٽو شيخ صدرالدين جڏهن سنڌ ۾ آيو. تہ ٺٽي ۾ سندس ملاقات لاءِ بہ آيو. سندس صحبت کان ايڏو متاثر ٿيو. جو چيائين، تہ ”تون مشائخن جي مراد آهين.“ ان کان پوءِ مٿس ”مراد“ لقب پئجي ويو. ان جي بدلي ۾ شيخ صدرالدين کي ”حليم“ جو لقب عطا ڪيائين. سندس فضيلتون حاجي محمد حسين صفائي جي ڪتاب ”تذڪره المراد“ ۾ بيان ٿيل آهن. 893ھ ۾ وفات ڪيائين. ڪيس ٺي پٽ ۽ ٽي نياٽيون ٿيون. ڪائنس پوءِ سندس پٽ ”منصور“ سندس سجاده نشير ٿيو.[11]

سيد ميران محمد جونپوري

سيد محمد المعروف بہ ميران محمد جونپوري سن 847ھ (1443ع) ۾ تولد ٿيو. سندس والد جو نالو سيد حسن هو. سندس نسب جو سلسلو امام موسيٰ ڪاظم سان ملي ٿو. وڏو عالم، فاضل ۽ بزرگ ٿي گذريو آهي، جونپور کان نڪتو، ۽ مالوه، گجرات ۽ دکن مان ٿيندو مڪہ معظمہ ويو. جتي 901ھ (1495ع) ۾ مهدويت جي دعويٰ ڪيائين. ان کان پوءِ مدينہ منور وڃڻ کان سواءِ ئي پوئتي موٽيو. وات تي ڪجهہ ماڻهو سندس مريد ٿيا. جن مان ڪي ساڻس گڏجي هليا. موٽي اچي احمد آباد ۾ رهيو. ۽ وعظ ۽ نصيحب ذريعي ماڻهن ۾ روحانيت جي تبليغ ڪيائين. مهدويت جي دعويٰ سبب عالمن سندس سخت مخالفت ڪئي، جنهن ڪري گجرات جي حاڪم سلطان محمد ڪيس احمد آباد مان ڪيرائي ڇڏيو.

اتان نڪري ”سولہ تيج“، نهرواله“، ”پيران پٽن“، ”ناگور بڙلي“ ۽ ”جيسلمير“ کان ٿيندو سنڌ ۾ داخل ٿيو. پهريائين نصرپور آيو، ۽ پوءِ ٺٽي ۾ اچي 18 مهينا سلطان سامتئي جي خانقاه ۾ رهيو. هتي ساڳيو ئي

وعظ ۽ نصيحت جو سلسلو جاري رکيائين. ٺٽي ۾ قيام واري زماني ۾ سنڌي زبان جو قديم شاعر قاضي قاضن، مولوي مرزا شاهين بکري، شيخ صدرالدين، مولوي شيخ الياس، پير آسات، شيخ جهنڊو پاٽڻي، قاضي شيخ محمد اڇي جعفري، ميان ابوبکر بکري، سنڌ جي حاڪم ڄام نندي جو وزير دريا خان ۽ ٻيا ڪيترا عالم سندس مريد ٿيا. سنڌ جا ڪيترائي عالم سندس عقيدن جي ڪري سندس مخالف ٿيا، جنهن ڪري ڪيس سنڌ مان نڪري وڃڻ جو حڪم مليو. سنڌ مان نڪري 360 ساٿين سان قنڌار پهتو. هتي به سندس عقيدن جي ڪري سندس مخالفت ٿي. البت شاهه بيگ ارغون سندس معتقد ٿيو، جنهن ڪري عالمن جي مخالفت ڪجهه گهٽي. آخر اتان به نڪرڻ تي مجبور ٿيو، ۽ "فراه" شهر ۾ پهتو، جتي سنه 910هه (1504ع) ۾ وفات ڪيائين.

مخدوم نجيم

شيخ موسيٰ، ابوالفضل ۽ فيضيءَ جو پنجون ڏاڏو، نائين صدي هجريءَ ۾ اڇي، سيوستان پرڳڻي جي سرزمين "ريل" ۾ رهيو. مخدوم نجيم ان بزرگ جي پيڙهيءَ مان ريل جي بزرگن جو سردار ۽ مخدوم نوح جو همعصر هو[12].

مخدوم نوح

شاهه ڪريم جو مرشد حضرت مخدوم نوح وڏو الله وارو بزرگ ٿي گذريو آهي. ڪيترن ئي وڏن وڏن بزرگن ڪانئس فيض پرايو. روايتن موجب سندس نسب جو سلسلو حضرت صديق اڪبر سان ملي ٿو. سهروردي سلسلي جو باني حضرت شيخ ابونجيب ضياءُالدين عبدالقاهر سهروردي سندس وڏو ڏاڏو هو. سندس والد بزرگوار جو نالو مخدوم نعمت الله هو. 17 رمضان 911هه برابر 1500هه ۾ سندس ولادت ٿي. سندس اصل نالو لطف الله هو، پر پوءِ "نوح جي نالي سان مشهور ٿيا، جنهن لاءِ مختلف روايتون آهن. ستن سالن جي عمر ۾ کين هالا ڪندي جي مشهور عالم عربي ڏياٽي عرف شاهه ڏني وٽ پڙهڻ وهاريائونس 251 سيپارا پڙهيائين، ڪن روايتن موجب فقه جا ڪجهه ڪتاب به پڙهيائين. ظاهري تعليم ايتري نه هوندي به قرآن حڪيم جو جڏهن تفسير ڪندا هئا، ته عالم دنگ رهجي ويندا هئا. سندن قرآن حڪيم جو پارسي ترجمو ۽ تفسير، حضرت گوڏڙئي جي هٿ لکيل، اڄ به موجود آهي. تحفة الڪرام موجب "14 سالن جي عمر ۾ جيڪي کين ملڻو هو، سو حضور ﷺ جن وٽان، حضرت علي رضه ذريعي مليو." انهي ڪري تحفة الڪرام جي صاحب ڪيس "اويسي" ڄاڻايو آهي، ۽ لکيو

اٿس، تہ مخدوم نوح تي سهروردي طريقو ختم ٿيو.[13] سراج العارفين ۾ بہ ائين ڄاڻايل آهي، تہ مخدوم صاحب پنهنجي فيض جي پالوٽ سان سنڌ کي سرسبز بنائي، 27 ذي القعد 998ھ برابر 1586 تي هن فاني جهان مان لاڏاڻو ڪيو.[14] سندس روضو هالن ۾ زيارتگاهہ آهي، جو سندس پوٽاڻ مان مخدوم محمد زمان 1205ھ ۾ تعمير ڪرايو.

هوتي اگهمي

اگهم جو ويٺل، ۽ شاهہ ڪريم جو همعصر هو.

سيد يوسف بکري

سيد محمد يوسف بن جادم بکر جي رضوي ساداتن مان هو. سيد مبارڪ شاهہ کان فيض پرايائين. جو سيد محمد جونپوريءَ جي هڪ وڏي مريد شيخ دانيال جو تربيت يافتہ هو. سندس پاءُ سيد عبدالرزاق ۽ پاڻ، بکر ۾ رهندڙ پائرن ۽ سوٽن کان جدائي اختيار ڪري اچي ٺٽي رهيا. سيد يوسف گهٽو ڪري مڪليءَ تي انهيءَ جاءِ تي عبادت ۾ گذاريندو هو، جتي سيد ميران محمد جونپوري اچي منزل انداز ٿيو هو، جتي سراين جي شادماني جي جاءِ هئي، ۽ سلطان سامتيو آرامي آهي. ٺٽي جي عباسي قاضين مان شادي ڪيائين. سندس نياڻي وڏي ٿي، تہ پنهنجي پاءُ مير ڪمال الدين جي فرزند سيد اسحاق کي بکر مان گهرائي، شادي ڪرايائين. سندس وفات جي تاريخ نہ ٿي ملي، غالباً ڏهين صديءَ جي پوئين اڌ ۾ سندس وفات ٿي، سندس مزار شيخ جماد جماليءَ جي مقبري جي پويان قاضي عبدالله جي چوڪنديءَ ۾ آهي. ڪانئس پوءِ سندس فرزند سيد ابراهيم سندس سجاده نشين ٿيو. سيد يوسف کان شاهہ ڪريم جي فيض پرائڻ جو ذڪر اچي چڪو آهي.

Gul Hayat Institute

فصل ٽيون

بيان العارفين ۾ آيل سنڌ جا شهر ۽ پرڳڻا

عربن جي فتح کان اڳ، سنڌ تمام وسيع هئي، موجوده سنڌ کان سواءِ پنجاب، بلوچستان، ۽ ڪشمير جو ڪجھ حصو بہ منجهس اچي ٿي ويو. راءِ گهراڻي جي وقت اپرندي جي حد ڪشمير ۽ قنوج، الهندي جي مڪران، ديبل ۽ سمنڊ، اتر جي قنڌار، سيستان ۽ سليمان جبل ۽ ڏکڻ جي سورت بندر هئي. ان زماني جي گاديءَ جو هنڌ "اروڙ" هو ۽ ملڪ ۾ چار وڏا قلعا هئا. انهن ۾ حاڪم رهندا هئا، جي آسپاس جي ملڪ تي حڪومت ڪندا هئا. يعني عظيم سنڌ چئن وڏن حصن ۾ ورهايل هئي. ملتان جو صوبو، تہ مغلن جي حڪومت زماني تائين سنڌ سان شامل هو. آئين اڪبريءَ ۾ سنڌ جون هيٺيون سرڪاريون ڏيکاريل آهن، ۽ انهن جا هيٺين طرح جدا جدا محل يا تعلقا آئين اڪبري ۽ تحفة الڪرام ۾ ڏيکاريل آهن:

ملتان- ملتان، اچ، مئو، ماٿيلو، سيتپور

بکر- بکر، اوباوڙو، الور، دربيلو، سيوي وغيره- ڪل 12

سيوستان- سيوستان، پاٽ، باغبان، ڪاهان، لاڪاٽ، لڪعلوي، دشت باران وغيره- ڪل 9

چاچڪان- چاچڪان، جوڻ، بدين، ونگو، ولهار، ڪوڇو، تلهار، پراڻ وغيره، ڪل 11 محل

چاڪر هالہ يا هالہ ڪنڊي- پاٽوٽ، خانوٽ (ڪانوٽ) پٽ، غازيپور، جهيجا، ڪيمر، انڙپور، نيرون ڪوٽ (حيدرآباد)

ٺٽو- ٺٽو، لاهري بندر، بنورو، بهرامپور، ڪڪرالو، ساڪرو وغيره ڪل 18 محل

نصرپور- نصرپور، عمرڪوٽ، ستيار، پليجار وغيره ڪل 7 محل

"ملتان جي سرڪار" مان "ماٿيلو" تعلقو هينئر گهوٽڪي ضلعي ۾ آهي، بکر سرڪار ۾ سکر، خيرپور ۽ جيڪب آباد ضلعا، بلوچستان جو ڪجھ حصو، ۽ نواب شاھ جو حصو اچي ٿي ويا. سيوستان سرڪار ۾ لاڙڪاڻو ۽ دادو ضلعا، ۽ ٺٽي ضلعي جو پاڳو اچي ٿي ويا. چاچڪان سرڪار ۾ حيدرآباد ۽ ٿرپارڪر ضلعن جا حصا اچي ٿي ويا. هالہ ڪنڊي سرڪار ۾ حيدرآباد، دادو ۽ نواب شاھ ضلعن جا حصا اچي ٿي ويا. ٺٽو سرڪار ۾ هاڻوڪو ٺٽو ضلعو اچي ٿي ويو. "نصرپور" سرڪار ۾ سانگهڙ ضلعو، ٿرپارڪر ۽ نواب شاھ ضلعن جا حصا اچي ٿي ويا.

بيان العارفين ۾ هيٺين پرڳڻن جا نالا آيل آهن: بتورو، بهرامپور، جوڻ، ڊرڪ، ستيار، سيوستان، گرهڙ نندو، گرهڙ وڏو لنڊ، نصرپور، نيرون ڪوٽ، هالا ڪنڊي، بتورو، بهرامپور ۽ انهن مان ڪجهہ ٺٽي سرڪار جا علائقا هئا. ”جوڻ، چاچڪان سرڪار جو علائقو هو. ستيار، نصرپور سرڪار جو علائقو هو. سيوستان سرڪار بہ هئي تہ علائقو بہ هو. نصرپور، سرڪار بہ هئي تہ علائقو بہ هو نيرون ڪوٽ ۽ هالا ڪنڊي، هالا ڪنڊي سرڪار جا علائقا هئا. گرهڙ نندو، گرهڙ وڏو ۽ لنڊ ۽ غالباً چاچڪان سرڪار جا تعلقا هئا. انهن پرڳڻن مان جن شهرن جا نالا بيان العارفين ۾ آيل آهن، انهن جو مختصر تعارف هيٺ ڏجي ٿو.

اپلان: بتوري پرڳڻي جو هڪ ڳوٺ هو، جنهن تي اهو نالو اتي رهندڙ اپلان قوم جي نالي پٽيان پيو.

ارموسڙي: پرڳڻي ”گرهڙ نندو“ جو هڪ ڳوٺ هو.

اگهم: پرڳڻي ”نيرون ڪوٽ“ جو هڪ ڳوٺ، جنهن تي اهو نالو اگهم لوهاڻي جي نالي پٽيان پيو.

انڙپور: هالا ڪنڊي پرڳڻي جو ڳوٺ، جو سمي حاڪم ڄام انڙ ٻڌايو. ڄام انڙ پهريون سمون حاڪم هو، جو سومرن جي زور ختم ٿيڻ کان پوءِ ڄام جو لقب اختيار ڪري 752ه ۾ سنڌ جي ڪجهہ حصي تي قابض ٿيو. ان مان معلوم ٿئي ٿو، تہ انڙپور 752ه ۾ ٻڌو ويو. مخدوم ساهڙ لنجار هن ڳوٺ ۾ رهندو هو. هينئر بہ هي ڳوٺ درياهہ جي ساڄي ڪناري تي دادو ضلعي ۾ موجود آهي. جيئن تہ درياهہ جي بلڪل ڪناري تي آهي. تنهن ڪري درياهہ هر سال هن شهر ۾ ٻوڏ ڪري ٿو. تحفة الڪرام ۾ بہ آيو آهي، تہ تازو درياهہ سندس سموري زمين پائي ويو آهي. 998ه (1089ع) ۾ خانخانان اڪبر جو سپهہ سالار سنڌ تي ڪاهي آيو. لڪيءَ وٽ، مرزا جاني بيگ، سنڌ جي خود مختار حاڪم سان سندس لڙائي ٿي. جاني بيگ، پڇي انڙپور ۾ آيو ۽ يڪدم هڪڙو پهڻن جو قلعو ٺهرائي پناهہ وٺي ويهي رهيو. خانخانان ڪاهي اچي ان کي گهيرو ڪيو. زوردار لڙائي لڳي. آخر صلح ٿيو. خانخانان سن ويو ۽ جاني بيگ ٺٽي ويو.

بگهاڙ: ٺٽي جي هيٺان درياهہ شاخون ڪري وڃي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. انهن مان هڪ جو نالو بگهاڙ آهي، جنهن تي ”بگهاڙ“ نالي ڳوٺ آباد هو.

ٺٽو: سنڌ جو مشهور شهر ٺٽو، اڄ هڪ ننڍو شهر آهي، پر ڪو وقت هو، جو هي هڪ عظيم شهر هو. ۽ علم ۽ فضل ۽ تجارت ۽ حڪومت جي لحاظ کان عظيم اسلامي شهرن قرطبہ ۽ بغداد سان ڪلهو

هنيون بيٺو هو. ڪيترو وقت سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ هو. جنهن ڪري ڌارين جي بريءَ نظر جو هميشہ شڪار ٿيندو رهيو. تحفة الڪرام (ص 185) جي لکڻي موجب: ڄام نظام الدين هي شهر 900ھ ۾ ٺهرايو. پر تاريخن مان معلوم ٿئي ٿو، تہ ٺٽو ان کان بہ اڳ آباد هو. خود تحفة الڪرام جي صاحب بہ ان حقيقت جي هڪ هنڌ تصديق ڪئي آهي. لکي ٿو، "محمد تغلق ٺٽي ۾ 751ھ ۾ آيو" (ص 34). نہ فقط سمن جي ڏينهن ۾، پر سومرن جي ڏينهن ۾ بہ ٺٽي جو ذڪر آندو اٿس. لکيو اٿس: جڏهن "خسرو، علاؤالدين جي پٽ قطب الدين کي مارائي دهليءَ جي تخت تي ويٺو، تڏهن سومرا بغاوت ڪري ٺٽي تي متصرف ٿي ويٺا." (ص 34) البت ايترو ضرور هوندو، تہ ڄام نظام الدين، هن کي نئينءَ طرح آباد ڪري، گاديءَ جو هنڌ بنايو هوندو.

هن شهر تي انهيءَ نالي پوڻ بابت تحفة الڪرام جي صاحب لکيو آهي:

"ٺهہ، ٺهہ." يعني "هيٺاهين، هيٺاهين" مان "ٺٽو" لفظ جڙيو. ان مان معلوم ٿئي ٿو، تہ هي شهر ڪيترا دفعا هڪ ٻي مٿان آباد ٿيندو رهيو آهي. ٻي روايت آهي، تہ ٺٽو، ٺٽ مان بنيو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: ماڻهن جي گڏ ٿيڻ جي جاءِ.

هن شهر جي ڀرسان مڪلي ٽڪري آهي، جنهن تي ٻي انداز بزرگ، عالم، فاضل، حاڪم وغيره مدفون آهن.

پليجا: نصرپور پرڳڻي ۾، نصرپور جي ويجهو هڪ ڳوٺ هو.[15]

پيرار: "گرهڙ وڏو" پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

جوڻ: قديم زماني جو مشهور شهر هو، ۽ جوڻ پرڳڻي جي گاديءَ جو هنڌ هو. مغل دور ۾ چاچڪان، سرڪار جو مشهور شهر هو[16] باغن، ميون، نهرن ۽ واپار کان سڄي سنڌ ۾ ممتاز هو. واپار جون وڏيون وڏيون ڪوٺيون منجهس هونديون هيون، ۽ پري پري کان واپاري واپار لاءِ ايندا هئا. ڀاڄ وقت، همايون جڏهن هن شهر وٽان لنگهيو، تڏهن شهر جي باغات جي وچ ۾ ڪجهہ وقت ڪئمپ هڻي ويهي رهيو، ڇاڪاڻ جو فرحت بخش نظارن کان ڏاڍو متاثر ٿيو.[17]

اڪبر جي ڏينهن ۾ جڏهن سندس سپهہ سالار خانخانان سنڌ تي حملو ڪيو، تہ ان جو لشڪر بہ جوڻ وٽان لنگهيو هو.

چانيہ هالا پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

دائرو: ڊرڪ پرڳڻي جو هڪ ڳوٺ هو.[18]

دبي: بنوري پرڳڻي جو هڪ ڳوٺ هو.[19]

دڙو: جڻ پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

ڊرڪ: ڊرڪ پرڳڻي جي گاديءَ جو هنڌ هو. سومرن جو قديم تخت گاهه. محمد طور بہ هن پرڳڻي ۾ هو.[20]

ڏندي: "ستيار" پرڳڻي جو هڪ مشهور ڳوٺ هو.[21]

رائوٺ يا راهوٺ: بنوري تعلقي ۾ هڪ مشهور ڳوٺ هو. مخدوم صدرالدين سندس پٽ مولانا ضياءُالدين ۽ شيخ عبداللطيف. هن ڳوٺ ۾ زبردست عالم ۽ فاضل ٿي گذريا آهن.[22]

رڪن پور: نيرون ڪوٽ پرڳڻي ۾ هڪ مشهور ڳوٺ ۽ شيخ ريحان جهنگليءَ جو مسڪن هو. تحفة الڪرام جي روايت آهي تہ: حضرت غوث بهاؤالحق ملتانيءَ جي پوٽي شيخ رڪن الدين جي اچڻ جي ڪري هن شهر تي اهو نالو پيو.[23] ۽ شيخ ريحان جا پٽ شيخ قطب ۽ شيخ دودو اهل الله ٿي گذريا آهن. شيخ دودو کي شهادت نصيب ٿي. ان موقعي تي حضرت قلندر شهباز عذر خواهيءَ لاءِ آيو هو.[24]

سن: سيوستان پرڳڻي ۾ هڪ مشهور ڳوٺ هو. هينئر دادو ضلعي ۾ آهي. ڄام خيرالدين بن ڄام تماچي جي ڏينهن ۾ فيروز تغلق سنڌ تي ڪاهي آيو هو. ڄام ساٽس مهاڏو ڏيئي، واپس ورڻ تي مجبور ڪيو هو. هڪ ڀيري ڄام سن تائين سندس تعاقب ڪيو هو.[25] سن جي پرسان هڪ وڏي نئن آهي، جيڪا سنڌو درياءَ ۾ ڇوڙ ڪري ٿي. ان کي "سن" سڏيو وڃي ٿو. سنڌ جو مشهور ۽ منفرد قلعو "رني ڪوٽ" سن کان ٿورو پريان جبلن ۾ آهي.

هتي مخدوم بلال جي وڏي خليفي سيد حيدر جي مزار آهي، جيڪو مٽياري سيدن جي خاندان مان هو، جنهن مان شاهه ڪريم بلڙيءَ وارو بہ هو. مشهور سياستدان ۽ اهل قلم محترم جي. ايم. سيد، سيد حيدر جي اولاد مان آهي.

سونڊا: تحفة الڪرام جي روايت ڪي نئين موجب: هت هڪ ڪامل فقير رهندو هو. جنهن کي سر "سونڊر" ڏاڍو وڻندو هو. انهيءَ ڪري هي هنڌ انهي راڳ جي نالي سان مشهور ٿي ويو. ڄام تماچيءَ هن

شهر کي نئين سر اڏايو، پر نالو اهوئي ڏنائينس. عوام جي زبان تي ”سونڊر“ مان ”سونڊا“ مشهور ٿي ويو.[26]

وڏيڪ لکيو اٿس: هن ڳوٺ جي ويجهو قديم زماني ۾ ”هيم ڪوٽ“ نالي پراڻو قلعو هوندو هو، جو پوءِ هندن جو تيرٿ گاهہ بنيو. هن ڳوٺ جي پرسان هڪ ٽڪر مان پاڻي سمندو هو. ان جي هيٺان هڪ قدرتي چشمو هو، جنهن کي ”جهم“ چيو ويندو هو. هندن پوڄا لاءِ اتي هڪ پٿر کوڙيو هو.[27]

قديم زماني ۾ هڪ مشهور ڳوٺ هو. ڄام تماچي ۽ نوريءَ واري ڪينجهر ڍنڍ بہ هن ڳوٺ جي ويجهو آهي.[28] هتي ڪيترائي بزرگ ۽ ولي ٿي گذريا آهن. مخدوم رمضان ويداني، مخدوم ملا آري، سندس پٽ مخدوم ملا با يزيد، ۽ ان جو پٽ ملا ابوبڪر ۽ ان جي اولاد مان ملا نارو هن ڳوٺ ۾ آرامي آهن.[29]

سيد پور: بهرام پور پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

ڪڪرالو: سمنڊ جي ڪناري سان لاڳيتي هڪ سرزمين جو نالو ڪڪرالو هو. ان علائقي جي گاديءَ جو هنڌ شهر ”ڪڪرالو“ هو. پهريائين سنڌ جي حڪومت جي حدن ۾ هو. پر پوءِ ڪجهہ وقت ڪڇ جي سمن ڄامن جي هٿ هيٺ رهيو.[30] ترخان دور ۾ ڄام ”ڏيسر“ هتي جو حاڪم هو. جان بابا، جڏهن مرزا باقي کان شڪست کاڌي، تڏهن ڄام مهر ڄام ڏيسر وٽ مدد لاءِ ويو، پر نااميد ٿي موٽيو.[31] مرزا غازي بيگ ترخان جي ڏينهن ۾ ڄام ڏيسر جي پٽ ڄام هالي، مرزا جي ڪنهن جاگيردار کي سندس حدن اندر قتل ڪرائي ڇڏيو. وير وٺڻ لاءِ مرزا مٿس حملو ڪيو. ڄام جو مائٽ ڄام دائودي غداري ڪري، مرزا جي لشڪر جو سونهون ٿيو. جنهنڪري ڄام هالي کي شڪست ملي، ان کان پوءِ مرزا ڪڪرالي کي ٽن حصن ۾ ورهائي، هڪ حصو دائود کي ڏنو، ۽ باقي بہ حصا خالصہ ڪري ڇڏيا.[32]

مغلن گورنرن جي ڏينهن ۾ بہ ڪڪرالي جي ڄامن بغاوت ڪئي هئي. گورنر ”شريف“ جي ڏينهن ۾ هنن مغلن لشڪر جي بازار تي حملو ڪيو هو. نواب امير خان جڏهن سنہ 1037هہ ۾ ٺٽي جو گورنر ٿيو، تہ هن ڪڪرالي جي ڄام کي شڪست ڏني.[33]

ميان نور محمد ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ بہ ڪڪرالي جي ڄام بغاوت ڪئي. ڏاريجا علائقي جو حاڪم راڻو اڄپال ۽ ڪڪرالي جو ڄام، ميان جي لشڪر جي مقابلي ۾ ساموندي آرماڙ، درياءَ اندر گهيري آيا. انهي ڪري پاڻيءَ توڙي خشڪيءَ تي ڪيترين جنگيون لڳيون. آخر ميان جي لشڪر

هٿان ڪين شڪست آئي.[34] آخر ميان جي سپهه سالار شيخ شڪرالله سنه 1157هه ۾ ڪڪرالي جي ڄام هوتيءَ کي ختم ڪري، سندس جاءِ تي ڄام "موهر" کي مقرر ڪيو.[35] محمد مراد ملقب بہ سربلند خان جي ڏينهن ۾ ڪڪرالي جي ڄام جي بغاوت وري منهن ڪڍيو، پر ان کي ڪچليو ويو ۽ ڄام کي ڪودارتہ کان ايري ڏانهن ڀڄائي ڪڍيو ويو.[36] ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ ڄام "ڏيسر" ڪڪرالي جي حڪومت هٿ ڪري ويو. چاڪاڻ جو هن ميان سان وفادار ٿي رهڻ جو انجام ڪيو هو، پر پوءِ هن بغاوت ڪئي، جنهن ڪري ميان پاران محمد صديق ڏيسر ۽ ٻين اميرن کي شڪست ڏئي 7 صفر 1174هه تي قلعي مان ڪڍي، ڪڇ ڏانهن ملڪ بدر ڪيو. سندس پٽ "هردور" ميان کي ميان جي خدمت ۾ رهايو ويو.[37] اهڙيءَ طرح ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي ڏينهن ۾ هي علائقو سنڌ جي حاڪم جي هٿ هيٺ ٿيو.

---

[1]. تحفة الڪرامؒ. ص 149

[2]. ايضاً ص 222

[3]. ايضاً ص 242

[4]. تحفتہ الڪرام، ج 3، ص 226

[5]. تحفتہ الڪرام، ج 3، ص 193

[6]. ايضاً ص 191

[7]. ايضاً، ص 168

[8]. ايضاً

[9]. ايضاً 174

[10]. تحفتہ الڪرام، ج 3، ص 161

[11]. ايضاً ص 89- 190، تحفة الطاهرين، تذڪره المراد، معارف الانوار ۽ آداب المريدين. سيد علي ثاني

[12]. تحفتہ الڪرام، ج 3، ص 43-144

[13]. تحفتہ الڪرام، ج

[14]. ص 43-144

[15]. شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو ڪلام : ڊاڪٽر دائود پوٽو- سال 1937ع ص 23

[16]. تحفتہ الڪرام سنڌي ترجمو، ص 409

[17]. ايضاً، ص 161- معصومي، ص 213

Gul Hayat Institute

[18]. ايضاً، ص 430

[19]. ايضاً، ص 430

[20]. ايضاً، ص 120

[21]. ايضاً، ص 450

[22]. ايضاً، ص 430

[23]. تحفة الڪرام، ص 445

[24]. ايضاً، ص 446

[25]. تاريخ معصومي، ص 79- تحفتہ الڪرام، ص 126

[26]. تحفتہ الڪرام، ص 454

[27]. ايضاً

[28]. ايضاً 455

[29]. تحفتہ الڪرام، ص 455

[30]. ايضاً، ص 437

[31]. تحفتہ الڪرام، ص 176

[32]. ايضاً ص 205

[33]. ايضاً، ص 236

[34]. ايضاً، ص 268

[35]. تحفتہ الڪرام، ص 270

[36]. ايضاً ص 247

[37]. ايضاً ص 80-379

هن سرزمين ۾ ڪيترائي بزرگ ٿي گذريا آهن، جهڙوڪ: درويش صالح، پير لاڪو، شيخ اسماعيل، شيخ راڄن، شيخ مغل پين، شيخ ابڙو هالائي، پير ڪجريو، شيخ لال، مخدم جلال محمد، قاضي، قطب الدين وغيره.[1] پير لاڪي بابت آيو آهي، تہ سندس مزار تي جيڪڏهن ڪو ڪوڙو قسم کڻندو هو، تہ رت ٿي ڇڙندو هو. شاهہ ڪريم سندس مزار تي اچي چيو هو: اي لاڪا! ماڻهن حياتيءَ ۾ شوخي ۽ ڪاوڙ ڇڏي ڏني، پر تون مرڻ کان پوءِ بہ نہ ٿو ڇڏين" ان کان پوءِ اها ڳالهہ بند ٿي ويئي.[2]

ڳاهوٽ: ٻنوري پرڳڻي جو مشهور ڳوٺ هو. "حسن سهتو" هتي ڪامل ولي ٿي گذريو آهي.[3]

نارو: ٺٽي جي پرسان هڪ قديم ڳوٺ هو.[4]

Gul Hayat Institute

ناياھو: نيرن ڪوٽ پرڳڻي ۾ ھڪ ڳوٺ ھو. درويش ”بادو“ ھتي اھل الله ٿي گذريو آھي. مخدوم نوح جو ھمعصر ھو.[5]

نصرپور: سلطان فيروز سنہ 751ھ ۾ ”نصر“ نالي ھڪ امير کي درياءَ جي ڪناري تي ھڪ قلعي اڏڻ جو حڪم ڏنو. اھڙيءَ طرح ھي شھر آباد ٿي نصرپور جي نالي سان مشھور ٿيو. درياءَ جي ڪناري تي ھجڻ ۽ باغن جي گھڻائيءَ جي سبب شھر ھڪ خوبصورت ۽ وڻندڙ تفريح گاھ ٿي پيو.[6]

شاھ بيگ جي وفات کان پوءِ سندس پٽ شاھ حسن نصرپور ۾ تخت نشين ٿيو.[7] مرزا غازي بيگ ترخان جي ڏينھن ۾ جڏھن ابوالقاسم سلطان باغي ٿيو. تڏھن مرزا نصرپور وٽ ساڻس مقابلو ڪيو. ترخاني سردارن ساري سنڌ مان ھن سرزمين کي پنھنجي رھائش گاھ لاءِ پسند ڪيو.[8]

شھر جي سرسبزي جو دارومدار درياھ تي ھو. انھيءَ ڪري جڏھن درياھ رخ ڦيرايو، تہ شھر جو اوج گھٽجي ويو. تحفة الڪرام جو بيان آھي، تہ ڪجھ سالن کان درياھ انھيءَ پاسي (نصرپور جي پاسي) کان رخ ڦيرايو آھي، جنھن ڪري اتي جا باغات ويران ٿي ويا آھن، ۽ باغن جي جاءِ تي ڪلر پيو پسجي[9]

ھن سرزمين ڪي ئي عالم، فاضل ۽ بزرگ پيدا ڪيا آھن. شاھ لطيف جو وڏو معاصر ۽ سنڌي زبان جو اعليٰ درجي جو شاعر شاھ عنات رضوي ھتان جو ھو. ويجھڙائي واري دور ۾ ھتي ”مصري شاھ“ سنڌي ڪافيءَ جو باڪمال شاعر ٿي گذريو آھي. انھن کان سواءِ ٻيا بہ ڪيترائي عالم، فاضل ۽ بزرگ ٿي گذريا آھن، جھڙوڪ: قاضي خيرالدين، شيخ محمدو عرف شاھ سيستان قادري، شاھ ھاشم رضوي وغيره[10].

نصريو: بنوري پرڳڻي ۾ ھڪ ڳوٺ ھو.[11]

نيرون ڪوٽ: قديم زماني ۾ سنڌ جي ھڪ راجا ”نيرون“ نالي ھي شھر ٻڌايو. فتحنامي عرف چچ نامي موجب: نيرون ڪوٽ ڇھين صدي عيسوي ڌاري راءِ گھراڻي جي حڪومت ۾ برھمڻ آباد جي گورنر جي ھٿ ھيٺ ھو ۽ منجھس قلعو ھو.[12] ان مان معلوم ٿئي ٿو، نيرون ڪوٽ قديم زماني کان آباد ھو. محمد بن قاسم جي فتح وقت، يعني اٺين صدي عيسوي جي شروعات ۾ بہ ھتي قلعو ھو. محمد بن قاسم جڏھن ديبل فتح ڪري اڳتي وڌيو تہ نيرون ڪوٽ وٽ پھتو. نيرون ڪوٽ جو حاڪم ٻڌ ڌرم جو پوئلڳ پندرڪو شمني ھو. ھن اڳ ۾ ئي حجاج بن يوسف سان خط و ڪتابت ڪري، امان جو پروانو

Gul Hayat Institute

حاصل ڪيو هو. جڏهن محمد بن قاسم نيرون ڪوٽ پهتو، ته نيرون ڪوٽ جي حاڪم امان جو پروانو موڪلي، ساڻس صلح ڪيو، قلعي جا دروازا کولا ريائين ۽ محمد بن قاسم جو آڌر ڀاءُ ڪري ڪيس. وفاداريءَ جو يقين ڏياريائين.[13] محمد بن قاسم ڪيس سروپاءِ پهرائي عزت بخشي، ۽ مٿس گهڻيون مهربانيون ڪيون. ان ڪان پوءِ محمد بن قاسم قلعي ۾ مسجد ٺهرائي[14].

ڏهين صديءَ عيسويءَ جي عرب سياحن، جهڙوڪ: اصطخري، ابن حوقل ۽ مقدسيءَ جو بيان آهي، ته نيرون ڪوٽ جو قلعو ديبل ڪان منصوره جي شاهي رستي جي وچ ڌاري واقع هو، پر البت منصوره کي ويجهو هو. ارغونن ۽ ترخان جي دور ۾ يعني 16 ۽ 17 صدي عيسوي ۾ "نيرون ڪوٽ" ڏانهن اشارا ملن ٿا.[15] ڪلهوڙن جي دور تائين هي هڪ ننڍو ڳوٺ وڃي بچيو هو. تانجو ميان غلام شاهه ڪلهوڙي 1182هه برابر 1759ع ۾ قديم قلعي جي مٿان نئين قلعي ٻڌائڻ جو ڪم شروع ڪيو. ميان نئين قلعي تي نئون نالو رکيو: "حيدرآباد. ۽ پنهنجو رهڻ جو هنڌ بنايو. اهڙيءَ طرح سان ڪلهوڙن جي زماني ۾ نيرون ڪوٽ، نئين روپ ۽ نئين نالي حيدرآباد سان سنڌ جي گادي جو هنڌ بنيو. ميرن جي دور ۾ به گاديءَ جو هنڌ هو. انگريزن، ڪراچيءَ کي گادي بنايو، پر حيدرآباد جي حيثيت به قائم رهندي آئي.

ونگو: چاچڪن جي سرڪار ڪان مٿي، هڪ جهونو ۽ معروف ڳوٺ هو، ۽ هڪ الڳ سرزمين هئي. درويش چرڪس ولد "ڏنو" سرڪي هتي جو مشهور اهل الله ٿي گذريو آهي.

هالا ڪنڊي: هالا سنڌ جي هڪ قديم قوم جو نالو آهي، جيڪا هن سرزمين ۾ رهندي هئي. ڪنڊ جي معنيٰ آهي: تلاءُ. هاڻوڪن پراڻن هالن جي پرسان هڪ تلاءُ هو، جنهن جي پرسان هالا قوم پنهنجي رهڻ لاءِ ڳوٺ ٻڌايو انهيءَ ڪري ڳوٺ تي نالو پيو "هالا ڪنڊي". ان ڳوٺ جي بلڪل لڳ "ٽوڙي" نالي ڳوٺ هو، جتي حضرت مخدوم نوح جا وڏا اچي رهيا هئا. مخدوم نوح به ان ڳوٺ ۾ ئي تولد ٿيو. هالا نوان مخدوم نوح جي اولاد مان مخدوم مير محمد 1140هه ۾ ٻڌايو. جاڪاڻ جو هالن پراڻن کي ٻوڏ جو خطرو هو. ٻوڏ جي خطري جي ڪري مخدوم ميرمحمد پنهنجي بزرگن جي جسم مطهر جون صندوقون کڻائي اچي نئين شهر ۾ مدفون ڪرايون. جتي مخدوم نوح جي فرزند مخدوم حامد جو مقبرو اڃ ئي موجود هو. نئين شهر تي "مرتضيٰ آباد" نالو رکيو ويو، پر جيئن ته هي شهر "هالا" جو بدل هو، تنهن ڪري هن تي عام نالو "هالا نوان" ۽ پراڻي شهر تي "هالا پراڻا" مشهور ٿي ويو. حضرت

مخدوم نوح جو لاش مبارڪ 1250هہ مطابق 1790ع ۾ نون هالن ۾ آڻي مدفون ڪيو ويو. موجوده مقبرو سندس اولاد مان پير محمد زمان ٺهرائڻ شروع ڪيو ۽ مير فتح علي خان ٽالپر مڪمل ڪرايو. حضرت مخدوم نوح جي مقبري لڳ مخدوم پير محمد جو مقبرو آهي، جيڪو پڻ مير فتح علي خان ٽالپر 1795ع ۾ ٺهرايو. پرسان واري مسجد 1222هہ ۾ مير ڪرم علي خان ٽالپر جوڙائي. پراڻا هالا، نون هالن جي ڏيڊ ميل اولهہ ۾ آهن.

هٿري: ٻنوري پرڳڻي ۾ هڪ ڳوٺ هو.

بيان العارفين ۾ آيل درياهن جا نالا

پراڻ: ٻہ پراڻ هئا: الهندو پراڻ ۽ اڀرندو پراڻ. هي شاخون مهراڻ (سنڌو درياهہ) مان نڪري،هاڪڙي درياهہ ۾ پونديون هيون، جنهن جو نالو ماموئي جي بيتن ۾ آيل آهي.[16]

هاڪڙو قديم زماني ۾ اڀرندي، پنجاب، اتر راجپوتانا ۽ ٿرپارڪر ضلعي کي آباد ڪندو هو. هاڪڙي جو ٻيو نالو ”وهندو“ بہ هو. هي، سنڌو درياهہ کان جدا درياهہ هو، ۽ ”انبالہ“ کان مٿان هماليہ جي شاخن ”سيوالڪ“ جبلن مان نڪري، اڀرندي پنجاب، بيڪانير ۽ سنڌ جي اڀرندي حصي کي پنهنجن شاخن وسيلي آباد ڪندو هو ۽ لکپت ڪوريءَ جي نار ۾ چوڙ ڪندو هو. هندن جي ڏند ڪٿائن موجب: هاڪڙو، سر سوتي، دروشاد تي نديون مهاڀارت جي زماني ۾ يعني 1400 ق سڪي ويئون. پر هاڪڙي جون ڪي شاخون عربن جي زماني تائين موجود هيون، جن کي سنڌو درياهہ مان پاڻي ملندو هو. هاڪڙي جي ويران ٿيڻ ڪري، تہ ”بر“ تي ويو. موجوده سکر بئراج جو واهہ ”اڀرندو نارو“ هاڪڙي جي قديم پيٽ مان وهي رهيو آهي. قتل هاڪڙي جا آثار سکر، خيرپور ۽ ٿرپارڪر ضلعي ۾ اڄ بہ موجود آهن. اتريون ۽ الهندو پراڻ، سنڌو درياهہ مان نڪري ونگاهہ جي اتر ۽ ڏکڻ ۾ هاڪڙي ۾ چوڙ ڪندا هئا. اترئين پراڻ جي ساڄي ڪپ تي ونگاهہ، سندري، علي بندر، ۽ الهندي پراڻ تي سومرن جو پهريون تخت گاهہ ”ٿري“ اگهماڻي، ۽ ”ڏرڪ“ جا وڏا شهر هئا. انهن شاخن ۽ خود هاڪڙي جي ذريعي سنڌ جي شهرن جو ڪڇ جي بندرن لکپت، ڪوٽيشور ۽ نارائڻ سر سان واپار هلندو هو. پراڻ ۾ ڪلهوڙن جي زماني تائين ڪجهہ قدر پاڻي موجود هو. 1763ع ۾ ميان غلام شاهہ ڪلهوڙي ڪڇ جي راءِ کان سندري، بستا ۽ لکپت جا بندر فتح ڪري، تہ کي آباد ڪرڻ لاءِ ”موري“ وٽ پراڻ کي بند ڏياريو هو، جو 1819ع جي زلزلي ۾ ڊهي ويو. پراڻ جا قتل آثار اڄ بہ ٿرپارڪر ضلعي ۾ موجود آهن.

Gul Hayat Institute

ريڻ: ٻنهي پراڻن جي الهندي ۾ ”ريڻ نالي هڪ وڏي شاخ هئي، جا سنڌو درياهه مان نڪري، موجوده سکر، گهوٽڪي، حيدرآباد، سانگهڙ ۽ ٿر ضلعن مان وهي ڪڇ جي رڻ ۾ ختم ٿيندي هئي. هن شاخ تي جوڻ ۽ فتح ڳڙهه جا شهر هئا، جي باغات ۽ سرسبزيءَ کان مشهور هئا. ارغونن جي زماني ائين پراڻ ۽ ريڻ وارين شاخن ۾ پاڻي جام هوندو هو. جنهن ڪري ”چاچڪان“ جو علائقو زرخيزيءَ کان مشهور هو. شاهه حسن ارغون هي علائقو، همايون کي ڏيڻو ڪيو هو. جڏهن همايون سنڌ ۾ آيو هو. انهن شاخن ۾ پاڻي ايترو جهجهو هوندو هو. جو ”سندري“ قلعي جي پسگردائيءَ ۾ سارين جي پوک ٿيندي هئي. آخرهنن شاخن جو پاڻي سڪندو سڪندو، سڪجي ويو، ۽ ماموئي درويش جي هيءَ پيشنگوئي پوري نڪتي.

اچي ويجها ماڙهئا، ننگر جي آڏار
پراڻا پرار، نوان مَ اڏج نجهرا

سانگهڙو: هيءُ به هڪ شاخ هئي، جا سنڌو درياهه مان نڪري، ”هاڪڙو“ ۾ پوندي هئي. نصرپور جو شهر به هن شاخ تي هو.

شاهه ڪريم جا بيت

(1)

اِنَ در سندي مڱڻي، اڳي اِيءَ مَ هيرَ،
جِئَن ڊِگها ڪري پيرَ، سڄيون راتيون سُمهين.

(2)

تون چَوُ اللّٰه هيڪَڙو، وائي ٻي مَ سِکُ،
سچوا کر من ۾، سوئي لکِئو لِکُ.

(3)

ڏَکين ذات پئو، هينئڙو لُهَ سنداڻَ جِئَن،
سنياري کي سَجَڻين، ورجي تان نه وِئو.

(4)

[17] چرئَنِ جَئَنُ چت ڪري، سَگَ سپيئي چِنُ

جي پائيين پريءَ مِڙان، تہ مَتِ مُوجي ڳِنُ.

(5)

پريان سندي ڳالڙي، جيڪو ٻئي ڪري،

مَتِ موجي ڪن ڪري، تي ڪي جاب مَ ڏي.

(6)

وائي ٻي مَ پُلُ، مروئان، موران پَڪَٽا،

بلا، سندو سَجَٽين، هو هُلاچو هُل.

(7)

متيون ميڙي ڪانءِ، واچا ڪِجي وِچ پَوُ،

جو تو سائر پائيو، سو هُربوئِي ناهہ.

(8)

هنيون ڏجي حبيب کي، لِڳ گڏجن لوڪ،

ڪڏيون ۾ ڪَروتون، اِيُ پڻ سڳر ٿوڪ.

(9)

وهاٹِي ئي وڃ، تو نہ سرندي تَنِ ري،

تان سا وڃي پيچ، پيئي جا ڪاڻِ پرين سي.

(10)

جي جاڳندي من ۾، سِتي پڻ سيئي،

مَنُ پريان نيئي، ٻَڳِهيو پاڻ ڳري.

(11)

مُتِ پيڙيائي پلِي، جُهُ اُپَتي تہ واءُ،

جُهُ پَڌَرِ وِڏي ڳالَڙي، تہ چڏي وڃي ساءُ.

(12)

پاٹيهاري سَپَ ڪا، جا سِرِ گهڙو ڏري،

Gul Hayat Institute

ڪا ليءِ سَندي سَڄڻي، ڪا پورهئي ڪاڻ پري.

(13)

وَرُ وِسَري تہ ڪوھ، پر وَرُ نہ وِسَرِئوسِ،
ڪوچُوَندو ڪڏھين، تہ اڳڻ اوندا ھوس.

(14)

پاڻيھاري سِرِ ٻَهَڙو، جر تي پڪي جِئن،
اسان سَجَڻُ تِئن، رھيو آھي روح ۾.

(15)

اسين تِئان آئيون، جت ڪُونبو ناھِ،
وَجهون جي وِياھ، تہ پُڻِ مٿهون لوئيون.

(16)

پنجين ڊرمين ڊرم، ڪيڄي ڪي سَڄڻين،
تہ پُڻِ توھين ڪِنئو، جي سو سُرءِ ڪم.

(17)

جي مون سَڏَ ڪِئا، پنيوران ٻَھار ٿي،
جي سي پِريءَ سُئا، تہ ھوند نہ وِئا نِڪَري.

(18)

وَرُ سا سڃي ويڙ، جتي سڄڻ ھيڪَلو،
سو ماڳُوئي ڦير، جتي ڪوڙِ ڪُماڙُوئين.

Gul Hayat Institute

(19)

جي تجريدا نِڳُئا، پيتا ۾ تفريد،
ڪِنين ڪڏھين ٿئي، ھِنِين ڏِياڙي عيد.

(20)

پنيوران ٻہ ٿوڪ، ڪِہِ نہ نئا پاڻ سين،

سِڪِڻُ سُپيريَنِ سين، ٻئو لاڳاپو سين لوڪ.

(12)

وِنگا وَرَ پاڳُنِ، گهور اُبَتي گهوٽيين،
سينگِڙين پَرَ ڏِئو، وئا ڪَجُ چرنِ.

(22)

نيِهُ نياپي نہ ٿئي، سَڏَين سيڻ نہ هُوَنِ،
ڪَارين راتين رت ڦڙا، جان جان نيڻ نہ رُوَنِ.

(23)

پيرِين پاڻُ وجاءِ، پاڻ وڃائي هولَہُ،
تُها ڏار نہ سُپَرين، مُہُ مَنجهين پاءِ.

(24)

مجازي مَ مِٽَ ڪر، اکيون اِيَ مَ ڦير،
هارِي حقيقتن جي، پڇي تيين نہ پير.

(25)

اي مجازي ماءِ، جي تو پائيا سُپَرين،
هاري حقيقي پرِي، ڪڇو ڪوهُ ٿِئامِ.

(26)

هي ڪَنَ ڳاڏَهان وِڪَٽِي، ڪن ڪي ٻئا ڳينج،
سندي پران ڳالڙي، تِنِين سين سُٽيج.

(27)

ڪرها ڪامئا، جَرُ اَلِئو چو نہ پيو ءِ،
مون آن گهڻو سِڪارِئو، وَسا لڏو نہ هوءِ.

(28)

مُنڌَ مَ مَنَہِ ويهہ، اُيي اوسَڙَ ڪِ اُسَ ۾،

تو سيئي سيڻ ڪِئا، ڏور جنين جو ڏيهه.

(29)

جي لياڪا لوڪ ڏون، جان جان سي نہ لِتاءِ،
تان تان تئي نہ ماءِ، پورو پَسَڻُ پِري سين.

(30)

امڙ ڪُوءِ ڳَهرِوءِ، مُنهان ساڻُڙو وِجي نِڳُئو،
هنيڙو ڏيئي وَٽِ جِئَن، مون جِئَن تا نہ پَروءِ.

(31)

چوريَ پاهَتُ ڳُجَهہ سين، پَڌَرِ ناهہ اَرَتُ،
پيرين پاڻ لڪائين، تِهان پوءِ وَتُ.

(32)

سِڪان جي نہ سُٽين، پارايا پريءَ جا،
سي ساڻي نہ ٻُجَهڻا، جي تِنين کي ڏين.

(33)

ڳالِ اُو هيڪَڙي، جا مون ڪالَ ڪِئي،
پينر ڪمِ پُڪَتِئو، تيندي تان نہ ٿئي.

(34)

تُند مَ تاءِ ڪَتاءِ، ٻوڏ چوني جِي چَوُ،
جي پائين پِري مڙان، تہ ڏوهنُون ڳنَ پاءِ.

(35)

فڪر ڪر ڦَڙَڪِيين، وَرَ وِنگائي پاءِ،
جا تون اندر ڪاءِ، سا معلوم محبوب کي.

(36)

ڪاڻياريون ڪِيَ ڪَنِ، عمر اچا ڪَپڙا؟

Gul Hayat Institute

جِني جا تَرنِ ۾، وَرَ تا ويڻ سَهَن.

(37)

متارڪا ڳِيَرو، ڳَرتُ نہ ٻڌنِ گوڏ،
آئيا اگَڻِ هوڏِ، سِرُ ڏِئو سَرو پئن.

(38)

جا تو گهيڙي گَهٽِ، ماڪَرِباڙي مَڇَڙا،
اُنَ ڪنڌيءَ ڪيترا، نيئي پڇاڙئا پَٽِ.

(39)

ڏورا پَسي ڏُورِ، جي وِئين وِهَرو ڪري،
ماڪَرِباڙي مَڇَڙا، هُندَ نہ وِڌين هور.

(40)

[18]ڪنز قدوري ڪافيا، جي پڙهي پروڙئين سَڀُ،
تہ ڪَرمندي ماڪوڙي، ڪوھ ۾ پيئي ڪچي اُپُ.

(41)

جيڪي گهران مَ وَڃُ، جيڪي موٽُ مَ سوهَٽي،
هيڪَڙيائي هَٽِ ڪَرِ، ٻيون پيري پَڃُ.

(42)

سوئي هيڏاھ، سوئي هوڏاھ، سوئي مَنِ وَسي،
تِنهِين سندي سوجَهري، سوئي سو پسي.

(43)

جي پُڇَٽا، سي نہ مُنجَهٽا، جي پڇن سي وِيَرَ،
جو لَڪَڻُ منجِ ماڙوئين، سو مَڪَڻُ منج ڪير.

(44)

چاچَرِ چِڳِيَرنِ، گُهورَ نہ اچي گهاتوئين،

Gul Hayat Institute

اَکيون اُنين سَندَيون، ڪَڏا ڪرون پچن.

(45)

هنج ٽتهين هوءِ، اُونيءَ ۾ اوڙاهه جو،
اِيُ ڪانرو ڪوءِ، جو ڇاڇَر ۾ ڇيرون ڪري.

(46)

جي اُترجي لاَهه، سڄڻ سَڀَ پَرَڪِئا،
ري پاڇي ڪَٽئي، سُپَر ٻري نه باهه.

(47)

قرب ۾ ڪِبرياءَ، ماءِ ملاقي نه ٿئي،
صوفيءَ جو صلح ۾، پوروِ اِيُ پرياءُ.

(48)

سَڄڻ جان سَهُو، ته ڪر روح رُڇنديُون،
سندو ڪاٺ ڪَهُو، پُٺوئي پَرسهي.

(49)

پَرِ ۾ پَڇي پِريءَ ڪي، پَسَجي پَرَڏيهه،
جِتي ساڄَنُ سُپجي، ساهه ڪي سو ساڙيهُ.

(50)

سَڏَ نه سلامي ٿئا، وَهِيءَ نه وَرئا جي،
هاڻي تِنين ڪي، ناهِ ماڳ مليرِ ۾.

(51)

پاڻيءَ اُتي جهوپڙا، مور ڪَ اُڄَ مرن،
دانهون ڪِنِ مُنَنِ جئن، دَمُ ته سجاڻن.

(52)

سوئي صلح سَڄڻين، سوئي ڦوڙائونِ،

واللہ خيرالماڪرين، اِيُ هِيُ ميڙائون.

(53)

ڪاڪ وَٽِن ساڻُ، اوتيين نہ اورڳي،
جي ڳُڻَ هُوَنِ گهڻا، تہ بہ راڻا توءِ رُئندا وِئا.

(54)

جاڳي جاڳي سسئي، جان هيجا هَٿَ وِڌاءِ،
تان سجي سيج پِريءَ ري، پُنو پَٽِر ناهہ،
نڪرندي چُئاءِ، گهوڙا گهرِ نہ سپرين.

(55)

مورِ ڪَ مورِ نہ ٻَجهڻا، هيڏا هوڏا ڪَنِ،
ڪَنَرِ جن اکين ۾، سي ڪِيَ پِري مِڙَنِ.

(56)

ساڪيئو سائي ڪَنِ، سُپَريان جي ڳالڙي،
هيڪَڙائي سڪئا، ٻي نہ اُجهي تَنِ.

(57)

پنندي پربن سين، ويلا ڪندي وَتُ،
ڪو پائيندُءِ مانيون، ڪو پائيندُءِ پَت و.

(58)

ڏوهہ نہ ڏَمَرِئوءِ، ڏِنوءِ جي ڏاتار موهہ،
ماڻڪين هَٿَ پري، پاڻا آڏو اُسَرِئوءِ.

(59)

متو واهڙ ڪُنَ ڪري، سنبوبين ساجَ،
پِري نہ پِئا پَنَ ۾، مون پائيندي واجَهہ.

(60)

صورت ليکي هت، معنيٰ ليکي ماروئين،
عمر مون جي چت، اوطاقون ٿرن ۾.

(61)

ڄوري اُتي ڄَڻ، داغ تُهجو داسڙا،
تون ڪِئن مٿا تَنِ، چنيسر چت ڪڍين؟

(62)

ڪلاچي ڪُنا، موتي ڪونه آئيو،
ڪِنين رَڃ وڃائيا، ڪنين توبهه تاءُ.

(63)

ڪُن ڪلاچي پارِ، سَڏُ نه سُڃي ساٿيين،
گهاتوئين سندا مَڪَڙا، ڪي تڙِ پي نهار.

(64)

ڳورِيءَ ٻي نه تاتِ، مِهار ئي مَنَ ۾،
جو پُڻُ پيئي راتِ، ته هو سائِر هوءَ سوهڻي.

(65)

هوتُ نه ڏٺائون، ڏوهُه نه ڏان جيڏيين،
مٿي ڪري هَٿَڙا، مون جِئُنَ رتائون.

(66)

مڄاڪِئا مُهانِ، ڪلين مٿي ڪيترا،
سَپِرُ ڄام سيٽانِ، ويهي رات وِرُوهيو.

(67)

ڪِه سَرَ سندا هَنجَڙا، ڪٿي ٿا لَمَنِ،
ٻجا مانَ پون، مَنَ اُڏامن مَن ۾.

(68)

Gul Hayat Institute

آيل، سوهڻو رَڏُ، سوهڻي ڪامَ وِسَهي،
ستي هُئَڙا گَڏ، جان جاڳان تان ناهِ پِري.

(69)

ڏيهُہ ڏِهائين ناهہ، جتي پير نہ پڪئا،
تتي ڪاهوڙيان، وَرَ ڏيئي وَڻَ چوندِيا.

(70)

مون پريان جا پَڪَڙا، تِها پَري ٿئا.

(71)

پاٿيون جان نہ ڪَجِنِ، روئي ڏوئي اکَڙيون،
جَرُ ڪُجَرُ جن اکين ۾، سي ڪِئَنَ پِري پَسَنِ.

(72)

[19]لا مَ لوڏي ڪَڍُ، الا مَ لاهِ لِڪَ سين،
جو مظهر سندو ماڙوئين، تِہِ ڪي ڪريين وَڏُ.

(73)

سائرڏي نہ لَتَ، اوچي نيچي سپ ڪِنهِن،
نابودي نہ ٿئي، اِي ناديدي جِهَتَ.

(74)

ڪاجا پَرِ پرينِ، نہ سا ٻَڌي نہ سُئي،
متيون سَپِ مُنجهن، اِهي ڏِٺي قضيي.

(75)

پاڻَ ئي سلطانُ، پاڻ ئي ڏي سَنِيهڙا،
پاڻَ ڪَرَ پاڻَ لَهي، پاڻ سُجائي پاڻُ.

(76)

اسين سڪَهُون جن کي، سي تا اسين پاڻَ،

Gul Hayat Institute

هاڻي وَڃُ گمانَ، صحيح سڃاڻا سَپَرين.

(77)[20]

توکي توڙائين، لا سين لاتائون،

اجا پڻ آئون، واريو وجهين وچ ۾.

(78)

ڄه سَرَ سندو نُورُ، جيلاهه سو سونهون ٿئي،

تيلاهه لَيَنِ سُپَرين، ڳالِ لهجي مُورُ.

(79)

آهي اُهجائُو، پيرُ پريان جو جيڏيون،

جِنين ساڃائُو، تِنين ان ٻه پَروڙئو.

(80)

سَڃَڻُ ساعت هِيڪَڙي، جي ڏِيَنِ اکيئون ڏارَ،

ته ڪَرَ سَيَ ڇمارَ، ڏِنوسين نه ڪڏهين.

(81)

هنيون نه حاضُرجِنِ، پِري نه اکِڙِيَنِ ۾،

ٿلها ڏِنيا سڪَڻا، هِيئين جاڙ جين.

(82)

انهيءَ ۾ آهي، جي تون پائيين جهوپَڙا،

تاڙي جي لاهي، ته چارو لوڪَ ٿِئي.

(83)

مُ هُ ڪَرِ منجاران، ٻَهِرِ ڏونڊِ مَ ڏورَ جِئَنُ،

اُڪَرِي آرارا، ڪنڊِي پُڇَڻَ ڏاکَڙا.

(84)

تون ڏانُ، توتي ڏانُ، هي پاڻ اُتي مَڱڻو،

Gul Hayat Institute

اهو پارين اَسئو، ڪوچئي وجائي پاڻُ.

(85)

جهوريرا جُهڙِڪَن، متي مبين مگھّا،
سَپڙَ راتِ سگھّا، ڏکيا ڏينهه ڏسن،
گَهرِ تا گهوٽ وجن، چندا لٿي چارڻين.

(86)

تان ڪي ڳوري چُلُ، جان لاڙائو سج ٿئو،
هاڙهي ذاري هُلُ، وڃي هوتن جو ٿئو.

(87)

مجازي موهي، ڪڏهن ويندءِ نِڪَري،
اکَڙيون توهي، مَچَڻُ وِهين وِسَهي.

(88)

ويساهه وارن لنگهئو، اَويساهن تار،
ملو وڃي ڪُنَ ڪَرَ، تون ڪُنرِ ڪوڙِ نهار.

(89)

چارَئي پلوءَ چڪَ ۾، اديون مُون آهين،
پانئڻ جي پائَينِ، سي ترڪَنِ تڪَڙي.

(90)

مون ڏورائين لڪئا، نه هي گهاتوئين وياءُ،
هن بيت جي ٻي ست (ستون) مل نه سگهي آهي.[21]

(91)

خرقان خوش ڪري، اچي ويناسون،
جائين ڏني حسن ڪي، تائين ڏيندهين مون.

(92)

Gul Hayat Institute

اِيَ ڪچائي منجھ تو، جو تو پائيو ڪَچُ،
جيڪي سنڌو سَڄڻين سو سپوئي سَچُ.

قاضي قاضن جا بيت

(1)

سَجَڻَ منجھ ھُئامِ، مون اُتي وئا اوتيا،
ھيڏانھ ھوڏانھ ھَتَڙا، ھُنئين جاڙَ وِڏامِ.

(2)

ڪَنزُ قُدوري ڪافئا، ڪِ ڪين پڙھئومِ،
سو پارئي ٻِئوڪو، جِئان پِري لڏومِ.

(3)

لوڪان نَحوَ صرف، مون مطالعو سُپَرين،
سوئي پڙھئو سوئي پڙھان، سوئي سو حرف.

(4)

سيئي سيل ٿئامِ، پَڙئامِ جي پاٽان،
اکر اڳيان اُپَرِي، واڳون ٿي ورئامِ.

(5)

سائر ڏيئي لت، اوچي نيچي ٻوڙِئي،
ھيڪائين ھيڪُ ٿئو، ويئي سپ جِھَت.

(6)

”لا“ لاھيندي ڪن ڪي، ”لا“ موراھين ناھ،
”بلا“ ري پريا ڪِٿِ نہ ڏسي ڪو ٻئو.

(7)

جوڳيءَ جاڳايوس، ستو ھوس ننڊ ۾،
تِھان پوءِ ٿئوسِ، سندي پريان پيچري.

نوٽ: شاھ ڪريم جي بيتن مان بيت نمبر 40، 76 ۽ 77 بہ قاضي قاضن جا معلوم ٿين ٿا. انھيءَ لحاظ کان بيان العارفين ۾ قاضي قاضن جا ڏھ بيت آيل آھن.

ٻين شاعرن جا بيت

(1)

ڦِٽيون ڪَرِ ڦَڙَڪيون، وَرَ ونگائي پاءِ،
جا تن اندر ڪاءِ، سا معلوم محبوب کي.

(2)

ڪارين ڪَنين ڪَڪَرا، ڪَرَهَ ولاڙ وجن،
ويلو ڪن نہ وچ ۾، نہ اوڳار پچن.

(3)

چندن چور ڪريندي، رَتو مُنہ ڪُهاڙ،
سَڄَڻ ڏُڄڻ نہ ٿيي، جي رسي سَؤُ وار،
پَروڙئو پراڙ، تہ ڪرهيندي قرب ٿيي.

(4)

وائي وجيم شالَ، ۽ ڪنين سين ڪِيمَ سُٺان،
جي پلو ڪري پالَ، تہ اکين سين انڌو ٿئان.

(5)

اکڙيون ملير ۾، جنين راتو ڏينہ،
عمر آسائن سين، هاٺي ڪندي ڪِيءَ.

(6)

چارئي پلوءَ چِڪَ ۾، پڇي پارِيَروٽ،
اِن اهڙي احتياط سين، ڦٽ پڇاٺا ڦِٽِ.

Gul Hayat Institute

ڪم آندل ڪتاب

نوٽ: بيان العارفين جي قلمي ۽ ڇاپي نسخن ۽ شاھ ڪريم جي ڪلام متعلق ڇپيل ڪتابن جو تعارف اڳ ۾ اچي چڪو آهي. انهن کان سواءِ ٻيا ڪيترا ڪتاب خاص طرح سان هيٺيان سامهون رهيا:

شاھ جو رسالو: ڊاڪٽر گربخشاڻي، 3 جلد (سال 1923، 1924 ۽ 1931ع)

لطف اللطيف: مولانا دين محمد وفائي، ڪراچي، 1951ع

پيغام لطيف: جي. ايم. سيد، اداره انسانيت حيدرآباد.

تاريخ معصومي: (سنڌي ترجمو): سنڌي ادبي بورڊ، 1953ع

تحفة الڪرام: (سنڌي ترجمو): سنڌي ادبي بورڊ، 1957ع

چچ نامه (سنڌي ترجمو): سنڌي ادبي بورڊ، 1954ع

جنة السنڌ: مير رحيمداد خان مولائي شيدائي، 1957ع

سنڌي ادب جو تاريخي جائزو: ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، 1974ع

لغات قديمي: مرزا قليچ بيگ، 1924ع

تحقيق لغات سنڌي: ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو 1955ع

غياث اللغات: مولوي غياث الدين، 1941ع

فصوص الحڪم (اردو ترجمو): محي الدين ابن عربي، ڪراچي، 1968ع

ملفوظات رومي (اردو ترجمو فيه ما فيه): 1956ع

مثنوي مولانا روم (اردو ترجمه سان)، لاهور

آداب المريدين (اردو ترجمو): ابو نجيب عبدالقاهر سهروردي

ڪشف المحجوب (اردو ترجمو): مخدوم علي هجويوي داتا گنج بخش، فيروز سنز لاهور، 1972ع

لطائف لطيفي (فارسي): مير عبدالحسين سانگي، 1967ع

هندستاني_ انگلش ڊڪشنري: جي. ٽي پلئٽس، 1983ع

ڪاشف الغموض: آخوند فتح محمد، 1888ع

---

[1]. ايضاً ص 621

[2]. ايضاً ص 437

[3]. ايضاً، ص 435

[4]. ايضاً، ص 621

[5]. ايضاً ص ، 445

[6]. تحفتہ الڪرام ، ص 394

[7]. ايضاً ص 146

[8]. ايضاً 494

[9]. ايضاً ص 394

[10]. ايضاً ص 394 کان 402

[11]. ايضاً، ص 425

[12]. فتح نامہ عرف چچ نامہ، سنڌي ترجمو: مخدوم اميراحمد، سنڌي ادبي بورڊ- سال 1954 ع، ص 21-22

[13]. ايضاً ص 188

[14]. فتح نامہ عرف چچ نامہ: سنڌي ترجمو مخدوم اميراحمد- سال 1954 ص 188

[15]. ايضاً ص 188

[16]. ھاڪ وھندو ھاڪڙو، پڄندي پند ڏا روڙ، بہ مڇي ۽ لوڙھہ، سمين ويندي سوڪڙي.

[17]. ٻي موقعي تي ھيءَ سٽ ھن طرح بہ ڇپائين:

”اُتي جُلُ چَرئن جِئن، سِگ سپيئي چِنُ.“

[18]. ھي بيت مضمون، سٽا ۽ تسلسل جي لحآظ کان قاضي قاضن جو معلوم ٿئي ٿو البت قاضي قاضن جي بيتن ۾ نہ ڏنو ويو آھي.

[19]. اڳتي ھلي ھي بيت ھيو پيرو بہ آيو آھي.

[20]. بيت 76 ۽ 77 جو ترجمو بزرگن جي قديم تذڪره گلزار ابرار ۾ ڏنل آھي، ۽ انھن کي قاَضي قاضن جا بيت ڪري ڏيڪاريو ويو آھي. انھيءَ ڪري ھي بہ بيت قاضي قاضن جا سمجھڻ گھرجن.

[21]. ھن ھيت جي ٻي ست (ستون) ملي نہ سگھي آھي.

Gul Hayat Institute

پيشڪش : آن لائين ڪتاب گھر

ترتيب : قاسم سنڌي

نوٽ: (ھي ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ جي ويب سائيٽ تان ڪٽي پي ڊي ايف جي صورت ۾ آڻي پڙھندڙن جي سھولت لاءِ رکيو ويو)

12/05/2014